

Gränsfolkets musik

Mellan ankdamm och avantgarde

Sven-Erik Klinkmann

I denna text vill jag, utgående ifrån fyra låtar med någon form av finlandssvensk anknytning, fundera vidare kring begreppen det finlandssvenska och det svenska i Finland. Jag gör detta genom att införa metaforerna/positionsbestämningarna gränsfolkets musik, ankdamm och avantgarde som ett slags analytiska sökmotorer.¹

Rubrikens tre begrepp kräver en tilläggsförklaring. Gränsfolkets musik knyter an till en föreställning om att de svenskspråkiga i Finland befinner sig vid en gräns, eller kanske hellre vid flera olika gränser, geografiska, språkliga och mentala; att de utgör ett gränsfolk. Samtidigt är ju som vi vet begreppet folk något av det mest luddiga som finns och som analytiskt begrepp knappast hållbart längre, annat än vad gäller undersökningar av vad man tidigare har lagt in i begreppet vid olika tidpunkter.²

Som filosofen Etienne Balibar har konstaterat är den gemenskap som nationalstaten upprättar en fiktiv etnicitet, det vill säga ett slags institutionell effekt eller ”fabricering”, där samhällsformationerna i takt med att de nationaliseras kommer att ”etnifiera” de befolkningar som de innesluter. Det som sker enligt Balibar är därmed att befolkningarna framställs i det förflutna eller i framtiden som om de utgjorde en naturlig gemenskap med en identitet vad gäller ursprung, kultur och intressen som överskrider individen och de sociala förhållandena.

Vad gäller språket, som enligt Balibar är det ena av två styrande begrepp i nationsbil-

dandet (det andra är begreppet ras), handlar det här om att skapa en språkgemenskap som är en aktuell gemenskap som samtidigt inger känslan av att alltid ha existerat, men som inte föreskriver något öde åt de generationer som följer på varandra. Idealiskt kommer den att assimilera vem som helst och håller ingen kvar i språkgemenskapen. Begreppet ”gränsfolket” kan därmed kallas ett i högsta grad fiktivt begrepp. Det är också, om man tänker på det finlandssvenska och finlandssvenskarna, en metafor snarare än en exakt beskrivning av finlandssvenskarna. Framför allt är gränsfolket i den betydelse som antologin *Gränsfolkets barn* (2001) använde den intressant: ”gränsfolkets barn” som har en högst blandad historia och kulturell genealogi. Ser man det så blir frågan om detta gränsfolks status en fråga om dess historia, dess rötter, om man så vill. Och det gränsstatusen innebär är ju att ett historiskt arv i det här fallet måste bli blandat, otydligt, rörligt, påverkat också av yttre krafter. Gränsfolkets genealogi handlar om överskridningar och inmutningar, gränskrafter, människor och rörelser som söker sig till gräns- och kontaktzoner. I en sådan begreppsbildning blir det svenska framför allt en fråga om kontakt, översättning, översättningsbarhet, kultur(för)medling, kopierande och nykonstruerande.³ Begreppet gränsfolket kommer därmed också att framstå som metaforiskt snarare än verklighetsavbildande.

Ankdammen som en metafor för finlandssvenskheten har en lång historia (för en genomgång av den problematiken hänvisar jag

till ett kapitel i ett bokprojekt om det finlandssvenska som jag kommer att publicera år 2011 med arbetsnamnet *I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land. En resa genom det svenska i Finland*). Musikvetaren Johannes Brusila har i en översiktsartikel, ”Den finlandssvenska populärmusikens vara eller inte vara. Diskursiva och nymaterialistiska utgångspunkter för etnicitetsinriktad musikkforskning” (Brusila 2008) lanserat ankdammen som ett analytiskt redskap för en koncipiering av den finlandssvenska populärmusiken. I min diskussion av de fyra låtarna jag valt för en diskussion om det finlandssvenska/svenska i Finland fungerar Brusilas modell, med ankdammen sedd som en innersta cirkel för identitetsbildning, som ett slags teoretiskt bollplank. Framför allt blir begreppet och modellen en kontaktyta för en reflektion av de svårigheter som är förknippade med försöken

att fånga in de komplicerade finlandssvenska identitetsbildningarna.

Höstvisa

Den första låten jag vill fundera över är ”Höstvisa” med sånggruppen Cumulus. Sången spelades in på skiva av gruppen 1977. Sången, med texten skriven av Tove Jansson och melodin av Erna Tauro, kommer, liksom Jansson och Tauro själva och sånggruppen Cumulus, att exemplifiera någonting av gränsfolkserfarenheten. Jag ska kort nämna några sådana viktiga aspekter på gränsfolks- och gränszonsproblematiken.

Sången beskriver ett kulturellt gränsland, ett skärgårdsland, martallens landskap om vi så vill, med storm och fyrar, tilltagande kyla, alltså också en gränsårstid mellan sommar och vinter och ett musikaliskt gränstillstånd, mentalt, mellan dur och moll – musikvetaren

Erna Tauro (t.h.) tillsammans med sångaren Bo Andersson, från omslaget på skivan *Höstvisa* (1978) som innehåller teatervisor skrivna av Tauro, med texter av bland andra en rad finlandssvenska författare (Bo Carpelan, Johan Bargum, Lars Huldén, Benedict Zilliacus, Bengt Ahlfors och Tove Jansson).

Niklas Nyqvist beskrev det i ett mejl så här: ”Versen går i moll medan refrängen (’Skyn-da dig älskade ...’) börjar i dur och landar i molltonartens dominant, förutom i sista refrängen där sången slutar i en optimistisk dur treklang.” Det här är ju, tillade han, något vi ofta uppfattar som just det svenska språkelementets uppgift i Finland, att förmedla mellan en mollbetonad finskhet och en durbetonad svenskhet.

Inte minst kompositören och pianisten Erna Tauro, det gäller också Tove Jansson, kan beskrivas som en gränsöverskridare, en kosmopolit om vi använder ett äldre ord. Född i ett borgerligt judiskt hem i Viborg på 1910-talet, pappan var läkare, uppväxt under en i högsta grad stormig tid, personifierar Erna Tauro på många sätt erfarenheter hos en gränsperson och ett gränsfolk. Hennes kulturella genealogi är oerhört fascinerande och vore värd noggrannare undersökningar: i släkten finns musikalisk begåvning i övermått. Två farbröder till Erna, Moses Pergament och Simon Parmet, har båda en rik kulturell och musikalisk produktion i sitt bagage. Moses Pergament, som ju enligt doktorsavhandlingen om honom skriven av Henrik Rosengren, ville bli en judarnas Wagner, var verksam framför allt i Stockholm, Parmet i Helsingfors, också han som både musiker och kritiker liksom sin bror. Erna Tauro har varit verksam både i Helsingfors och i Stockholm, även om hon under sina år i Sverige ska ha konstaterat, ”svensk blir jag aldrig”. Ett gränsöverskridande, för att inte säga kosmopolitiskt ideal genomsyrar Tauros visor, framför allt kanske i ”Låt oss flytta samman”, med text av Lars Huldén, en visa som är en stark appell till en värld utan gränser, ”mellan människor ska det inga gränser finnas”, eller ”Måsuandring”, med text av Bengt Ahlfors om en mås tankar under en resa mellan Helsingfors och Stockholm i färjtrafikens spår. Båda texterna finns med på Love Records-vinylen *Höstvisa* (1978) med Erna Tauro och Bo Andersson.

Cumulus, sånggruppen, har också den en mycket spännande kulturell genealogi. I gruppen förenas en mängd rottrådar, eller skapas ett rhizom om man föredrar Deleuzes och Guattaris begrepp. När ”hippiemusicalen” *Hair – Hår* – av Rado, Ragni och MacDermot, hade premiär på Svenska teatern i Helsingfors 1969 var det rockgruppen Wigwam, med en stark finlandssvensk och tvåspråkig framtoning, förstärkt med ett antal musiker, bl.a. Eero Koi-vistoinen på tensorsax och ”Mike” Koskinen på trumpet, som stod för den instrumentala inramningen. Bland de centrala aktörerna i pjäsen fanns Anki Lindqvist, Cay Karlsson, Sakari ”Oscar” Lehtinen och Hector (Heikki Harma). När musicalen lades ner våren 1970 bildade kvartetten från *Hår* folkrockgruppen Cumulus, kort senare förstärkt med trubaduren Petri Hohenthal.

Trådar går alltså till det som på finska kallas rautalanka och på svenska ståltrådspop, det vill säga en form av tidig instrumental rock, och tidig beatmusik i Finland; Cay Karlsson är ju en av pionjärerna i Finland för tidig rock, i grupper som The Mad Ones, Scaffolds, Cay & Scaffolds osv. En senare medlem i Cumulus, Lasse von Herten, kom från 60-talsbandet Roosters. Hector blev en av förgrundsfigurerna för en ny form av rock sjungen på finska, Suomirock. Anki Lindqvist, sångerskan i ”Höstvisa”, var också hon en av pionjärerna för en mer internationell, anglo-amerikansk popmusik i Finland. Hon sjöng både på finska och svenska, hon var medlem i trion Anki, Bosse och Robert, som är sinnebilderna för det finska rockhistoriker har kallat ”lämminhenkinen suomenruotsalainen teekkarilaullemaperinne” (det vill säga en varmhjärtad finlandssvensk folksångstradition bland teknologer), det man på svenska brukar kalla hootenanny och som genremässigt ligger nära det som kallats de mest finlandssvenska av populära genrer, nämligen visan och snapsvisan.

”Höstvisa” blev en sång som slog stort i Sverige. Sången sjöngs på tydlig finlandssvens-

ka, eller mumindalska som språkvarieteteten skämtsamt har kallats i Sverige. ”Höstvisa” blev en allnordisk visa. Den har gjorts i ett antal versioner, av bland andra gotländska Ainbusk Singers och på norska av sångerskan Hanne Krogh.

Med rötterna i folkmusik och etnisk musik blev Cumulus enligt gruppmedlemmen Cay Karlsson ett riktigt kameleontband. Folkvisor, evergreens, jazz, rock & roll, cabaretnummer blandat med disco gjorde Cumulus till ett kameleontband. Och man sjöng på ett stort antal olika språk.

Ankdammen?

Musikvetaren Johannes Brusila har, som jag redan antytt, försökt beskriva den diskursiva konstruktionen finlandssvenskhet inom populärmusiken med en modell med tre koncentriska cirklar, där den innersta cirkeln, ”ankdammen”, representerar det finlandssvenska i termer av småskalighet och tredje sektorns centrala roll, en representation av en viss typ av svenskhet i Finland. Följande cirkel utgörs av ”brackvattnet”, som är liktydigt med mångsidighet och anpassning, medan den yttersta cirkeln skriver in ”horisonten”, som, påpekar Brusila, för aktörerna inte nödvändigtvis representerar periferi utan centrum. I den yttersta cirkeln finns tre positioner som påverkar finlandssvenskheten och det svenska i Finland: det rikssvenska, det finska och det internationella.

Cornet Chop Suey

Den andra låten jag tänkte reflektera kring är ”Cornet Chop Suey” med tradjazzgruppen Downtown Dixie Tigers eller DDT Jazz Band. Inspelningen är från en live-konsert gruppen gav på Svenska teatern i Helsingfors år 1983. Louis Armstrongs ”Cornet Chop Suey” är en klassiker inom New Orleans- eller dixieland-jazzen. Downtown Dixie Tigers är ett av Finlands mest kända jazzband både i den genren och överhuvudtaget vad gäller

hela jazzstilsspektret.

I de södra stadsdelarna av Helsingfors i slutet på 1940- och början av 1950-talen fanns ett utbrett jazzintresse bland skolungdomen, inte minst den svenskspråkiga. Det var ur den miljön de grundande medlemmarna av DDT Jazz Band kom. Bandets ledare, trumpetaren Rurik ”Rick” Wahlstein, gick i samma klass som gruppens pianist, Christer ”Santa” Sandell. Senare var också musikern och entertainern Lasse Mårtenson (en tid gift med den svenska schlagersångerskan Siw Malmqvist) klasskamrat, medan bandets blivande trumslagare Christian ”Chrisse” Schwindt var två årsklasser yngre. Skolan som Rurik, Christer och Chrisse gick i var det svenskspråkiga privata läroverket Lönkan, Nya svenska samskolan vid Tölö torg på Sandelsgatan 3 i centrala Helsingfors.

Kommer alltså DDT Jazz Band från ”ankdammen”? Svaret blir beroende av hur man väljer att definiera denna ankdamm och vilket förklaringsvärde den metaforen i så fall har kulturellt sett. Om den fungerar som en död metafor eller kliché är dess förklaringsvärde ytterst litet. Samtidigt tror jag ändå att den har någonting att göra med det man kan kalla den finlandssvenska belägenheten, också inom populärmusiken. Speciellt om den äger en tidsmässig dimension kommer den att framstå som en kronotop, en fiktiv förening av rum och tid, för att tala med kulturforskaren Mikhail Bakhtin.

I boken om DDT Jazz Band konstaterar författaren Martti Koljonen att tradjazzen kom till Finland från Sverige, där jazztraditionen fortsatt utan avbrott också under krigsåren. De finlandssvenska kretsarna hade, skriver han, självfallet kontakter västerut. Det är också enligt honom den mest uppenbara orsaken till att den traditionella jazzen först spred sig till svenskspråkiga skolor i Finland. Det handlade om en liten grupp som sysslade med jazz i 50-talets Finland. Uppenbarligen var den klart mindre än motsvarande grupp i Sverige.

Man kan kanske tala om ett ungdomligt avantgarde i Finland, som framför allt hade koppling till läroverken i städerna, både de finsk- och de svenskspråkiga. Precis som senare i fallet med rocken är det de svenskspråkiga läroverksungdomarna som först anammar jazzmusiken. När rocken sedan slagit igenom kommer musikens sociala bas att breddas också i Finland.

Vad är det som gör ankdammen till en döende eller död metafor? Ankdammmodellen är framför allt inriktad på en 100-årig konstruktion med finlandssvenskheten och den därmed åtföljande dikotomin kultursvenskhet/bygdesvenskhet samt de gemensamma finlandssvenska institutionerna i centrum. Dess verksamhetsfält är så att säga kollektivt. Det är svårt att urskilja några enskilda ankor i dammen.

Jag ser ankdammen framför allt som en metafor för en kulturellt stillastående och eftersläpande position, men också för litenhet, intimitet. Om finlandssvenskar traditionellt har ingått i ett avantgarde inom populärmusiken i det här landet är det kanske svårt att se hur ankdammmetaforen skulle äga sin tillämpning här. Som metafor för det finlandssvenska har den också mer och mer ersatts av framför allt Mumindalen, där de enskilda aktörerna är mer individuella, eller som kollektiv tydligare, rentav självlysande, som hattifnattarna, i den fantasivärld Tove Jansson skapat.

Men min poäng är att ankdammen, eller det jag vill kalla ankdammseffekten, markeringen av litenhet, närhet, något som har samband med geografien, men också med skolan och andra institutioner, i hög grad kompletteras med det jag med en annan metafor från djurriket vill kalla grävlingsgryt-effekten. Den första jazzklubben i Finland, där också Downtown Dixie Tigers ofta spelade, var av allt att döma Old House Jazz Club på Albertsgatan 20 i Helsingfors, känd som mäyränkolo, grävlingsgrytet. Benämningen anspelar på efternamnet på en av de fyra grundarna av

klubben, Pekka Mäyrämäki. Man kan notera att de tre övriga instiftarna av klubben var svenskspråkiga: Jacob Söderman, Georg Donner och Edgar Holmström.

I grävlingsgrytet blandas kulturer, musikstilar och mentaliteter. Här sker en omfattande hybridisering och ett byte och utbyte av idéer, tankar, musikaliska intryck, språk. Begreppet avantgarde blir aktuellt i det här sammanhanget.

Om ankdammen representerar den ena tidsmässiga polen vad gäller de positioner jag försöker identifiera för att kunna ringa in rock och pop inom ramen för det svenska i Finland och det finlandssvenska, så kommer avantgardet att utgöra den andra polen.

Men samtidigt som jag tycker att avantgardemetaforen i det här sammanhanget är viktig och produktiv, vill jag göra ett par tilläggs-konstateranden. Det första är att avantgardebegreppet inom konst och kultur framför allt gäller det man betraktar som den högre eller mer kvalificerade konsten och kulturen. Att applicera avantgardebegreppet på populärmusik är inte oproblemiskt, men ändå som jag ser det genomförbart.

Avantgardeföreställningarna är framför allt knutna till en viss tidsperiod och en speciell kulturell referensram, modernismen och det moderna. Dess plats blir då tidsmässigt framför allt det tidiga 1900-talet och ännu i hög grad 1950- och 60-talen.

Ser vi på avantgardet som en historisk, diskursiv konstruktion inom framför allt de ”svårare” eller smalare konst- och kulturgenrerna och tittar efter vad som händer i till exempel Helsingfors vid den här tiden, låt oss säga 1960-talet, märker vi att här finns en stark avantgardistisk tradition.

Också inom rock och pop finns någonting som liknar ett avantgarde, också där är det viktigt att befinna sig i förtruppen, hitta det som ingen annan ännu hittat, som den svenske rock- och popkritikern Andres Lokko har formulerat det. Men inom popen blandas det

subversiva i avantgardebegreppet med någonting annat: mode, trendighet, exklusivitet. Begrepp som indie pop, left field, lo fi blir viktiga honnörsord i en sådan syn på ett populärkulturellt avantgarde.

Rosa elefant

Problemet med den här synen är – och det blir ett mer generellt problem också för mig – att de tidsmässiga polerna ankdamm och avantgarde, kulturell eftersläpning respektive försigkommenhet – förutsätter en berättelse som är tidsmässigt enhetlig, där tidens pil rör sig entydigt framåt, där utvecklingen är överblickbar och där ett utopiskt element ingår. Men vår tid är kanske inte längre av det slaget, i en postmodern eller postpostmodern verklighet där olika tidsperioder stilmässigt blandas, där begrepp som retro, hybrid och nostalgi kanske har blivit viktigare än utopi och innovationslusta.

Den tredje låten jag vill tänka vidare kring är ”Rosa elefant” med den svenskösterbottniske popsångaren Fredrik Furu, född i Jakobstad, med hemort, när detta skrivs, i Vasa. Låten finns på en cd som gavs ut 2009, *Hollywood-hjärtan*. Låten beskriver också den ett slags ankdamm, ett småstadssamhälle där skvaller, detta att tala bakom ryggen på någon, är ett utmärkande drag.

Vad är det intressanta med Fredrik Furu i det sammanhang jag tar upp här?

Åtminstone tre saker är som jag ser det speciellt relevanta för min diskussion.

Fredrik Furu representerar en annan typ av gränsfolkserfarenhet än den jag varit inne på tidigare. Den österbottniske erfarenheten av gräns är av en annan karaktär än den i söder, till exempel Helsingfors. Framför allt inom pop och media är Österbotten betydligt starkare exponerat för ett rikssvenskt inflytande än vad man är i södra Finland.

Fredrik Furus musikaliska rötter finns bland annat, via föräldrarna, i dansbandsmusiken, som är en musikform som varit stark i svenska

Österbotten och som också den har mycket av sina rötter i Sverige. Hans rötter finns också i den svenska pop- och rocktraditionen, den som skiljer sig en hel del från den vi har i Finland. Skillnaderna handlar bland annat om ganska olika syn på det nationella och det internationella. I finsk rock är begreppet ”suomalaisuus” (kan betyda både finskhet och finländskhet) oerhört centralt, i svensk rock och pop, framför allt pop, är internationalism, ett utslätande av synliga nationella markörer, en viktig del av den musikaliska framtoningen. Svensk pop ligger också regelmässigt före den finländska tids- och trendmässigt.

På min fråga om musikaliska influenser nämner Fredrik Furu idel svenska artister och band: Eldkvarn, Lars Winnerbäck, Peter LeMarc, Per Gessle, Roxette, Niklas Strömstedt och Totta Näslund. Också ett par anglo-irländsk-amerikanska namn finns med: Bruce Springsteen och U2. Han talar om det orädda, stora amerikanska soundet, det känslolösa sårbara svenska, både i text och uttryck, och tillägger: och sedan dom mörka rötterna från Finland, men inte nödvändigtvis musikaliska. Det han vill få till stånd är, säger han, en rak och ren pop med enkla melodier och catchig lyrik, något som det enligt honom finns väldigt lite av i Österbotten och i Svenskfinland.

Vad jag finner speciellt intressant hos Fredrik Furu är förutom inriktningen på känslolös, men samtidigt svängig pop, det faktum att han sjunger på svenska och uttryckligen en svenska med rikssvensk intonation. Man kan jämföra med dansbandstraditionen, och en sångare som Hasse Martin (tidigare medlem i gruppen Tommys), som bott i Sverige, och som lagt sig till med denna typ av diktion, som finns också mer allmänt inom svensk-österbottnisk dansbandsmusik. Det finns ett annat intressant parallellfall vad gäller denna typ av diktion, nämligen österbottniske frikyrkopredikanter som frapperande ofta antagit en rikssvensk ton i sitt sätt att uttala det svenska språket.

Fredrik Furu blir därmed en kulturell gränsöverskridare på flera sätt. Nu senast manifesterades det i den duett, en video, där han sjunger en annan låt från skivan, ”Det går över”, tillsammans med den svenska sångerskan Pauline Kamusewu. Kanske kan man applicera en annan metafor på Fredrik Furu (jämfört med kameleonten och grävlingsgrytet), nämligen duvslaget. Metaforen i fråga föreslogs av en kollega till mig, Johanna Björkholm, som därmed ville understryka att det finns en aspekt av den finlandssvenska verkligheten som ofta förbises, nämligen det faktum att finlandssvenskar under långa tider har rört på sig förhållandevis mycket. De allra flesta stannar hemma i duvslaget, men där finns också alltid individer som ger sig i väg ut i världen. Men de håller kontakten med hembygden och kommer på besök eller flyttar kanske hem igen. Inte sällan har de då, precis som brevdovor, med sig information och nya influenser då de återvänder till duvslaget, det vill säga till hemorten.

Fredrik Furu, men också exempelvis Cumulus, Erna Tauro och långt före dem spelmän som ”Sepp-Fredrik” Berg från Vörå, som ska ha varit säsongarbetare i Sverige i slutet på 1800-talet, eller Viktor Andersson från Jeppo, som tillbringade ungdomsåren i USA, kunde genom sin rörlighet skapa musik av ett slag som annars kanske hade varit en omöjlighet. Duvslaget, alternativt flyttfågeln, blir därmed också en metafor som, med vissa restriktioner, kunde användas om det finlandssvenska.

Hos Fredrik Furu kan man se det österbottniska som en speciell form av begreppen svenskhet och gränsfolkets barn. Svenska influenser från pop och media är mycket starka och bidrar till att skapa den här formen av svenskhet i Österbotten. Även om jag tror att begreppen kultursvenskhet och bygdesvenskhet ganska mycket är överspelade idag, verkligheten är betydligt mer mångfacetterad och komplex än den här gamla dikotomin skulle ge för handen, kommer man inte ifrån att det

finns ett vad man kunde kalla Bourdieuskt spelutrymme inom ramen för det finlandssvenska. Det finns helt enkelt olika typer av svenskheter.

Det här blev på sitt sätt också överraskande tydligt i samband med den etnifiering av rock och pop som skedde på finlandssvenskt håll i slutet på 1970-talet och början av 1980-talet med den så kallade hurrarrocken och hurrarocksdebatten. Den form av svenskhet som dansbandskulturen i Österbotten representerade fanns nästan inte alls med i den diskussionen. Inte ens ett österbottniskt band som stilmässigt och innehållsligt försökte överbrygga en del motsättningar mellan högt och lågt, nämligen det svenskösterbottniska Reflexbandet, som var ett dansband som spelade också mer jazziga och soul-funkiga saker, var intressant för hurrarocksdebattörerna. Ett par av de band som dominerade diskussionen var Ragnar Hare från Jakobstad och Viktor Hurmio och Fetknopparna från Vasa samt nyländska Evitskog. Av de två banden som båda sjöng på svenska – fast Ragnar Hare övergick till engelska mot slutet av 1980-talet – var cabaretrockaren Viktor Hurmio framför allt influerad av det finlandssvenska och tvåspråkiga mentala landskapet. I Ragnar Hares fall är de svenska influenserna tydliga, framför allt svensk punk och new wave, med grupper som Ebba Grön och Imperiet. Ragnar Hare blir på sätt och vis en österbottnisk översättning av de här tendenserna inom svensk populärmusik.

Vad som också visade sig i hurrarrocken var att det fanns en mängd svenska språkvarieteter att välja mellan: högsvenska, blandsvenska/finska, rikssvenska, dialekt, slang och så vidare. Lyssnar man i dag på de skivor som gavs ut av skivbolaget Kustrock Records, är just den här språkliga variationsrikedomen det kanske mest fascinerande inslaget.

Why I Smile Again

Den fjärde och sista låten jag vill reflektera över är en låt från en alldeles ny skiva med

Dave Lindholm och Henrik Otto Donner. Låten, som är skriven av Dave Lindholm och arrangerad av Otto Donner, heter ”Why I Smile Again”. Hela skivan bär titeln *More Than 123*.

Om man tänker på den här musiken och de två musikerna och musikaliska påverkarna, vad är det intressanta här, vad är värt att notera vad gäller frågeställningarna kring gränsfolkets musik, ankdammen och avantgardet?

Som jag ser det handlar det åter om kameleontmetaforen, den som var aktuell redan hos Cumulus och som nästan ser ut som en röd tråd i det här sammanhanget. Alternativt kunde man tänka sig att använda collagemetaforen.

Lönar det sig alltså att söka det finlandssvenska här, eller vilken ”metod” är mest produktiv? I ett tv-program i den finska kultur-tv-kanalen Yle Teema i en dokumentärserie om den finska rockens historia – programmet hette ”Rock-Suomi: sanojen takana” (Rock-Finland: bakom orden) och sändes den 10.12.2010 – berättade Dave ”Isokynä” Lindholm att hans utgångspunkt när han skrev sina rocklåtar var Helsingforserfarenheten och de/t språk som han växte upp med, en salig blandning av svenska, finska, ”stadislang” (dvs. Helsingforsslang) och så engelska via låttexter.

Att musikaliskt och kulturellt kalla Dave Lindholm och Henrik Otto Donner kameleonter och collagemakare faller sig ganska naturligt. Hos Dave Lindholm är det speciellt intressant att han alternerar mellan finska och engelska vad gäller sångspråk. Däremot sjunger han, så vitt jag kunnat notera, aldrig på svenska. Men i ett program i den svenskspråkiga tv-kanalen FST5 söndagen den 9 januari 2011, i ett artistporträtt av Dave Lindholm, på svenska, sjunger han en nyskriven låt i komiskt-absurd stil, ”Saltmannen”, på svenska. Dessutom introduceras Lindholm i programmet med en iscensättning där han skuggdansar i studion till tonerna av Povel Ramels ”Naturbarn”, en låt som han beskriver som en viktig musikalisk inspirationskälla i

det Lindholmska hemmet när han var ung. De musikvideor från äldre konsertinspelningar som Lindholm själv valt för programmet består av blues och bluesinfluerad musik sjungen på engelska. Finskans roll i programmet kan alltså sägas i viss mån bli marginaliserad, vilket vid den speciella tidpunkten, när det svenskas positioner i Finland, i debatten om framför allt den obligatoriska svenskan i den finskspråkiga grundskolan har ifrågasatts av en del finska politiker och nätdebattörer (både anonyma och namngivna) och även av finlandssvenska debattörer, de sistnämnda framför allt från huvudstadsregionen, nästan kan kännas som ett språkpolitiskt inlägg av Dave Lindholm.

Hos Otto Donner är de olika stilar och positioner han kommit att förknippas med så många att det i det här sammanhanget blir svårt att göra hans musikkarriär rättvisa. Det ord som kanske bäst täcker in hans verksamhet är multibegåvning, inte bara vad gäller det musikaliska utan också, uppenbarligen, ifråga om livskänsla och förmåga att entusiasmera. Ska man nämna några musikaliska insatser av speciellt stor betydelse vad gäller Otto Donner är det kanske skivbolaget Love Records, genrerna progrock (eller proge som det kallas i Finland), avantgarde-jazz och konsertmusik i Finland som är det man kommer att tänka på. Men också filmmusik, schlagerkomponerande, körsång och mycket annat har Donner sysslat med. Han är alltså både en innovatör och en mover & shaker, som man brukar kalla den här sortens människor inom populärmusiken, folk som driver på utvecklingen.

Den kanske intressantaste överskridningen hos Donner är den mellan högt och lågt, mellan ”konst” och ”underhållning” inom musiken. Därmed kommer han också att överskrida den uppdelning i ankdamm och avantgarde som jag här har försökt identifiera.

Otto Donner var i sin ungdom aktiv i Old House Jazz Club. Han var också radioamatör.

De musikaliska kameleonterna Otto Donner (t.v.) och Dave Lindholm på skivomslaget till *More Than 123* (2010).

I början av 1950-talet lyssnade han med kristallapparaten på Willis Conovers program *Music USA Jazz Hour* i *The Voice of America*. Han byggde en egen rörradio som han i smyg för föräldrarna lyssnade på med hörlurar.

Vad gäller avantgardetänkandet i Finland tog den kanske mest aktiva fasen slut någon gång omkring 1970. Det antyder till exempel sångaren och författaren M. A. Numminens nyenkla musik med sin *Uusrahvaanomainen Jatsiorkesteri* (URJO) som hade premiär vid den här tidpunkten.

M. A. Numminen var tillsammans med bland andra Otto Donner mycket aktiv i 1960-talets konst- och musikavantgarde i Finland (i praktiken Helsingfors). Vid ungefär samma tid startade Donner en egen proggjazzgrupp, *The Otto Donner Treatment*, och sökte sig till Finlands rundradio där han så småningom blev chef för den finskspråkiga underhållningsavdelningen. Samtidigt aktiverades hans komponerande och arrangerande inom populära genrer. Ett exempel är skivan *Aino*, som Dave Lindholm gav ut 1982 och där

Donner arrangerat musiken. Skivan innehåller bland annat den finska klassikern ”*Pieni & hento ote*”.

När man lyssnar på den nya skivan *More Than 123* med Dave Lindholm och Otto Donner är det kanske speciellt ett drag som är iögonenfallande. Det är hur traditionell musiken är. Om det här är en ankdamm så finns den ankdammen i New Orleans och Chicago. På ett sätt närmar sig alltså Donner och Lindholm det musikaliska spelfält som *Downtown Dixie Tigers* redan mutar in i slutet på 1950- och början på 1960-talet. Det handlar nu om ett slags klassicism, skulle man kanske kunna kalla det. Eller retroaktivism. Avantgardet fanns alltså inte längre i framtiden utan i gårdagen, både bokstavligt och metaforiskt. Ändå är det inte frågan om någon renodlad pastischmusik, utan en musik som låter väldigt samtida, som uttrycker en erfarenhet av de många transformationer som de här två musikerna har genomgått.

Är det här en finlandssvensk skiva? På något sätt känns frågan felaktigt ställd. Att

det finlandssvenska, det svenskspråkiga finns i både Lindholms och Donners liv och karriärer kan man inte komma ifrån. Men med ankdammen eller avantgardet har den nya skivan egentligen inte någonting att skaffa. Hur ska man alltså se på frågor om den språkliga identiteten i det här fallet? Om det finns ett glapp mellan musikernas professionella och etniskt-språkliga identitet blir resultatet att man måste börja studera identitetsfrågorna på ett noggrannare sätt. Johannes Brusila har med en formulering lånat av Deleuze och Guattari talat om ett ständigt tillblivande, *devenir*, en syn på (finlandssvensk) identitet och etnicitet, inte som en stabil produkt av binära oppositioner, till exempel finlandssvenskhet som en motsättning till fixpunkterna riks-svenskt, finskt och internationellt, utan som kulturella flöden och dynamiska skeenden, i kontinuerlig rörelse. Det som påverkar konstruktionen blir då en rad faktorer, från de ”gamla” identitetsfaktorerna, som ålder, kön, språk, klass, till nyare, som hobby, musikgenre, stil, tidsmässig inriktning (retro, nostalg, avantgarde, excentricitet osv.).⁴

Det är den uppgiften som förestår, ifall vi vill undersöka gränsfolkets populärmusik noggrannare, den som befinner sig mellan ankdamm och avantgarde. Men i detta skede av tänkandet kring det finlandssvenska och det svenska i Finland, och utgående ifrån de fyra låtar jag diskuterat: vilken blir den poäng man kan ta med sig för en fortsatt analys?

Om den musik som dessa ”gränsfolkets och gränslandets barn” producerar ses i ljuset av de två tidsmässiga positionerna ankdamm och avantgarde måste slutsatsen bli att innehållet i en sådan gränskultur logiskt sett måste bli oklart, grumligt, vilket också den långa och täta diskussionen om identitetsfrågor och -markörer inom ramen för det svenska i Finland på ett tydligt sätt visar. Att söka ett fäste, en kärna i det kulturella som ”gränsfolkets barn” kan tänkas erbjuda, leder ofelbart över i diskussioner om kärnrepre-

sentationer och habitusfrågor. En representation som ankdammen, som tycks bygga på ett ambivalent arv av kulturell intimitet och efterblivenhet (det ena övervägande positivt, det andra negativt laddat), kommer dock, som till exempel den finlandssvenska sångarduon PaleåVille visat i sin sång ”Duckräpp (Jag är fi-fi-fi-finlandssvensk)” från år 1988, framför allt att sammankopplas med en geografiskt och socialt mycket snäv konstruktion, den övre delen av den övervägande borgerliga Helsingforssvenskheten. Det är också den sociala och kulturella verklighet som möter en i litteraturforskarna och -kritikerna Merete Mazzarellas och Thomas Warburtons analyser av det trånga, finlandssvenska borgerliga litterära rummet.

Men som jag visat kommer denna ”ankdamm”, i en annan musikalisk verklighet, till exempel i Dixietigrarnas tradjazz eller Dave Lindholms och Otto Donners nytraditionella bluesjazz, att upplösas i ett grävlingssgryt av korsande influenser från när och fjärran. Närmast ett metaforiskt ”ankdamm” eller kanske snarare ett martallens landskap, kommer kanske Tauros och Janssons ”Höstvisa”, där ett vindpinat kustlandskap blir en metafor för det finlandssvenska. Det är därmed inte heller speciellt förvånande att sången ibland kallats för Svenskfinlands nationalsång. Hembygden blir i sångens form någonting som kan plockas fram vid behov, som etnologen Bo Lönnqvist formulerat det. Att skärgården utgör hembygden bara för en liten del av finlandssvenskarna tycks inte minska kraften i symbolen. Det är, tror jag, framför allt skärgårdslandskapets karaktär av gränslandskap, mellan land och hav, som gör den till en så användbar metafor för de svenskspråkiga i Finland, ”gränsfolkets barn”, en tanke man egentligen kan finna redan hos Runeberg.

I gränslandet Österbotten har varken det trånga litterära rummet eller ankdammen som kärnrepresentationer kunnat få samma betydelse som i huvudstadsregionen, av den

anledningen att den österbottniska regionen, i kanske ännu högre grad än vad som gäller i de södra delarna av det svenska språk- och kulturområdet i Finland, varit gränsöverskridande, det vill säga framför allt starkt orienterat mot Sverige och svensk kultur, inte minst svensk populärkultur. Det är inte minst Fredrik Furus musik ett tydligt exempel på, influenserna är i hans fall övervägande svenska, i någon mån också österbottniska och angloamerikanska, i långt mindre grad finska.

Om man ser på det finlandssvenska utgående ifrån de tidsligt orienterade positionerna ankdamm och avantgarde problematiseras betydelsen av gräns i beteckningen ”gränsfolkets musik”. De gränser som ett mer statistiskt betraktelsesätt tror sig ha upptäckt i fråga om finlandssvenskarnas positioner i relation till det finska, det svenska och det internationella, blir då alltmer porösa och osammanhängande. Beträktad från en tidslig aspekt, i termer av kulturell eftersläpning eller framsynthet, kommer begreppet gräns, i gränsfolkets musik, i gungning, oscillering. En anakronistisk effekt uppstår (jfr Docherty 1996:166ff) som förändrar synen på det finlandssvenska.

Sven-Erik Klinkmann, docent
Vasa

Noter

- 1 Texten bygger på en föreläsning jag höll den 14.12.2010 i Svenska litteratursällskapets i Finland föredragsserie ”Från ankdamm till avantgarde”.
- 2 För en begreppsdiskussion om ”folk” ur ett finlandssvenskt perspektiv, se Fewster red. 2000.
- 3 Jfr även Nygård 2011:21ff.
- 4 Jfr Grossbergs diskussion om begreppet ”articulation”, Grossberg 1992:37ff.

Litteratur

- Balibar, Etienne 2002: ”Nationsformen: Historia och ideologi”. I: Etienne Balibar & Immanuel Wallerstein (red.): *Ras, nation, klass*. Göteborg: Daidalos.
- Brusila, Johannes 2008: ”Den finlandssvenska populärmusikens vara eller inte vara. Diskursiva och ny-materialistiska utgångspunkter för etnicitetsinriktad musikkforskning.” *Etnomusikologian vuosikirja*. Vol. 20. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura 2008.
- Bruun, Seppo, Jukka Lindfors, Santtu Luoto & Markku Salo 2001: *jee jee jee. Suomalaisen rockin historia*. Helsinki: WSOY.
- Docherty, Thomas 1996: *After theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Explosivt: Finlandssvenska författare om finlandssvensk litteratur*. Vasa: Scriptum.
- Fewster, Derek (red.) 2000: *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Grossberg, Lawrence 1992: *We Gotta Get Out of This Place: Popular Conservatism and Postmodern Culture*. London & New York: Routledge.
- Klinkmann, Sven-Erik (kommande, arbetstitel). *Ifänrikkarnas, martallarnas och dixietigrarnas land. En resa genom det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Koljonen, Martti 2008: *DDT Jazzband – instituutio ja legenda* (+ CD). Helsinki: Tradjazz ry.
- Mazzarella, Merete 1989: *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition*. Helsingfors: Söderströms.
- Numminen, M. A. 1999: *Helsinkiin – Opiskelija Juho Niityn sivistyshankkeet 1960–1964*. Helsinki: Schildts.
- Nyberg, Minna 2004: *Erna Tauro och muminvisorna: en studie i teatervisors tillkomst*. Pro gradu-avhandling. Åbo: Åbo Akademi.
- Nyberg, Minna 2011: ”Tauro, Erna (1916–1993)”. *Biografiskt lexikon för Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. (<http://www.sls.fi/BLF/artikel.php?id=9600>).
- Nygård, Stefan 2011: *Henri Bergson i Finland. Reception, rekontextualisering, politisering*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Rantanen, Miska 2005: *Love Records 1966–1979*. Helsinki: Schildts.
- Rosengren, Henrik 2007: *Judarnas Wagner. Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma 1920–1950*. Lund: Sekel Bokförlag.

- Vesterinen, Ilmari 2006: *Mäyräkolon jazzareita. Tarua ja totta Old House Jazz Clubista ja suomalaisesta jazzmusiikista*. Helsinki: WSOY.
- Warburton, Thomas 1984: *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Clas 1989: "Martallens stam: tankar kring ett finlandssvenskt symbolträd".
- Åström, Anna-Maria, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist 2001: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

SUMMARY

Music of "Border-people" *Between Duck-pond and Avantgarde*

The concept of "border people" is often associated with the Swedish-speaking minority in Finland, the Finland-Swedes. In this text I argue that the concept should be viewed upon as a metaphorical one, used above all to construct a mixed history and cultural genealogy for the Finland-Swedes, a genealogy of transgressions and people situated at cultural borders and contact zones. By looking at four popular songs with a Finland-Swedish connection I try to show that the concept of border people becomes more problematic when backed up by two other metaphors, the duck-pond and the avantgarde. Both

these positions have a temporal quality and they situate the Finland-Swedish experience in either a position of backwardness and intimacy (the duck-pond) or, on the contrary, in an avantgarde position, that is a privileged position for the Finland-Swedes as "movers & shakers", cultural harbingers of new popular music in Finland. The two temporally oriented concepts are instrumental in destabilizing the whole concept of border people. Seen through the lenses of these temporal positionings, the concept begins to oscillate and an anachronistic effect will start to inform our views of the Finland-Swedes.

Ung men inte ungdomlig

Barn- och ungdomsdiskurser inom och i samband med den svenska scoutrörelsen

Anna Westberg Broström

Vid 17-tiden en vardag i september gick jag Drottninggatan fram och såg en ung man i scoutskjorta. Jag berättade att jag arbetar vid universitetet och forskar om scoutrörelsen och frågade om det var okej att ta ett kort. Mannen var 20 år gammal och undrade om jag visste att det var en speciell dag. Jag svarade att jag kände till att det var en dag då scouter skulle visa sig i scoutskjorta. Sedan skiljdes våra vägar åt (fältanteckning 23/9 2009).

Varför hade den unge mannen scoutskjorta? Vad ville han signalera? Svaret handlar om honom själv, om den rörelse han representerar, men också om bilden av ungdomen. Syftet med den här artikeln är att beskriva och analysera barn- och ungdomsdiskurser inom och i samband med den svenska scoutrörelsen. Hur beskrivs scouter i svenska massmedia? Vilken bild av barn och unga vill scouter själva förmedla? Vad säger detta sammantaget om synen på barn och unga? Artikeln tar sin utgångspunkt i tidningsartiklar om scoutrörelsen och i broschyrer som är skapade av scoutrörelsen. Det empiriska materialet omfattar åren 2007–2009.

Scoutrörelsen, en av de äldsta ungdomsrörelserna, försöker anpassa sig till samtiden för att värva medlemmar och i förlängningen överleva. Rörelsens strategier utgör ett intressant studieobjekt. Att rörelsen behöver använda nya kommunikationsstrategier indikerar nämligen inte bara förändringar i rörelsen själv, utan även i synen på barn och ungdomar. Det som var gångbart tidigare tycks inte längre fungera. Hur rörelsen uppfattas av omgivningen, här representerad av svenska massmedia, tillför ytterligare en di-

mension. Beskrivs scoutrörelsen som gammal och dödsdömd, diskuteras den inte alls, eller ses rörelsen som satt i förändring och med chans att attrahera nya generationer av barn och ungdomar? Ur dessa aspekter fungerar scoutrörelsen, enligt min mening, som ett exempel där samtida diskurser om barn och unga kommer till uttryck.

På scouternas hemsida finns år 2009 ett avsnitt som behandlar hur medlemmarna kan bidra till en ”positiv” och ”enhetlig bild” av rörelsen (Kommunikationsplattformen 2009-09-10). Det betonas att unga människor bör företräda rörelsen i extern kommunikation. Det anordnas till och med kurser för ”Unga talespersoner” som riktar sig till scouter i åldern 16 till 25 år (Unga talespersoner 2009-10-02). I en broschyr förklaras att medlemmarna ska ge en positiv bild av scouterna. ”Vi är en modern ungdomsrörelse med mycket engagemang och det ska både kännas och synas” (Svenska Scoutrådet 2008a:4). Kommunikationsarbetet kan ses mot en bakgrund av att scouterna i Sverige genomgår en moderniseringsprocess och arbetar för att rekrytera medlemmar. Därför uppmuntrades medlemmar att ha scoutdräkt onsdagen den 23 september 2009. Det skulle synas att scouterna är många och finns överallt (Aktuellt på Svenska Scoutrådet 2009-08-31). På scouternas Facebook-grupp kunde man dagen därpå läsa ett trettiotal kommentarer, till exempel skrev en person: ”skjortan på, inga kommentarer än så länge i skolan” (Fan av Scouterna 2009-09-24). För min artikels vidkommande är fyra aspekter

intressanta: att scoutrörelsen har behov av att visa upp en positiv och enhetlig bild av verksamheten, att det finns en särskild dag då medlemmarna ska manifesteras sitt medlemskap utanför scoutsammanhanget, att scoutrörelsen som organiserar barn, ungdomar och vuxna vill profilera sig som en ungdomsrörelse och att en ung människa förväntar sig kommentarer om han eller hon uppträder i scoutskjorta. De följande avsnitten presenterar tidigare forskning om barndom, ungdom och scoutrörelsen. Metodavsnittet beskriver det tidnings- och broschyrmaterial som har använts samt behandlar den diskursanalytiska ansatsen. Resultatet visar på fyra olika teman i materialet som relaterar till barn och unga. Dessa sammanfattas och analyseras i den avslutande diskussionen som bland annat fokuserar på hur ungdomlighet används som marknadsföringsstrategi och hur scoutrörelsens ungdomar inte räknas som ungdomliga av rörelsen själv.

Barn- och ungdom

Föreställningar om barn och barndom påverkar barns vardag (James & James 2008). Det finns barn och föreställningar om barn i alla samhällen. Erfarenheter av att vara barn och uppfattningar om barn varierar dock socialt och historiskt (Norman 1996). Barndomen är på en och samma gång lika och olika för alla barn. Barndomen är en tidig fas i livet som kännetecknas av vissa mönster, men hur dessa tolkas och förstås och hur vuxna ordnar och reglerar barns liv varierar mellan kulturer och generationer. På så sätt är barndomen socialt konstruerad (James & James 2004). Barndomen kan både förstås som en period i livet och som ett permanent inslag i den sociala strukturen. När barn växer upp och blir vuxna finns ändå barndomen kvar och befolkas av nya barn (Qvortrup 2009). Barndom kan beskrivas som det strukturella utrymme som ockuperas av barn som kollektiv. Inom detta utrymme utövar varje individuellt barn

sin unika agens (James & James 2004). Det finns olika diskurser som påverkar hur vi tänker om barn och barndom. En av dessa är romantikens bild av barnet som byggde på tankar av Jean-Jacques Rousseau. Barnet förkroppsligade oskuld, renhet och naturlig godhet. Barnet behövde skyddas från att bli fördärvat av omvärlden. En annan diskurs är idén om barnet som tabula rasa. John Locke utvecklade tankar om att barnet kom till världen som ett oskrivet blad. Med hjälp och träning kunde barnet utvecklas. Det var vuxnas ansvar att tillhandahålla utbildning och kontroll så att barnet utvecklades till en mogen och ansvarsfull medborgare. En tredje diskurs är den puritanska, där barnet har en potential att vara ondskefullt och styggt (Kehily 2009).

Ungdom och andra övergångar mellan faser i livet kan betraktas som sociala konstruktioner som varierar historiskt och mellan nationer och kulturer (Wallace & Kovatcheva 1998; Jones 2009). I ett historiskt perspektiv är det svårt att avgöra var gränsen för ungdomen har gått i förhållande till barn- och vuxendom (Ohlsson & Sward 1994). Tonåringar som står på tröskeln till att vara ungdomar kan dock beskrivas som experter på att vara barn. Deras barndom har just passerat. Att presentera sig som ung handlar om att visa att man inte längre är barn (König 2008). Ungdom beskriver ofta övergången från att vara barn till att bli vuxen. Det associeras med uppror och att testa gränser. Puberteten kryper ner i åldrarna idag. Kraven på utbildning ökar. Barn blir ekonomiskt beroende av vuxna högre upp i åldrarna. Detta leder till att ungdomstiden har förlängts (James & James 2008; du Bois-Reymond 2009). Det är till exempel inte klart var ungdomen slutar och vuxenlivet tar vid. Den ungdomliga kroppen är ett ideal, men den tillhör inte längre bara de unga. Kroppen kan manipuleras med bantning, träning och plastikkirurgi (Wallace & Kovatcheva 1998).

Ungdomlighet är något som andra vill förknippas med. Det förmedlar kvalitéer som

eftertraktas av äldre åldersgrupper (Jones 2009). Ungdom och ungdomlighet idealiseras av andra utan att de ser regler och förbud som omgärdar unga (Ohlsson & Swärd 1994). Bäckström (2005) beskriver bland annat hur föreställningar om skateboard och snowboard skapas i förhållande till en ideal bild av ungdomlighet. Hon konstaterar att det finns tre saker som kopplas samman med skateboard och snowboard. Det är ungt, ungdomligt och visuellt. Hon ger flera exempel på hur andra vill förknippas med dessa uttryck. I annonser används brädor eller brädåkare för att illustrera helt andra saker.

Det finns en tendens till att antingen problematisera eller romantisera den samtida ungdomen i 1900-talets ungdomsdiskurs (Bjurström 2000; Gullberg, Kassman & Waltersson 2009). I jämförelse är omsorg om andra, respekt för äldre och en gnutta oskyldighet en mer negligerad syn på ungdom (Valentine, Skelton & Chambers 1998). En tänkbar förklaring är att det kan få sociala konsekvenser för unga människor. Du kan räknas som en tönt bland jämnåriga om du uppfattas som snäll (Sanders & Munford 2008). Ungdom kan ses som problem, bekymmer eller kris som måste hanteras av föräldrakulturen. Ungdom kan också ses som njutning, nöje eller exotism. Definitionerna relaterar i en del fall till varandra: nöjesälskande, självuppfyllda ungdomar kan i en vuxen diskurs tolkas som oansvariga och antisociala (Campbell 2004). Under 1930- och 40-talen omtalades till exempel dansbanor som ”elände” och som ”fröjd” i Sverige. De påstods orsaka ungdomens förfall, vuxna oroades, men ungdomarna betraktade dansbanorna som nöjen (Frykman 1988; Wigerfelt 1996). I framväxande ungdomsrörelser, däribland scouterna, tog frivilliga vuxna vid samma tidpunkt på sig ett ansvar som ”fostrande motpoler gentemot nöjeslivets urartning och den sexuella moralupplösningen i samhället” (Nilsson 1994:48).

Enligt Schoug (1994) har forskningen haft

ett begränsat intresse för det all dagliga inom ungdomskulturen. Intresset har istället riktats mot ungdom som problem eller avantgardism. Dessa definitioner har en gemensam avgränsning. Ungdomen blir de ”faktiskt eller skenbart oansvariga individer som ter sig aparta i förhållande till äldre generationer” (Schoug 1994:172). Etnografiska ungdomsstudier har till exempel haft en tendens till att intressera sig för marginaliserade grupper av ungdomar (se bl.a. Birminghamskolan). På senare tid har man dock börjat intressera sig för ungdomar med mer privilegierade sociala positioner (Heath, Brooks, Cleaver & Ireland 2009).

Scoutrörelsen

I industrialismens barndom var organiserade fritidsaktiviteter ett sätt att hålla barnen från gatan och dåligt sällskap. I den postindustriella barndomen har betydelsen skiftat. Idag handlar fritidsaktiviteter mer om framtiden och om framtida framgång eller misslyckande (Frønes 2009). De ursprungliga ungdomsorganisationerna var inga gräsrotsorganisationer som skapades av ungdomarna själva. De baserades istället på idén om att unga människors själar var tomma kärl som kunde fyllas med ett ideologiskt (ibland extremt) innehåll, eftersom ungdomars socialisation och kognitiva utveckling inte var komplett. Ungdomsorganisationer med ett religiöst och nationalistiskt innehåll uppstod bland annat i Storbritannien och Tyskland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. I Storbritannien skapades till exempel scoutrörelsen och i Tyskland *Wandervogel*. Båda hade friluftsverksamhet på dagordningen. Det skapades även organisationer som ville använda ungdomar för att uppfylla totalitära regimers syften. En metod var att separera unga människor från föräldrarnas kontroll. *Hitlerjugend* är ett exempel på en sådan organisation (Jones 2009).

Scoutrörelsen grundades av den brittiske generalen Robert Baden-Powell i början av

förra seklet. Den framväxande tyska flottan sågs som ett hot mot det brittiska imperiet och den brittiska borgerligheten kände sig samtidigt hotad av socialismen. I det sammanhanget bildades organisationer, däribland scouterna, som skulle organisera arbetarklassungdom. Syftet var att skapa kontroll över den uppväxande generationen (Murdock & McCron 1993). I juli år 1907 ägde det första scoutlägret rum och i maj 1908 publicerades den kompletta versionen av handboken *Scouting for Boys* (Rosenthal 1986). Initialt var scoutrörelsen avsedd för pojkar, men tidigt skapades även separat verksamhet för flickor (Formark 2010; Proctor 2005). Scouting kom att utvecklas till en internationell ungdomsrörelse som erbjöd friluftsliv som botemedel mot social splittring orsakad av industrialisering och urbanisering. Scouting skulle bota ungdomsbrottslighet och den allt sämre fysiska och moraliska formen hos ungdomar genom att erbjuda ett sunt utlopp för ungdomligt uppror. När scoutrörelsen var etablerad skapades speciella grenar för olika åldrar och intressegrupper. Idealt skulle en pojke inte behöva lämna scouting förrän han var vuxen och kunde övergå till att bli scoutledare (Parsons 2004).

I olika tider och länder kan scouting beskrivas som en form av karaktärsfostran utvecklad i kontakt med naturen och vilande på en religiös grund. Den lilla gruppens princip, aktivitetspedagogik, inspiration från gamla engelska riddarideal och amerikansk indianromantik, likartade dräkter, tecken och symboler är också karakteristiskt för rörelsen (Sidebäck 1992). Scoutrörelsen kom även att inspirera andra ungdomsrörelser. De fascistiska och nazistiska ungdomsrörelserna hade scoutrörelsen som sin förebild. De använde sig av utomhusaktiviteter, karaktärsträning och en tydlig moralisk/etisk kod (Proctor 2005). Både scoutrörelsen och *Hitlerjugend* kopplade samman ungdom, nation och natur (Cupers 2008).

Idag är scoutrörelsen utbredd över hela världen. Det är bara sex länder där den inte finns: Andorra, Kina, Kuba, Nordkorea, Laos och Burma (Davies, Churly & Bowden 2006). En del länder har separat verksamhet för flickor respektive pojkar och i andra, till exempel Sverige, är den gemensam. I Sverige finns 90 000 medlemmar fördelade på fyra scoutförbund¹ (muntlig kommunikation med scoutrörelsens medlemsutvecklingschef Anna Åkesson 2009-10-21). Sidebäck menar att den svenska scoutrörelsens förhållande till politik och samhälle har förändrats genom åren, från att vara borgerligt, militaristiskt färgad och nationalistiskt, till att idag främst framträda som en natur- och friluftsrörelse på religiös grund, men utan uttalad syn på samhälle och politik (Sidebäck 1992). Formark (2010) noterar att det finns populärkulturella skildringar som framställer flickscouter som naiva, lite för präktiga eller harmlösa. I en tidigare studie har jag studerat barns upplevelser av att vara scouter i Sverige. Resultaten visar att scouter kan betraktas som exemplariska, skötsamma och ”fjantiga”. Flera informanter säger att andra har fel uppfattning om scouterna medan de själva, som är medlemmar i rörelsen, har den rätta bilden. Det är enligt dem kul och socialt att vara scout (Westberg 2007).

Metod och material

Två typer av data ingår i föreliggande studie. Materialet har kategoriserats och det har gjorts ett urval av vad som presenteras i artikeln. Båda formerna av data behandlar scouter, barn och unga. Den ena formen av data består av artiklar om scoutrörelsen. Mediarkivet har använts som databas. Jag har sökt artiklar i svensk storstadspress (Aftonbladet, Dagens Industri, Göteborgs-Posten, City, Metro, Svenska Dagbladet och Sydsvenskan) under åren 2007–2009 med Scout* som sökord. År 2007 var det 733 träffar, nästpåföljande år 656 träffar och det sista året 643 träffar. Därefter

har alla artiklar som inte direkt handlar om scouter eller scoutrörelsen sorterats bort (926 artiklar år 2007–2009).² De återstående 1106 artiklarna har lästs igenom och kategoriserats. Kategorier skapades vartefter artiklar dök upp som inte kunde sorteras i befintliga kategorier. De kategorier som används i denna artikel är de som specifikt relaterar till barn och unga. De innehåller artiklar om barn och unga, men även artiklar där barn och unga själva kommer till tals. Ett motiv till att fokusera storstadspress har varit att få ett avgränsat och hanterbart material. Initialt gjordes även sökningar i annan form av press, men då blev materialet allt för omfattande. Det är fullt möjligt att fokuseringen på storstadspress påverkar det resultat som redovisas. Ett motiv till att fokusera åren 2007–2009 har varit att denna period är samtida och utgör en brytningstid. Den svenska scoutrörelsen blickar dels bakåt och firar 100-årsjubileum, blickar dels framåt och kraftsamlar för att rekrytera nya medlemmar. Därmed antogs perioden ge ett resultat där diskurser om barn och unga kommer till uttryck.

Den andra formen av data är broschyrer som är skapade av scoutrörelsen. *Redo för kommunikation* beskriver hur medlemmarna kan bidra till en positiv och enhetlig bild av scouterna (Svenska Scoutrådet 2008a), *Redo för livet* beskriver scoutrörelsens värderingar (Svenska Scoutrådet 2008b) och *Redo för äventyr* beskriver scoutrörelsens metod (Svenska Scoutrådet 2008c). De tre broschyrerna är producerade av Svenska Scoutrådet, de svenska scoutförbundens samarbetsorganisation, och är en del av deras kommunikationsstrategi. Broschyrerna har analyserats både vad gäller bilder och textinnehåll. Avslutningsvis har data om och av scoutrörelsen jämförts med varandra.

Studien har en diskursanalytisk metodansats. Diskurs kan beskrivas som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller utsnitt av världen)” (Winther Jørgensen & Phillips

2000:7). Diskurser handlar om vad som är möjligt och inte möjligt att säga i olika sammanhang. De bestämmer gränserna för vad som är socialt och kulturellt accepterat som till exempel sant, trovärdigt och gott. Analys av diskurser innebär att studera det som sägs, hur det sägs och hur det annars skulle ha kunnat sägas. En viktig aspekt är vem som får tala. En annan är kontroverser. Diskurser är ofta under förhandling (Börjesson 2003).

Jag har följaktligen analyserat vilka diskurser som kommer till uttryck, vad det talas om, vad det inte talas om, på vilka sätt man talar och vem som talar. Analysen har riktat särskild uppmärksamhet mot eventuella motsägelser eller kontroverser. En fråga har varit om det talas på samma sätt om barn och ungdomar oberoende av vilka data som används, det vill säga om det råder konsensus (jfr Börjesson & Palmblad 2007). En annan fråga har varit vilka mönster som framträder och vilka konsekvenser dessa framställningar av verkligheten kan tänkas få (jfr Winther Jørgensen & Phillips 2000). Vilka sätt att vara barn och ungdomar möjliggörs genom diskurs(erna) och vilka utesluts?

Resultat

Artiklarna handlar till övervägande del om Sverige trots att scoutrörelsen är internationell. I en artikel utmålas rörelsen till och med som ”det kanske svenskaste av allt” (Svensson 2007-07-19). År 2007 präglas av att scouterna firar 100-årsjubileum. Det ges ut särskilda frimärken, ordnas ett stort läger i Skåne och ett i England. De svenska scouterna får samtidigt en ny scoutdräkt. Dessa händelser får genomslag i den svenska dagspressen. Parallellt handlar en kategori av artiklar om vardagligheter. Tidningsmaterialet speglar hur årstiderna växlar. I februari finns inbjudningar om att prova på aktiviteter under sportlovet. I april handlar det om inbjudningar till valborgsfirande. I juni står midsommar i fokus. I juli och augusti handlar det istället om scout-

läger. Sent i augusti börjar skolterminen och scoutkårer hälsar nya medlemmar välkomna. I november och december är det till sist dags för höst- och julmarknader. Samma ”lunk” återkommer under de tre undersökta åren. Dessa aktiviteter framstår på intet vis som spektakulära utan snarare som vanliga och vardagliga. Artiklarna har oftast notisform. Samtidigt utgör aktiviteterna inte vardagen i scouters liv. De är något extra utöver den ordinarie mötesverksamheten. I det följande kommer jag att beskriva fyra teman om barn och unga som kommer till uttryck i tidningsmaterialet och i scouternas broschyrer. Det som fokuseras är artiklar som bryter det vardagliga mönstret, bilden som scoutrörelsen själv vill förmedla, samt hur olika teman förhåller sig till varandra.

Kungen har varit scout ända sedan ”barnsben”. Foto: Jonas Elmquist/Scouterna.

Den förflutna barndomen

Det första temat representeras bland annat av en typ av artiklar som sticker ut i materialet. Det förekommer 80 runor åren 2007–2009 där det nämns att den som avlidit varit medlem i scoutrörelsen. I en artikel berättas till och med om en man som varit med i scoutrörelsen och som begravdes med en fiktiv lägereld inne i kyrkan (Britton 2009-09-11). Det finns även andra artiklar där det relateras till en förfluten barndom. Kung Carl XVI Gustaf är den person som förekommer mest frekvent i tidningsmaterialet (68 artiklar 2007–2009). När kungen har möten med scoutrörelsen eller delar ut stipendier till scoutledare eller besöker scoutläger blir det publicitet. En artikel beskriver att kungen har varit scout ända sedan ”barnsben” och att rörelsen alltid har ”legat honom varmt om hjärtat” och att det därför inte är någon tillfällighet att han är i Saudiarabien för att delta i ett scout-sammanhang (Aftonbladet 2008-02-22). En annan artikel beskriver hur kungen besöker ett stort scoutläger. Han är klädd i den nya scoutuniformen och bär en fickkniv i bältet. När han hälsar på en funktionär sträcker han fram vänster hand istället för höger eftersom scouter hälsar på det sättet (Sandén 2007-07-21). I en tredje artikel berättar kungen om sitt miljöengagemang som han tror sig ha fått från mamma och från scoutrörelsen (Mattsson 2009-07-08).

Förutom kungen finns även andra vuxna som relaterar till barndomen. Programledaren Harald Treutiger intervjuas till exempel i Metro. Artikelförfattaren konstaterar att Carl XVI Gustaf är Sveriges kändaste scout, ”men fler än kungen har kutat omkring i skogen, slagit knopar och gjort southälsningen som barn”. Den 51-årige Treutiger tillbringade sex år i scouterna när han var barn. Han får frågor om varför han gick med, om scoutrörelsen är militäriskt disciplinerad, om han har haft någon nytta av det han lärde sig, om det finns något samband mellan scouting i ungdomen

och en hög samhällsposition och hur han ser på scoutrörelsen idag. Treutiger svarar att scoutrörelsen är en demokratisk rörelse där alla får vara med, att han har haft användning av knopar på sjön och att båda hans barn har varit medlemmar i scoutrörelsen. Artikeln illustreras med bilder på andra kända scouter: vd Carl-Henrik Svanberg, finansminister Anders Borg, kung Carl XVI Gustaf, artisten Christer Sandelin, diplomaten Folke Bernadotte samt den förre franske presidenten Jacques Chirac förekommer på fotona (Mattsson 2007-07-16). Det är med andra ord endast män som får agera förebilder i artikeln.

Ett annat exempel på någon som relaterar till barndomen är professorn Jerzy Sarnecki som intervjuas med anledning av hans 60-årsdag. Han berättar att han är född och uppvuxen i Polen och att skolåren var pest eftersom han är dyslektiker:

Jag fick gå om klasser och kom inte in på de utbildningar jag ville. Min smala lycka blev att jag engagerade mig i scouterna i fjortonårsåldern. Jag blev ledare där och uppskattningen gjorde att jag fick ett självförtroende (Johnson 2007-07-06).

I en tredje artikel intervjuas finansminister Anders Borg som berättar att han har formats av åren i scouterna:

Där, liksom i allt naturliv, lär man sig ju grundläggande saker som att hålla ordning och hjälpas åt. Scoutmoralen är bland annat att alla i patrullen ska bära och kämpa på lika mycket. Det är väldigt fostrande, säger han (Svenska Dagbladet 2009-05-15).

Skötsamma, hjälpsamma och ordentliga

Det andra temat representeras bland annat av en kategori artiklar som framställer scouter som skötsamma, hjälpsamma och ordentliga. Det rapporteras till exempel om en pojke som räddat livet på sin mamma när hon satte en hasselnöt i halsen. ”Jag ställde mig bakom ryggen och tryckte till i magen. Det lärde jag mig i scouterna, säger Daniel Johansson,

11” (Edblom 2008-03-13). I december 2008 intervjuas Kjell Johansson som anordnar en julmarknad:

Julmarknaden har jag haft i åtta år och jag vill satsa på de ungdomar som spelar fotboll, är med i kyrkans ungdom och är scouter. Jag vet att det blir bra folk av de ungdomarna. Jag har själv varit scoutledare (Thomasson 2008-11-28).

Ett tredje exempel är en 14-åring och hans mamma som intervjuas om dataspel. Oscar säger sig vara trött på mediernas negativa bild av spelandet. För några år sedan började han att umgås i fel kretsar. Det var dataspelandet som räddade honom. Idag sköter han skolan, ”är aktiv i scouterna, träffar kompisar på helgerna och har ambitioner” (Aronsson 2008-04-16). Det är nästan som att Oscars medlemskap i scouterna står som garant för att han lever ett annat liv idag än vad han gjorde tidigare.

Det är inte alla artiklar som specifikt handlar om scouter. Det kan istället hända att man liknar olika företeelser vid scoutmöten, som att vara redo osv. En nöjesredaktion skriver att en musikklubb ”har ett Summer Camp, förmodligen världens bästa. Detta är motsatsen till scouterna. Här släpps man lös med sprit och

”Vi har ingen avbytarbänk.” Foto: Jonas Elmqvist/Scouterna.

utan tillsyn” (Reinholdtson Belfrage, Ljung, och Ljunggren 2007-07-18). I en artikel om en hockeymatch skriver en journalist: ”Något hockeyvåld syntes inte i Scandinavium, det var beskedligt som ett scoutmöte” (Härd 2007-01-19). I en krönika om nätet skriver en annan: ”Det är lite scouterna över nätet. Alltid finns det någon som är redo att hjälpa till, och någon som behöver hjälp” (Stenström 2007-01-13). Dessa metaforer ger också en bild av scouter som skötsamma, hjälpsamma och ordentliga. Som allra tydligast blir dock ”skötsamhetsbilden” i en krönika som handlar om att vara ung, komma till storstan och behöva söka bostad via blocket. Inget annat val finns än att börja skriva ”käckä” och ”in-smickrande” mail: ”

Jag är en mycket skötsam, trevlig, rökfri, djurfri, problemfri, klagofri, hemkär och tystlåten typ med goda referenser (ps, även varit scout) (Wallin 2008-12-29).

”Schysthetsidealet” är något som scouterna själva försöker använda i sina rekryteringsbroschyrer. De väljer att jämföra sig med idrottsrörelsen genom att skriva: ”Vi har ingen avbytarbänk” och ”Vi har plats för alla i laget” (Svenska Scoutrådet 2008b). Detta illustreras med ett foto där en tom avbytarbänk står i förgrunden. Bakgrunden består av några barn som spelar fotboll. Vidare påpekas att scoutlagen handlar om att ”vara en schysst kompis och medmänniska” (Svenska Scoutrådet 2008c).

Skyddade eller utsatta, kyska eller syndiga
Ovan framstår Scoutrörelsen som en skyddad och trygg plats för barn och ungdomar. En konkurrerande bild ges bland annat i artiklar som handlar om ett fåtal scoutledare och före detta scoutledare som misstänks ha begått sexuella övergrepp mot barn. Om detta handlar det tredje temat. Under åren 2007–2009 beskrivs fem fall i svenska massmedia, varav två handlar om ledare som misstänks för brott i samband med scoutverksamhet (Sjölund

2007-05-24; Hjerten 2008-02-26; Tagesson 2009-01-24; Jelvefors 2009-05-27; Svårdkrona 2009-04-16). Scoutrörelsen reagerar genom att kräva att det införs registerkontroll av scoutledare, idrottsledare och andra barn- och ungdomsledare, likt den kontroll som görs av personer som söker arbete inom barnomsorg och skola (Nilsson & Wallström 2007-07-20). Under 2007–2009 publiceras totalt 44 artiklar som handlar om detta krav eller om scoutledare som misstänkts för sexualbrott mot barn.

Bilden av scouter som ”skötsamma och ordentliga” ifrågasätts och kommenteras också i materialet. En kategori artiklar handlar om alkohol och sex:

I vissa situationer är inte råbandsknut rätt lösning. Nu ska brittiska scouter informeras om sexuellt överförbara sjukdomar och vikten av att skydda sig vid samlag. Scoutförbundet överväger att dela ut kondomer (Holm 2008-10-20).

I juli 2007 rapporteras att handsprit på bajamajorna tryter på ett stort scoutläger.

Nu har ledarna ombetts att hålla extra koll så att de 20 000 scouterna inte berusar sig på den frätande och laxerande ’drycken’ (TT 2007-07-20).

Det rapporteras att kärleken frodas och att skogen kring lägret är ett favoritillhåll för kärleksparen. Rykten antyder dessutom ”att bajamajorna har använts till mer än toalettbesök” (Habul 2007-07-21a). Samma journalist beskriver att tusentals kondomer har delats ut och redogör för en intervju med två ungdomar:

Scouter är inte mer än människor, är sextonåriga Signe Wedins kommentar till fördomen om töntiga och kyska scouter. Möjligtvis är vi lite nyktrare. Men efter en vecka med lite sömn gör det ingen skillnad, säger pojkvännen, artonårige Fredrik Dahlgren som liksom Signe kommer från Falun (Habul 2007-07-21b).

Trist och töntigt eller ungt och ungdomligt
Ett fjärde tema i materialet är artiklar som framställer scouter som tråkiga. Om landslaget i fotboll skrivs: ”Det är stabilt, ofta rätt trist – men likväl alltid redo likt scouter på skogspromenad” (Lindstrand 2008-09-09). I en artikel om nationaldagsfirande intervjuas etnologiprofessorn Jonas Frykman som säger att det har varit ”töntigt” och ”mycket marscherande med hemvärnskårer, scoutparader och hembygdsföreningar” (Andersson 2008-06-05). I en tredje artikel rapporteras att Dolly Parton gått med i flickscoutkåren i sin hemstad:

Själva har vi aldrig ägnat scoutrörelsen en tanke men nu känns plötsligt ett medlemskap inte lika fjärran som det gjorde tidigare när den enda scouten över tolv år var Carl XVI Gustaf (Göteborgs-Posten 2007-06-19).

Scoutrörelsen beskrivs således som trist, töntigt och synnerligen oattraktiv för alla utom för de allra minsta. Att scouter skulle vara tråkiga eller töntiga ifrågasätts dock av dem som är medlemmar i scoutrörelsen. En insändare skriver:

Så om du inte är scout, tveka inte! Det är inte töntigt som vissa tror. Man går inte i skogen och plockar löv

”Vi har naturen som vardagsrum.” Foto: Jonas Elmqvist/Scouterna.

och läser karta. Man gör helt andra saker och man lär känna en massa nytt folk. Är du kanske lite ensam i skolan, börja på scouterna. Jag lovar, du kommer att få en massa nya kompisar. Så ta med alla du känner till närmaste scoutkår. Det var allt för mig. Kram! (93:an 2007-08-14).

I *Redo för kommunikation* skriver scouterna att de vill positionera sig som en ”modern ungdomsorganisation som gör unga redo för livet genom rolig, meningsfull och utvecklande fritid”. De betonar att unga människor bör företräda rörelsen:

Många har en bild av att scouting bara handlar om att slå knopar i skogen. Vilken sida av scouting vill ni visa upp? Förbered vad ni vill visa journalisten och tänk ut olika alternativ för fotografering. Tänk på att det är unga som ska företräda Scouterna och synas på bild (Svenska Scoutrådet 2008a, s 18).

Vidare finns ett avsnitt som beskriver att bilder har en hög trovärdighet och kan förmedla kärnan i verksamheten. Bilder kan användas för att utmana människors uppfattningar om scouterna. ”Några ledord vid val av bilder är: mångfald, modernt, ungdomar, glädje och aktivitet” (Svenska Scoutrådet 2008a). I *Redo för livet* kommer denna strategi till

”Vi vill ha fler ungdomsgäng.” Foto: Jonas Elmqvist/Scouterna.

uttryck. Det finns ett foto med en kille som åker skateboard i en skogsglänta. Det står att scouterna ”har naturen som vardagsrum”. Det finns även ett foto av en tjej klädd i huvtröja som håller i ett slagträ. Bildtexten säger att scouterna ”tror på sig själva” och ”vill ha fler ungdomsgäng” (Svenska Scoutrådet 2008b). Scouterna beskriver sig på detta sätt, enligt min tolkning, som en ung och ungdomlig organisation.

Diskussion

Syftet med den här artikeln är att beskriva och analysera barn- och ungdomsdiskurser inom och i samband med den svenska scoutrörelsen. I den avslutande diskussionen ska jag sammanfatta och analysera resultatet. Särskild vikt läggs vid hur olika teman förhåller sig till varandra.

En kategori artiklar beskriver till exempel scouter som skötsamma, hjälpsamma och ordentliga. I broschyrerna framställs scoutrörelsen som en miljö där alla är vänner med varandra. Bilden av den ”ombonade barndomen” utmanas dock av artiklar som handlar om ett fåtal scoutledare eller före detta scoutledare som misstänks för sexuella övergrepp mot barn. Scoutrörelsen beskrivs med andra ord på en och samma gång som en trygg och otrygg plats. Det är som att artiklarna och broschyrerna genomsyras av romantikens barndomsdiskurs: barnet förkroppsligar oskuld, renhet och naturlig godhet, men behöver skyddas från att bli fördärvat av omvärlden (jfr Kehily 2009). Det finns artiklar som behandlar vuxna människors upplevelser av att ha varit scouter. Tillbakablickarna är positiva. I exemplet med professor Sarnecki beskrivs till exempel den tidiga scouterfarenheten som en nyckel till senare framgång i livet (Johnson 2007-07-06; jfr Frønes 2009). Det förekommer även artiklar som beskriver barns upplevelser av att vara scouter. Följaktligen finns artiklar som antingen uppmärksammar scoutrörelsens dåtid, samtid eller framtid. Det handlar

till exempel om jubileer, sommarläger och nya scoutkläder. Över artiklarna svävar kung Carl XVI Gustaf likt en Peter Pan-figur. Han framträder i scoutskjorta i diverse scoutsammanhang och betonar att han har varit scout ändå sedan barnsben. Detta ger vid handen att scouterfarenheten innehåller spår av kontinuitet och förändring. Den är lika och olika för barn och ungdomar, på samma sätt som barndomen och ungdomen är lika och olika för barn och ungdomar. Scouterfarenheten kan betraktas som socialt konstruerad. Den varierar socialt, historiskt och mellan nationer och kulturer (jfr James & James 2004; Norman 1996, Wallace & Kovatcheva 1998).

Vara rätt eller fel

Det finns artiklar som beskriver scouter som skötsamma, hjälpsamma och ordentliga samtidigt som det finns artiklar som beskriver scouter som trista och töntiga. I några artiklar och i scouternas broschyrer antyds att andra har fel bild av scouterna. Medlemmar hävdar att det inte är töntigt att vara scout och det handlar om mer än att slå knopar i skogen. Studien visar följaktligen på en klyfta mellan omgivningens och scouternas bilder av rörelsen. Det råder inte konsensus (jfr Börjesson & Palmblad 2007). Ur den aspekten är det inte så märkligt att scouterna hamnar i försvarsställning och har som strategi att visa upp en positiv och enhetlig bild av verksamheten och ordna kurser för unga talespersoner.

Föreliggande studie indikerar att skötsamhets- och schysthetsbilden används som en tillgång av scoutrörelsen. Den framhävs och förtydligas bland annat med fotbollsliknelser: ”Vi har ingen avbytarbänk” (Svenska Scoutrådet 2008b). Studien indikerar även att skötsamhetsbilden kan vara ett problem. Det ordentliga kan upplevas som trist, en smula naivt och i vissa avseenden falskt. Bilden av det skötsamma utmanas av artiklar om scouter som dricker sprit och har sex. Dessa artiklar kan tolkas på två olika sätt. Det ena är

att massmedia publicerar artiklarna som en drift med präktigheten och skötsamheten på samma sätt som man till exempel driver med präster. Det präktiga eller skötsamma kan helt enkelt inte vara så präktigt som det utger sig för att vara. Det andra är att de intervjuade ungdomarna vill visa att de inte längre är barn och att de inte är annorlunda än andra ungdomar (jfr König 2008).

James & James (2008) menar att föreställningar om barn och barndom påverkar barns vardag. Med det som utgångspunkt kan det antas att föreställningar om scouter påverkar barn, ungdomar och vuxna som är medlemmar i rörelsen. Artiklarna och broschyerna manifesterar att scouterna känner sig ”rätt” i sitt eget sammanhang, men uppfattas ”fel” av andra. Ur den aspekten är det kanske inte så märkligt att scoutrörelsen har som önskemål att medlemmarna under en särskild dag ska använda scoutdräkt i vardagen (Aktuellt på Svenska Scoutrådet 2009-08-31). Det är i andra sammanhang än det egna som de måste arbeta med sin image. Det är inte heller märkligt att en enskild scout kan förvänta sig att få kommentarer, även om denna förväntan vid detta specifika tillfälle inte infrias (jfr Fan av Scouterna 2009-09-24). Att ha scoutskjorta i vardagen innebär att förflytta sig från en diskursiv arena till en annan. Gränsöverskridandet kan vara lustfyllt eller kravfyllt, och kanske inte helt oproblematiskt. Överskridandet innebär att utmana andra människors föreställningar.

Ungdomlighet som marknadsföringsstrategi
Ungdomlighet är något som fler än ungdomar själva vill förknippas med (jfr Jones 2009; Ohlsson & Swärd 1994). Scouterna organiserar barn, ungdomar och vuxna, men uttrycker en önskan om att profilera sig som ungdomsrörelse. Ungdomligheten ska betonas genom att unga människor ska företräda rörelsen i extern kommunikation. Det kan ses mot en bakgrund av att scouterna genomgår

en moderniseringsprocess och arbetar för att rekrytera medlemmar. Ungdomligheten förmodas attrahera nya medlemmar. Strategin med att accentuera ungdomlighet kan också ses mot en bakgrund av omgivningens ”felaktiga bild”. I tidningsmaterialet framstår scoutrörelsen som trist, töntig och oattraktiv för alla förutom de yngsta. För att attrahera ungdomar blir det därför viktigt för scoutrörelsen att definiera sig som en ungdomsrörelse och propagera för att det inte är töntigt att vara ung och scout. Denna kontrovers, det vill säga de olika sätten att tala om scoutrörelsen, som töntig eller icketöntig, riktad till barn eller riktad till ungdomar, framstår som mycket tydlig i materialet. Det är med andra ord bland ungdomar som scoutrörelsen har problem. Det är också med ungdomar som de försöker att förändra sin image. För att utmana människors uppfattningar är rörelsens strategi att använda bilder. Urvalet görs med hjälp av ungdom som ledord (Svenska Scoutrådet 2008a). Rekryteringsbroshyrens skateboard, huva och slagträ ska följaktligen signalera ungdom och ungdomlighet (Svenska Scoutrådet 2008b; jfr Bäckström 2005).

Scoutrörelsen har problem med att attrahera ungdomar. Tidigare forskning visar att rörelsens ungdomar i sin tur har problem med andras föreställningar. De har problem med att få vara som de är (Westberg 2007). Genom att använda attribut från andra ungdomskulturer försöker rörelsen förändra sin image. Det paradoxala blir att det kan tolkas som att scoutrörelsens ungdomar inte räknas som ungdomliga av scoutrörelsen själv. Scouter kan inte i kraft av sig själva signalera ungdomlighet. Det säger något om scoutrörelsen, men även något om vår tids ungdomsdiskurs.

Tidigare forskning visar att det är vanligt med en romantiserande ungdomsdiskurs. Samtidigt är det även vanligt med den andra ytterligheten: att tala om ungdom som problem (jfr Bjurström 2000; Campbell 2004; Gullberg, Kassman & Waltersson 2009; Jones

2009). Alternativen för att beskrivas som ung tycks därmed få. Repertoaren för hur man får vara för att bli betraktad som ung blir begränsad. Finns det inga andra alternativ, den ordentliga ungdomen, den alldagliga ungdomen eller rent av den tråkiga ungdomen?

Är scouter ungdomliga? Enligt min tolkning riskerar scouten som en konsekvens av sitt medlemskap att inte bli betraktad som ungdomlig. Att vara i en skyddad miljö och att vara skötsam, hjälpsam och ordentlig, det är inte en gängse bild av att vara ung. Ur risken av att inte betraktas som ung föds ett behov hos scouter att visa att de inte är annorlunda än andra ungdomar. De berättar till exempel att de inte är töntiga. Att vara scoutklädd i vardagen, som den unge mannen på Drottninggatan, handlar därför inte bara om att utmana föreställningar om scouter. Enligt min tolkning handlar det också om att förflytta positioner och vidga utrymmet för hur ungdomar får vara – man kan vara ung och skötsam. Det handlar om att utmana en dominerande diskurs om ungdom. Därför handlar den unge mannens promenad inte bara om honom själv, inte bara om den rörelse han representerar, utan även om bilden av ungdomen.

Den nedtonade barndomen

Att klä scoutrörelsen i ”ungdomsdräkt” säger även något om barndomen som tonas ned till förmån för att accentuera ungdomlighet. Barn tycks inte behöva lockas på samma sätt som ungdomar. Det ger en bild av att det inte är lika häftigt att vara barn som det är att vara ungdom. Barn och barndom används inte för att förändra bilden av rörelsen eller rekrytera nya medlemmar. Barnsligt har inte samma potential som ungdomligt. Sett i det ljuset handlar scoutrörelsens problematik om så mycket mer än scoutrörelsen själv. Det handlar om svårigheten med att organisera barn och ungdomar inom ramen för samma verksamhet. Det handlar också om hur föreställningar om barn och unga kan utgöra hinder för hur

barn och ungdomar får vara, det vill säga hur diskurser om barn och unga begränsar och påverkar barns och ungdomars liv och vardag (jfr James & James 2008).

Konsekvenser för forskningen

Genom att vara snälla riskerar unga människor att betraktas som töntiga av jämnåriga (Sanders & Munford 2008). Jag vill hävda att de även riskerar att betraktas som ointressanta och ovärdiga att studeras av forskarvärlden. Etnografiska ungdomsstudier har till exempel haft en tendens att intressera sig för marginaliserade grupper av ungdomar (se bl.a. Birminghamskolan). På senare tid har man dock börjat intressera sig för ungdomar med mer privilegierade sociala positioner (Heath, Brooks, Cleaver & Ireland 2009). Det föreliggande artikel indikerar är att dessa studier har en viktig funktion att fylla. Om syftet med barn- och ungdomsvetenskaplig forskning är att studera barns och ungdomars villkor och egna perspektiv och därmed säga något om deras verklighet/er samt innebörd/er av att vara barn eller ung bör forskningen sträva mot att forska om olika upplevelser av att vara barn respektive ung. Det är viktigt att påminnas om att barn och ungdomar är individer med olika förutsättningar och livserfarenheter. Forskningen kan inte endast intressera sig för ungdom som ideal eller problem. Hela spektret av att vara ung måste belysas. Det handlar om att blottlägga diskurser om barn och unga; att granska föreställningar om hur barn och unga bör vara. På detta sätt kan förutsättningar skapas för att ge barn och unga röst(er) och skänka dem möjlighet(er) att definiera innebörden av att vara barn eller ung. Detta kan i sin tur leda till att ett större handlingsutrymme för barn och unga skapas; att det går att vara barn respektive ung på fler sätt.

Anna Westberg Broström, FD

Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap,
Stockholm

Noter

- Författaren önskar tacka Anna Ahlström och Ellen Terserus Stiftelse för stipendiemedel samt Jonas Elmquist/Scouterna för tillåtelse att publicera foton.
- 1 KFUK-KFUMs scoutförbund, Nykterhetsrörelsens Scoutförbund, SMU Scout, Svenska Scoutförbundet. Ett femte förbund, Frälsningsarméns scoutförbund, är organiserat som ett ideologiskt distrikt inom Svenska Scoutförbundet.
 - 2 Dessa artiklar handlar t.ex. om scouting inom idrottssfären eller om Bruce Willis dotter Scout eller om Skodas nya bilmodell Scout. Notiser om ett scoutmuseum som håller öppet har också sorterats bort (126 artiklar under åren 2007–2009).

Referenser*Litteratur*

- Barlebo Wenneberg, S. 2001: *Socialkonstruktivism – positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber.
- Bjurström, E. 2000: Ungdomskultur som stil. I: L. Berggren (red.). *Fritidskulturer* (s. 269–285). Lund: Studentlitteratur.
- Burr, V. 2003: *Social constructionism* (2:a uppl.). London and New York: Routledge.
- Bäckström, Å. 2005: *Spår. Om brädsportkultur, informella lärprocesser och identitet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Börjesson, M. 2003: *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, M. & Palmblad, E. 2007: Introduktion. I: Börjesson, M. & Palmblad, E. (red.). *Diskursanalys i praktiken* (s. 7–28). Malmö: Liber.
- Campbell, N. (red.) 2004: *American Youth Cultures*. North America and Canada: Routledge.
- Cupers, K. 2008: Governing through nature: camps and youth movements in interwar Germany and the United States. *Cultural Geographies* 2008, 15, 173–205.
- Davies, T., Churly, C. & Bowden, A. (red.) 2006: *An official history of scouting*. Great Britain: Hamlyn.
- du Bois-Reymond, M. 2009: Models of navigation and life management. I: Furlong, Andy (red.) *Handbook of Young Adulthood. New Perspectives and agendas* (s. 31–38). London and New York: Routledge.
- Formark, B. 2010: *Den välsituerade flickan: om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940*. Umeå: Umeå universitet.
- Frykman, J. 1988: *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frønes, I. 2009: Childhood: Leisure, Culture and Peers. I: Qvortrup, J., Corsaro, W. A., Honig, M.-S. (red.). *The Palgrave Handbook of Childhood Studies* (s. 273–286). New York: Palgrave Macmillan.
- Gullberg, E., Kassman, A. & Waltersson, K. 2009: *Ungdomar, civilsamhälle och stat. En undersökning om historiska relationer och en studie av samtida teorier om främjande ungdomsarbete*. Ersta Sköndal Högskola. Arbetsrapportserie nr 58.
- Hacking, I. 2000: *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Heath, S., Brooks, R., Cleaver, E. & Ireland, E. 2009: *Researching Young People's Lives*. London: Sage Publications.
- James, A. & James, A.L. 2004: *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- James, A. & James, A. L. 2008: *Key concepts in Childhood Studies*. London: Sage Publications.
- Jones, G. 2009: *Youth*. Cambridge: Polity Press.
- Kehily, M. J. 2009: *An introduction to childhood studies* (2:a uppl.). Open University Press.
- König, A. 2008: Which clothes suit me? The presentation of the juvenile self. *Childhood* 2008; 15; 225–237.
- Murdock, G. & McCron, R. 1993: Consciousness of class and consciousness of generation. I: Hall, S. & Jefferson, T. (red.). *Resistance through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain* (s. 192–207) (Publ. 1975 som *Working papers in Cultural Studies* no. 7/8.) London: Routledge.
- Nilsson, P. 1994: *Den allvarsamma fritiden. En litteraturstudie av undersökningar om barns och ungdomars fritids- och kulturvanor*. Ungdomsstyrelsens utredningar 3. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Norman, K. 1996: *Kulturella föreställningar om barn. Ett socialantropologiskt perspektiv*. Rädda barnen.
- Ohlsson, L. B. & Swärd, H. 1994: *Ungdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Parsons, T. H. 2004: *Race, Resistance, and the Boy Scout Movement in British Colonial Africa*. Athens, Ohio: Ohio University Press.
- Proctor, T. M. 2005: "Something for the Girls": Organized Leisure in Europe, 1890–1939. I: Maynes, M.J., Søland, B. & Benninghaus, C. (red.). *Secret gardens, satanic mills. Placing girls in European history 1750–1960* (s. 239–253). Bloomington and Indianapolis: Indiana University.
- Qvortrup, J. 2009: Childhood as a Structural Form. I:

- Qvortrup, J., Corsaro, W. A., Honig, M.-S. (red.). *The Palgrave Handbook of Childhood Studies* (s. 21–33). New York: Palgrave Macmillan.
- Rosenthal, M. 1986: *The Character Factory: Baden-Powell and the origins of the boy scout movement*. London: Collins.
- Sanders, J. & Munford, R. 2008: Conformity and Resistance in Self-Management Strategies of 'Good Girls'. *Childhood* 2008;15; 481–497.
- Shoug, F. 1994: Mardrömmar och svärmorsdrömmar. Idolerna och ungdomskulturen. I: Miegel, F. & Johansson, T. (red.). *Mardrömmar och önskedrömmar. Om ungdom och ungdomlighet i nittioalets Sverige* (s. 163–176). Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Sidebäck, G. 1992: *Kampen om barnets själ. Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*. Stockholm: Sociologiska institutionen/Carlsson Bokförlag.
- Valentine, G., Skelton, T. & Chambers, D. 1998: Cool places. An introduction to youth and youth cultures. I: Skelton, T. & Valentine, G. (red.). *Cool places. Geographies of youth cultures* (s. 1–32). London and New York: Routledge.
- Wallace, C. & Kovatcheva, S. 1998: *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. London: MacMillian Press LTD.
- Westberg, A. 2007: *Den upproriska skötsamheten: att vara ung och scout*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Wigerfelt, B. 1996: *Ungdom i nya kläder. Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. 2000: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Broschyrer och otryckt material*
- Aktuellt på Svenska Scoutrådet (2009-08-31). Nerladdad från Svenska Scoutrådets hemsida, www.scout.se
- Fan av Scouterna (2009-09-24). Facebook.
- Kommunikationsplattformen (odaterad). Nerladdad från Svenska Scoutrådets hemsida, www.scout.se/kommunikation, 2009-09-24.
- Svenska Scoutrådet. (2008a). *Redo för kommunikation*. Nerladdad från Svenska Scoutrådets hemsida, www.scout.se/kommunikation, 2009-09-24.
- Svenska Scoutrådet (2008b). *Redo för livet*. Nerladdad från Svenska Scoutrådets hemsida, www.scout.se/kommunikation, 2009-09-24.
- Svenska Scoutrådet (2008c). *Redo för äventyr*. Nerladdad från Svenska Scoutrådets hemsida, www.scout.se/kommunikation, 2009-09-24.
- Unga talespersoner (odaterat dokument). Nerladdad från Svenska Scoutrådets hemsida, www.scout.se, 2009-10-02.
- Dagspress*
- Aftonbladet* (2008-02-22). Alltid redo, kungen?. s. 17.
- Andersson, Elisabeth (2008-06-05). "Ingen anledning att fira den 6 juni" Nationaldagen konstruerad för att ... fira överheten, menar statsvetare. *Sydsvenskan*. s. 6.
- Aronsson, Therese (2008-04-16). Mer dataspel ger mindre festande – Oscar 14 år: "Jag är arg på mediernas negativa bild". *Göteborgs-Posten*. s. 6.
- Britton, Pia (2009-09-11). Nu kan du designa din begravning. *Aftonbladet*. s. 32.
- Edblom, Kristina (2008-03-13). Räddades av Daniels kram – mamman nära att dö när hon fick nöt i halsen. *Aftonbladet*. s. 7.
- Göteborgs-Posten* (2007-06-19). Alltid redo. s. 70.
- Habul, Kenan (2007-07-21a). Scoutkärlek i skogen. *Sydsvenskan*. s. 1.
- Habul, Kenan (2007-07-21b). När kärleken kommer till scoutlägret. *Sydsvenskan*. s. 8.
- Hjerten, Linda (2008-02-26). Här gömde de barnporr – Åtalade pedofilerna hade hemliga möten i Shurgårdförråd. *Aftonbladet*. s. 10–11.
- Holm, Stefan (2008-10-20). Alltid redo – då krävs skydd. *Aftonbladet*. s. 12.
- Härd, Mats (2007-01-19). Hockeylegan måste få hjärnsläpp. *Göteborgs-Posten*. s. 63.
- Jelvefors, Andréas (2009-05-27). Scoutledare misstänkt för sexuella övergrepp. *Metro*. s. 4.
- Johnson, Katarina (2007-07-06). Ingen rubrik. *Svenska Dagbladet*. s. 26.
- Lindstrand, Fredrik (2008-09-09). VM-kval Sverige–Ungern – 1 dag kvar. *City*. s. 16.
- Mattsson, Britt-Marie (2009-07-08). Solkungen. *Göteborgs-Posten*. s. 8.
- Mattsson, Susanna (2007-07-16). Treutiger lärde sig fem knopar på sex år i scouterna. *Metro*. s. 6.
- Nilsson, Owe & Wallström, Anna Lena (2007-07-20). Krav på utökad pedofilkoll av ungdomsledare. *Göteborgs-Posten*. s. 5.
- 93:an (2007-08-14). Svar till "Sweetie" och "Solero Exotic". *Sydsvenskan*. s. 10.
- Reinholdtson Belfrage, Carl, Ljung, Isabelle och Ljunggren, Ted (2007-07-18). Nöjesguiden. *Metro*. s. 16.

- Sandén, Kinga (2007-07-21). Kungligt besök i Rinkaby. *Sydsvenskan*. s. 36.
- Sjölund, Jill (2007-05-24). Scoutledaren greps för flera sexövergrepp. *Aftonbladet*. s. 38.
- Stenström, Emma (2007-01-13). Umgänge 2.0. *Dagens Industri*.
- Svenska Dagbladet* (2009-05-15). Friluftsliv. s. 4.
- Svensson, Björn (2007-07-19). Eidfesten en möjlighet för alla att få fira. *Göteborgs-Posten*. s. 13.
- Svärdkrona, Zendry (2009-04-16). Vi ville ha sex – Scoutledaren nekar till våldtäkterna. *Aftonbladet*. s. 17.
- Tagesson, Eric (2009-01-24). Barnporr hittad på scoutskola. *Aftonbladet*. s. 27.
- Thomasson, Therese (2008-11-28). Ett ögonblick. *Sydsvenskan*. s. 22.
- TT (2007-07-20). Fulla scouter. *Metro*. s. 2.
- Wallin, Cissi (2008-12-29). Vet hut, Blocket-hyresvärdar. *Metro*. s. 8.

Övriga källor

Muntlig kommunikation med scoutrörelsens medlemsutvecklingschef, Anna Åkesson, 2009-10-21.

SUMMARY

Young but not Youthful

Child and Youth Discourses on the Swedish Scout and Guide Movement

The aim of this paper is to describe and analyze child and youth discourses within and in relation to the Swedish scout and guide movement. Starting points are that ideas about children and childhood affect the everyday life of children (James & James 2008) and that researchers have not been so interested in the “ordinary” in youth culture (Schoug 1994). The method is inspired by discourse analysis. Newspaper articles about, and brochures from, the movement during 2007–2009 are being analyzed.

The result indicates that scouts can be described as well-behaved, decent or sinful. They can also be

described as boring and geeky or young and youthful.

The brochures demonstrate that the movement wants to profile itself as a youth organization. It has problem recruiting young people and tries to change its image by borrowing symbols from other youth cultures. Paradoxically this leads to a conclusion that the scout movement’s youth are not seen as youthful by their own organization. They cannot signal youthfulness by themselves. This reflects one aspect of a dominating youth discourse. You cannot be counted as youth if you are seen as well-behaved. To be young is to break norms.

NYA AVHANDLINGAR

Sofie Strandén: *"I eld, i blod, i frost, i svält": Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. Åbo Akademi, Åbo 2010. 427 s. English summary.
<http://www.doria.fi/handle/10024/66195>.

Sofie Strandéns avhandling utgår från finlandssvenska krigsveteraners, lottors och sjuksköterskors självupplevda berättelser om kriget. Hon har material från tio intervjupersoner av vardera könet. Tillkomsten av projektet är intressant: en undersökning om förhållandet till Fänrik Ståls sägner utlöste ett "spontant" berättande av egna krigsminnen, vilket inspirerade till avhandlingens inriktning. Ämnesvalet utgår alltså från ett berättande som hon konfronterades med, mer grundat i intervjupersonernas erfarenheter och berättarrepertoarer än i forskningssamhällets utgångspunkter.

Avhandlingen är uppplagd med fyra delar: en kortare introduktion, del II med rubriken Intervjun som möte redogör för intervjumaterialets tillkomst och diskuterar intervjuformens betydelse. Del III, som omfattar merparten av boken, heter Möten med kriget och här presenteras det empiriska underlaget grupperat efter vissa teman. Del IV med rubriken Mytologiserande berättande om kriget är en generaliserande diskussion.

Introduktionen presenterar avhandlingens syfte: "att studera veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande för mig om sina erfarenheter av krig". Strandén är alltså inskriven i syftet som primär mottagare av detta berättande.

Sedan presenteras Oral History som den forsknings-tradition Strandén närmar sig i arbetet. Den inriktningens framväxt presenteras och olika karaktäristika för den hävdas: strävan efter att vara en "historia underifrån", den emancipatoriska ambitionen, relationen mellan individuellt och kollektivt minne. Hennes analytiska utgångspunkter i arbetet presenteras, dels en reflexiv analys av intervjusamspellet, dels en tematisk analys av intervjumaterialet. Detta utmynnar i formulering av några frågor: Hur ser mötet ut mellan intervjupersoner och intervjuare? Vilka aktörer förekommer i berättande

om krig? Varför upplevs det som viktigt att berätta om krig, dvs. vad har krigsberättandet för funktion? Vad ville man inte berätta om? Ser mäns och kvinnors berättande om krig lika ut? Hörs "ett annat berättande" om krig i intervjumaterialet?

Del II ägnas åt Intervjun som möte. Här presenteras först bakgrunden till projektet. Strandén började arbetet inom ett beställningsuppdrag från SLS med inriktningen att intervjua män födda 1920–1960 om deras förhållande till *Fänrik Ståls sägner* inför firandet av 200-årsjubileet 2004. De inledande intervjuerna visade sig lätt gå över i berättande av personliga minnen från andra världskriget, och hon bestämde sig för att låta detta bli ämnet för en doktorsavhandling. Hon ville ha med kvinnors berättande och sökte därför efter kvinnor med erfarenheter från lottarörelsen. Insamlingen redovisas kronologiskt med varje intervjuperson för sig och med uppmärksamhet på särarten i varje möte. I totala gruppen ingår förutom stridande soldater och lottor också en fältpräst och två sjuksystrar. Med hänvisning till sättet att lyssna och delta i dialogen kallar hon sitt förhållningssätt *empatisk intervju*. Här ingår ömsesidig tillit som förutsättning för berättande: vem intervjupersonen är, avseende etnicitet, kön, ålder; professionalitet, och socialt sammanhang, dvs. vilka gemensamma kontakter har bragt mötet till stånd.

Därefter övergår hon till att diskutera makt och "omakt", dvs. hon för ett resonemang om vilka maktförhållanden som existerar mellan intervjuare och den intervjuade: i de enskilda intervjusituationerna, i transkriberingsfasen och i analys- och tolkningsfasen. Detta utmynnar i en diskussion om anonymisering av informanter och omtalade personer. Det är ett problem när berättelser handlar om kända personer, som i dessa berättelser ibland framträder i mindre behaglig dager än vad de brukar i offentligheten. Här blir Strandéns val att låta de kända personerna benämnas med sina rätta namn, men hon betonar att de framträder som berättelsefigurer, konstruktioner i berättandet, och att berättelserna återges som berättelser och inte som utsagor om personerna med dessa namn.

Nästa kapitel handlar om känslor i intervjusituationen. En ingång är de egna känslorna, både inför intervjupersonen och inför de händelser och upplevelser som relaterades i berättelserna. En längre diskussion förs kring tendensen att intervjuens berättande kan få en terapeutisk funktion, och vilken position det sätter intervjuaren i. Begreppen ”tankekontakt” och ”känslkontakt” introduceras för att fördjupa förståelsen av empati.

Del III är den del där empirin, berättelserna som kom fram i intervjuerna, redovisas. Förutom en inledning består delen av fyra kapitel som vart och ett handlar om olika slags möten: möten med tjänstgöringen, möten med kroppen, möten med den andre, möten med tiden efter kriget. (Metaforen ”möte” används både i titeln och i uppdelningen av del III, vilket ger ett sammanhållande uttryck men också en viss otydlighet eftersom det både rör sig om möten människor emellan och möten i mer bildlik betydelse.) Inledningen placerar in avhandlingen i relation till tidigare forskning, vilket i detta sammanhang betyder dels i relation till inriktningarna ”ny militärhistoria” och oral history, dels i relation till folkloristisk forskning om folkligt berättande om krig. Därefter kommer en kontextualisering i form av en historisk översikt, vilken tar upp inbördeskriget, skyddskårerna, lottarörelsen, vinterkriget och fortsättningskriget, vidare specifikt de två finlandssvenska regementena 13 och 61, hur krigssjukvården var organiserad och fosterlandsidén som den förmedlades exempelvis genom *Fänrik Ståls sägner* i folkskolan. De två sista avsnitten bygger till stor del på intervjupersonernas utsagor.

Kapitlet om mötet med tjänstgöringen (”möte med kamrater” eller ”möte i gemenskap” hade nog varit en mer rättvisande rubrik) specificeras till att handla om hur gemenskaper konstruerades, och därmed också gränsdragningar. Kamratskapet är en första större rubrik. Under den inryms ungdomsgemenskap, könsliga gränser – här om kvinnornas möten med män – och sjuksköterskeutbildningen, vilken alltså gäller två intervjupersoner. Gemensamt språk och hemtrakt, Hästen som kamrat, Religion och ideologi – här den nationella ideologin är andra teman under kamratskap.

Jämlikhet och eget ansvar är nästa större rubrik, vilken tar upp polariteten mellan individ och organisation. Respekt, förtroende, hierarki, den idealiske officeren och personligt ansvar är teman som tas upp. Lottors konflikter med sjuksköterskor, sexuellt färgade konfrontationer, och de som flydde undan krigstjänstgöring är tre teman som gemensamt hamnar under rubriken hot

mot gemenskapen. I kapitlet Möten med kroppen används två metaforer: kroppen som verktyg och kroppen som hinder för att ge perspektiv på materialet. Hunger, svår köld, ohyra, utmattning är olika påfrestningar som aktualiserar kroppens närvaro. Andra teman är risken att bli skadad eller dödad i beskjutning, och synen och hörseln som viktiga sinnen för att klara sig, att bli sårad eller skadad, och att vårda sårade och skadade samt att ta hand om de döda och att minnas och ära de stupade.

Kapitlet om Möten med de andra handlar om etniska andra: finnen, tysken och ryssen. För de flesta intervjupersonerna innebar tjänstgöringen i krig att de lämnade en svenskspråkig hembygd för att komma till andra delar av Finland, samarbeta och konfronteras med finsktalande, och möta såväl nationell gemenskap som storfinskt avvisande. De tyska soldater som intervjupersonerna mötte framträder som en motbild till det finländska i flera stereotypa versioner: som konkurrent om kvinnor, fiende, en omänsklig krigsmaskin eller en mesig soldat som inte klarar påfrestningar.

Möten med ryssen är bokens längsta avsnitt enligt innehållsförteckningen. Det omspannar äldre traditioner om ryssen, självständighetssträvandena, det ryska landskapet, att möta ryssen i strid, att ta fångar, ryska armén som helhet och som den övermäktige fienden i krigets avslutningsskede. För samtliga nationaliteter är redovisningen inbäddad i en historisk politisk kontext.

Kapitlet Mötet med tiden efter kriget tar upp övergången från krigstillvaron tillbaka till att bli civil, det som kallas ”den tysta tiden”. Här är viktiga teman vapengömmarrörelsen, förbudet av skyddskårer och lottakåren, individuella sviter efter kriget, perioden av vänsterkritik mot Finlands och finländares deltagande i kriget, perioden av upprättelse som tog sin början i sent 1970-tal, veteranverksamhet, rehabilitering och offentligt minnesarbete.

Avslutningen inleds med en summering av slutsatser från del III. Därefter tas ”berättandet som undervisning” upp. Här blir tolkningen att berättandet genom vissa återkommande typfigurer förmedlar värden, en folklig moral.

Sammanlagt konstruerar Strandén ett tjugotal typfigurer som återkommande i berättelsekorpusen. De vanligaste kvinnliga typfigurerna är den dygdiga lottan (med *horan* som motbild) och den elaka styvsystem/sjuksystem (med Florence Nightingale som motbild). Den vanligaste manliga är den ståndaktige soldaten, med den fege svikaren som motbild. Två ambivalenta figurer återfinns: den listige och den hederlige bedragaren. Den

yttersta moraliska lärosats som förmedlas i berättandet är värn av hemmet – hemmet som det goda, något som utgör stabilitet och trygghet. Hemmet står också som metafor för fosterlandet.

Därefter följer en diskussion om att sakna berättarvärda berättelser. Majoriteten kvinnor och minoriteten män hade inte så mycket att berätta, tyckte de, vilket Strandén tolkar dels som en följd av att det främst varit män som fått utrymme som berättare av krigsminnen och att deras erfarenheter därigenom kommit i fokus och stått modell för hur ett krigsberättande ska gestaltas. Dels har kvinnornas erfarenheter inte varit lika dramatiska och därmed berättarbara i ett offentligt sammanhang.

Slutligen diskuteras under rubriken Krigsberättande som oral history eller kulturarv? varför krigsberättandet anses vara så viktigt. Strandéns svar är att krigsberättandet utgör en stor mytologiserande berättelse om den enade nationen och har därför utsetts till viktigt kulturarv. Hennes tolkning av *oral history* är att begreppet fångar upp det icke accepterade berättandet – det behöver inte vara ”förlorarnas” berättande, men poängen är att historiska skeenden blir sedda och beskrivna ur ett underordnat perspektiv och krigsberättandet är därigenom annorlunda än den officiella historieskrivningen.

Det är alltså en välfylld avhandling som Strandén skapat, med många positiva sidor. Empirin har ett egenvärde som dokumentation av ett känslomässigt laddat berättande med stark närvaro i samhällslivet. Närvaron av intervjuaren i den återgivna empirin är inte bara ett autenticitetstecken, utan används också analytiskt: hon återger sina egna kommentarer i intervjusituationen och rekonstruerar vad i hennes tolkningsvärld de byggde på. Både i intervjusituationen och i den skriftliga diskussionen blir analysen av de egna känslornas och förkunskapernas roll ett hjälpmedel för att tydliggöra den pedagogiska karaktären i berättandet (gammal till ung) och vad den officiella historieförmedlingen gett hennes generation. Den narrativa analysens inriktning på typfigurer blir ett hjälpmedel för en kulturanalys. Avhandlingen ger utrymme till kvinnors erfarenheter från krig och diskuterar könsskillnader i berättandet.

Men avhandlingen ger också upphov till många frågor. I korthet nämns att hon valt bort ett performansanalytiskt perspektiv för att istället använda sig av reflexiv och tematisk analys (s. 390). Men detta ser jag inte som något antingen – eller: ett performansanalytiskt perspektiv hade kunnat förstärka avhandlingen, även i dess befintliga uppläggning, på några punkter.

Den långa del III (270 sidor) är organiserad i form av

fyra övergripande teman. Här hade det varit klagande att få veta varför det blivit just dessa fyra teman – det sista återfanns i den frågelista som var utgångspunkt för intervjuerna, men de övriga tre har framsprungit ur bearbetningen. Vidare undrar jag om alla identifierade relevanta teman och underteman är redovisade, eller om det skett ett urval utifrån t.ex. ett kvantitets-kriterium, episk tyngd eller överensstämmelse med etablerad historieskrivning. Likaså undrar jag över på vilka grunder Strandén valt ut de berättelser, refererade och direkt återgivna, som ingår – har de övergripande temana föregått urvalet, eller tvärtom? (På s. 308 finns en ledtråd: där nämns att flera berättat om slutstriderna, men att de berättelserna valts bort pga. att temat för avsnittet är ”mötet med ryssen”). Är det kanske stildrag i performansen (röstläge, inledningsfraser och utvärderingskommentarer, minnet av kroppsspråk och mimik) som markerat vilka berättelser som varit mest känsloladdade? I vissa fall ser det ut som det har varit vad Dell Hymes (1975) kallade ”breakthrough into performance”, när långa berättelser återges, t.ex. på s. 168–172, 187–192, 205–208, 331–335.

Berättandet handlar om historiska händelser som alla finska medborgare förutsätts känna till, vilket gör att avhandlingen får sin speciella karaktär. Den stora empiriredovisande tredje delen har fått upplägningen att de självupplevda berättelserna kontextualiseras med hjälp av den befintliga historiska forskningen. Strandén har författat inledningar, exkurser, ordförklaringar m.m. som sätter in de individuella berättelserna i en förutsatt välkänd och icke nämnvärt problematiserad historieskrivning. Jag får en känsla av att det finns en ”tung diskurs” av officiell och akademisk historieskrivning som är svår att undvika – intervjupersonernas berättelser blir utsagor om finländsk historia, och måste därför harmoniseras med den allmänt kända berättelsen. Hon motiverar (s. 109) med att en kännedom om den historisk-politiska bakgrunden är nödvändig för att förstå det intervjupersonerna berättade om. Ställningstagandet att välja kollektiva teman som organisationsprincip, framför de individuella berättelserna som helheter/performance, sätter också den internationella historien i förgrunden.

Det finns också en spänning i relationen mellan generella utsagor om krigstiden och det självupplevda, alltså det som är specifikt för gruppen intervjupersoner. (Att individens historia inte behöver sammanfalla med den kollektiva historien diskuteras bra på s. 183–185.) Det drygt 20-sidiga avsnitt som finns i inledningen av del III, som ger en sammanfattad krigshistoria, ”En histo-

risk contextualisering”, utgår från historisk forskning men i slutfasen används intervjupersoners berättelser om fältsjukhus och nationalkänsla som del av denna contextualisering. Det är relevant information för den fortsatta läsningen – men metodologiskt bidrar det till oklarhet: har just dessa berättelser någon annan ontologisk karaktär än de som sedan redovisas under de fyra tematiska huvudrubrikerna?

Samtidigt finns också en medvetenhet om krigsberättande som etablerad genre – det finns ett avsnitt med rubriken Folkligt berättande om krig, men det är tämligen kort och främst inriktat på att ta utgångspunkt i tidigare forskning. Att krigsberättandet existerar som kollektivt gångbart tema dyker upp vid några tillfällen: på s. 237f berättas om veterandagen, de stupades dag, och nationaldagen som situationer där krigsberättandet aktualiseras. Veterandagen fanns också nära i tiden vid några intervjutillfällen. På s. 319 anges att intervjupersonen skrivit artiklar i Vasabladet med just de minnen som förmedlats i intervjun. Det är alltså ett berättande som också har utlopp i mer offentliga situationer. Det är också ett berättande som är situerat i nutiden, vilket syns i ett behov av att contextualisera minnen, som på s. 265 där intervjupersonen ger förklaringar om hur relaterade handlingar kunde ha tolkats i sin samtid. Detta kunde ha poängterats tydligare och kopplats till betydelsen av den historiska kontexten 2004 för förståelsen av berättelserna – nu poängteras uttalat bara kontexten ”1940-tal och tidigare”.

Strandén har identifierat intervjumaterialet som ”oral history”, vilket fått konsekvenser för avhandlingen som helhet. Det finns en mångtydighet i begreppet ”oral history”: dels används det som beteckning för genom intervjuer eller andra situationer genererat berättande kring ”historiska” teman mer generellt, dels står det för en ursprungligen marxistiskt inspirerad strategi för historisk forskning med såväl kompletterande som korrigerande/alternativa kunskapsmål. Strandén citerar (s. 9) Michael Frisch (1990) som benämner dessa tendenser som ”more history” respektive ”anti-history”. (Här kan tilläggas att det också finns en stor potential för att utveckla ”meta-history” genom intervjuer om historiska skeenden.)

Ibland känns det som om hon polemiserar mot en dogmatisk oral history – exegetik som för länge sedan slutat vara produktiv. Strandén framhåller att hon inte intervjuat en grupp som definieras som arbetarklass eller vänstersympatisörer, som var huvudtendens inom klassisk ”oral history”. Avhandlingen ger också tyd-

liga exempel på hur berättare kan befinna sig i olika subjekspositioner och hur detta påverkar berättandets möjligheter; under kriget delaktiga i den stora nationella berättelsen, under flera decennier efter kriget i underordnad position som bärare av skambelagda minnen, de senaste decennierna återupprättade med möjlighet att oproblematiskt tala offentligt.

Samtidigt återfinns i klassisk ”oral history”-anda flera tydliga exempel på hur det muntliga berättandet uttrycker en kritik av den officiella linjen, t.ex. s. 134: ”Det här är inte Finland” – en reaktion på att den finska truppen 1944 gick över gränsen till Sovjetunionen; s. 163: ”man ska inte lyda överheten”, s. 182: den kände nationalhjälten framträder som våldtäktsbenägen fyllbult, s. 190: officer som vägrade döda finländska desertörer, s. 236: kritik av *Fänrik Ståls sägner*, s. 240: kritik av begreppet ”hjältar, hjältemod, hjältegrav”. Dessa utlopp av kritik uppåt hade kunnat diskuteras sammantaget, och då i relation till den parallella tendensen att identifiera sig med den nationella berättelsen som den explicit uttrycks i utvecklingar om fosterlandet som förenar, (s. 132–135, 247), citat ur *Fänrik Ståls sägner* som kommentarer och som ”reported speech”.

I slutkapitlet återkommer frågan om vad krigsberättandet betyder, ställt som en fråga om ”oral history” eller kulturarv. Det är synd att begreppet kulturarv förs in så pass sent, och med så liten underbyggnad: det finns en hel del forskning och teoretiska perspektiv som skulle ha kunnat berika diskussionen. I stället för att ställa frågan som ett antingen – eller hade perspektivet kunnat vara: hur är muntligt berättande en kraft som påverkar vad som blir definierat som kulturarv?

Avhandlingen bidrar till att ställa frågor som kan vara med att utveckla ”oral history”-inriktningen. Vad ska intervjuerna bidra med? Fler detaljer? ”den folkliga uppfattningen”, och är den i så fall något som alla uttrycker? Hur frekvent ska ett tema återkomma för att lyftas fram med hänvisning till ett kvantitativt kriterium?

Sammanfattningsvis kan sägas att avhandlingen behandlar ett rikligt empiriskt material om ett ämne som i sig självt har stor tyngd som socialt gångbart berättande. Strandén hanterar risken att empirin tar överhanden genom att betona dess specifika tillkomst samt genom att söka efter underliggande folkliga värden som gör berättandet meningsfullt. En styrka är den uttalade medvetenheten om intervjuens karaktär av samspel, inte bara på det språkliga planet utan även emotionellt. Här förs en insiktsfull diskussion om intervjuandet som kulturvetenskaplig praxis och de egna känslorna och

förkunskaperna blir ett hjälpmedel i arbetet.

Avhandlingen anknyter också som sagt till fältet ”oral history”. Här kan man då ställa frågan: Vad är folkloristikens specifika bidrag till studiet av berättande om kriget – eller andra fenomen som definieras som intressanta i termer av historia? Ett svar blir: folkloristiken kan sätta in det i relation till folkligt berättande mer generellt, avseende form, teman, moral och tendens, användning och situationellt beroende. Den föreliggande avhandlingen förmår att göra detta.

Alf Arvidsson, Umeå

Cecilia Candréus: *De hädangångnas heraldik. En studie av broderade begravningsfanor ca 1670–1720*. Gidlunds förlag, Hedemora 2008. 346 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7844-750-3.

Det är i allra högsta grad viktigt med studier över det obemärkta, eller föremål och ting som finns i vår vardagsmiljö och som är laddade med olika budskap och därför har stark symbolisk innebörd. I *De hädangångnas heraldik* har Cecilia Candréus gett sig i kast med ett komplicerat textilt material från åren 1670–1720 genom att sätta de vita broderade länsfanorna i centrum för sin studie. Denna begravningsstågsrekvisita bidrog speciellt inom högre adliga kretsar till att ge begravningsarna en fördjupad symbolisk innebörd och var samtidigt avsett som ett evighetsminne samt en högtravande manifestation av makt och inflytande i dåtidens hierarkiska ståndssamhälle. I många av våra kyrkor finns sådana fanor, eller begravningsfanor fortfarande kvar på grund av att de placerades som minnesmärken vid gravarna. Stannar man upp och betraktar dem lite närmare, så ser man att det inte bara är eleganta och påkostade arbeten, utan även professionellt utförda textilier av hög klass med många olika budskap.

Candréus studerar i huvudsak hur de broderade vita länsfanorna gestaltades, vem som tillverkade dem, hur de användes och varför de togs i bruk. Det ska också sägas att studien endast kretsar kring vita broderade länsfanor inom den högsta kasten av svensk adel i form av grevar och friherrar. Urvalet kommer sig givetvis av att det var denna skara män och deras familjer som av hävd hade rätt att tillverka och bruka länsfanorna. Kort kan sägas att författaren skiljer ut de vita broderade länsfanorna från andra typer av standar, fanor och baner av både militärt och civilt slag. Överhuvudtaget görs rätt

många svårbegripliga distinktioner mellan exempelvis begravningsfanor, fröjdefanor och anvapenfanor. Sammanlagt har ett trettio-tal vita länsfanor från omkring 1670 och en bit in på 1700-talet bevarats och det är även dessa som är den huvudsakliga stommen i Candréus undersökning.

Utöver detta har ett avsevärt skriftligt material gått igenom, såsom fanritningar, kamerala källor, brev, klädkammarräkenskaper, hovstatsräkenskaper m.m. Därmed slås en viktig bro mellan föremålskulturen och de skriftliga källor som ur skiftande perspektiv innehåller uppgifter om de broderade vita länsfanorna. Samtidigt är det inte bara det textila hantverket och utövarna av detta som uppmärksammas. Studien är föredömligt breddad och omfattar även de döda männen och deras familjer, men också det samhälle de levde i. Allt detta ger boken kött på benen långt utöver det vanliga och bidrar givetvis till att undersökningen inte begränsas till att enbart handla om en fallstudie av broderade vita länsfanor.

I sju kapitel avhandlas fanornas historiska bakgrund, influenserna från Europa, samtida stilideal, tillverknings-sammanhang och sist men inte minst brukning och tillämpning av länsfanorna. Det visar sig bl.a. att de broderade vita länsfanorna framstår som en egenartad föremålsgrupp, även om de också stod nära de länsfanor som användes vid kröningar. På samma gång skiljde sig de vita broderade länsfanorna distinkt från de svarta begravningsfanor som alla män inom adeln använde. Jämsides framkommer att de vita länsfanorna kunde kosta betydande summor, vilket också förklarar varför flera av dem återanvändes och med lite tillägg i utsmyckningen dök upp vid andra begravnings. Särdeles viktiga vid tillverkningen av de vita länsfanorna var pärlstickarna, en liten yrkesgrupp med internationell stämpel. Här lyfter för övrigt Candréus i flera avseenden fram unik och helt ny kunskap. Betydelsefullt är även det dubbla sammanhang som kännetecknar de broderade vita länsfanorna. Med detta menar jag inte bara hur de återanvändes, utan också att de framträdde på flera scener i huvudstads- och sockenmiljöer, centralt och lokalt om man så vill. Utan tvivel var de vita länsfanorna en viktig heraldisk markör begränsad till gräddan av den svenska adeln, och dessa ”nya” fanor uppstod i ett skede när äldre begravningsfanor förbjöds i en överflödsförordning. Den svenska högadeln skapade alltså en ny ceremoniell sed i och med de vita länsfanorna och de gjorde det i ett skede när makten alltmer börjat gunga under deras fötter.

Candréus framhåller även att det svenska begravn-

ningsskicket tog intryck av internationella förebilder och hur det adliga begravningsskicket i vårt land vid 1600-talets slut, i linje med utvecklingen i Västeuropa, förflyttades till att mindre handla om begravningsprocessionen, för att istället koncentreras till själva kyrkorummets. Slutligen upphörde bruket av de broderade vita länsfanorna i takt med att begravningsattiraljer inne i kyrkorna tonades ned överlag, vilket hängde samman med faktorer som kontinental modeväxling, men även förhållanden som missväxt, pest, krig och hårda beskattningar.

Det är överlag en ytterst lärorik avhandling som Candréus har skrivit. Bokens styrka är, som påpekats ovan, det kombinerade källmaterialet. Vad som enligt min mening saknas mest är emellertid en tydlig teoretisk parameter att förhålla sig emot, för någon sådan har jag inte funnit i den annars välskrivna och genomarbetade framställningen med en god inläsning på tidigare forskning och en hög problematiseringsgrad av det empiriska materialet. Jag har också förstått det så att författaren valt ett informativt och dokumentariskt upplägg, för att i största möjliga mån få fram så mycket ny detaljkunskap som möjligt, men, som sagt, tydliga teoretiska infallsvinklar hade bidragit till att ytterligare lyfta undersökningen.

Slutligen ska min nyss föredragna kritik inte överbetonas. Candréus undersökning har pionjärbetonade drag och kommer att bli ett beständigt minnesmärke, som inte kan förbigås av den som sysslar med stormaktstidens högadliga begravningsskick. För egen del har jag inte bara lärt mig mycket nytt om broderi och historiska textilier i största allmänhet. Framför allt har jag förstått hur viktigt det stiliserade formspråket var och hur det vände sig till en kunnig och bitvis fåfång publik, medan det i de lokala sammanhangen nog mest begäpades med förundran och mest sågs som ett exklusivt uttryckt för rikedom och makt.

Peter Ullgren, Lund

Elizabeth Philpot: *Old Testament Apocryphal Images in European Art*. University of Gothenburg 2009. 397 s. ill. ISBN 978-91-7346-666-0.

Apokryferna intar en särställning i både den romersk-katolska och den luthersk-evangeliska bibeltraditionen. I den nu gällande svenska bibelöversättningen från år 2000 har de sin plats mellan Gamla och Nya testamentet.

Även om de inte har samma status som övriga bibelböcker och delvis har en fiktiv prägel har de haft en stor läsekrets. När kyrkohistorikern Hilding Pleijel 1942 utgav sin frågelista *Kyrklig folklivsforskning* ställde han frågan: "Läste man Apokryferna vid husandakten och vid den enskilda andakten?" Denna fråga har genererat ett mycket stort antal positiva svar.

Elizabeth Philpot redogör i inledningskapitlet till sin avhandling för samtliga bibeleditioner i Skandinavien och därefter för alla illustrerade editioner. Dessförinnan presenterar hon 55 apokryfiska bilder i färg. I själva brödtextern återges 43 svartvita bilder i litet format. I den s.k. figurbibeln (utgiven 1707, 1739, 1777) ingår åtta bilder. En bild ingår i *Bönebook för resande personer till landz och vatn* och har därigenom blivit mycket spridd. Det kan tilläggas att Joh. Laur. Horn i Västerås, som gav ut figurbibeln 1777 redan 1767, publicerade en katekes med bilder från 1500-talet. Som illustration till sjätte budet återges Susanna i badet och som illustration till åttonde budet "Du skall icke bära falskt vittnesbörd mot din nästa" en bild av hur Susanna av de två gubbarna förs inför domaren. I annat sammanhang har jag visat att denna illustrerade katekes använts som förlaga inom bonadsmåleriet (N.-A. Bringéus, Katekesbonaden från Knäred, *Rig* 2001).

Avhandlingen är fast uppbyggd. De apokryfer som illustrerats redovisas i samma ordning som i Bibeln. Inledningsvis beskrivs deras tillkomst och omfattning, därpå kommer ett detaljerat referat av innehållet. Detta följs av "the objectives of the book", representativa exempel på bilder i västeuropeisk konst i ungefärlig kronologisk ordning, och slutligen bilder av händelserna i skandinavisk konst. Generella bildproblem belyses i infogade avsnitt om ärkeängeln Gabriel och skyddsänglarna i Tobits bok och kvinnomakt i Judits bok.

Det tillhör förtjänsterna med Philpots avhandling att hon inte gör någon gränsdragning mellan motiv från finkonsten och folkkonsten. Själv är hon både konsthistoriskt och teologiskt bildad och anlägger interdisciplinära aspekter på de apokryfiska bilderna. Hon begränsar sig inte heller till bestämda konstekniker, även om målningarna dominerar. Som titeln anger omspanner studien "European Art", dock med nord-europeisk tyngdpunkt och med särskild belysning av Skandinavien, där hon haft goda kontakter och även disputerat på avhandlingen.

Den vidsträckt geografiska omfattningen har dock skett på bekostnad av den bildmässiga problematiken. Frågan om förlagorna har författaren helt avstått från

att behandla. Bildernas genesis, tradition och förändring har hon inte mäktat med att behandla. Inte heller bildernas strukturella sammanhang.

I ett särskilt appendix (s. 392) uppges svenska förteckningar från 1500-talet av såväl bildvävnader som målade apokryfiska motiv med en längd av ända upp till 15 meter. I tre fall (från Linköpings gård, utan källhänvisning men troligen efter Wollin) rör det sig om fem olika motiv eller tavlor ur Tobie historia. Det är här alltså uppenbarligen fråga om bildserier eller narrativa framställningar närmast motsvarande gobelänger. De stora bildytor det här varit fråga om hörde naturligt nog hemma i slott och kungsgårdar. Men som bonadsmålningar kunde de fortsätta att reproduceras. På Kulturen i Lund finns en nära fem meter lång bonad med sju olika motiv av Tobiasmotivet (KM 8813b, Philpot s. 171 f.). Den hade varit värd en särskild analys.

Märkligt nog har författaren inte beaktat de apokryfiska bildmotiven i textilkonsten. Man finner inte ens någon referens till Georg Gardes monumentala arbete *Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede* (Köpenhamn 1961) där de apokryfiska motiven är mycket utförligt behandlade. Garde uppehåller sig särskilt vid Tobiashistorien och särskiljer åtta olika delmotiv. Han menar att förklaringen till att den varit så vanlig på de danska dukarna ligger särskilt i att man skall vara givmild och gästfri. ”Et bedre motiv til en dug ved festmåltidet kan man vel icke finde”? (a.a.s. 212.). Ett annat förbisett arbete är Ernst Fischers *Flamskvävnader i Skåne* (1962). Här finns många exempel (också i bild) på motivet Ester och Ahasverus, Susanna i badet och Salomos vishet, som vittnar om deras popularitet under 1600- och 1700-talen.

De sydsvenska bonadsmålningarna har varit väl lämpade för bildberättelser i motsats till dalmålningarna, där t.ex. Tobie bok endast representeras av en enda bild. Som exempel på apokryfiska motiv på sydsvenska bonadsmålningar nämner författaren Ahasverus gästabad (plate 29), Ester framför Ahasverus (plate 30) och de tre männen i den brinnande ugnen (plate 42). Det sistnämnda motivet hänför sig dock till Daniels bok i Gamla testamentet liksom berättelsen om Daniel i lejonkulan (N.-A. Bringéus, *Sydsvenska bonadsmålningar* 1982: 149–154; E. Berglin, *En bonadsmålare och hans värld* 2000: bild 17, 24, 48, 51).

I sin avhandling *Dalmålningarna och deras förlagor* (1949) har Svante Svärdström visat Apokryfernas betydelse för dalmålarna. Senast har Roland Andersson förtecknat 64 dalmålningar med nio olika apokryfiska

motiv (Roland Andersson m.fl., *Dalmåleri. Dalmålarna – deras liv och verk* 2006: 153 f.). Philpot behandlar dalmålningarna i anslutning till detta arbete i ett särskilt kapitel (s. 357–365). Intressant är att dalmålarna valt andra motiv ur Apokryferna än de sydsvenska bonadsmålarna.

Svenska kistebrev med apokryfiska motiv tycks inte vara kända. Däremot redovisar V. E. Clausen ett blad med Tobias och ängeln (nr 66), tryckt i Skindergaden, Köpenhamn. Ett exemplar av detta blad har även påträffats i Norge (T. Buggeland, Folkelige tresnitt som kistebrev i Gudbrandsdalen. *Årbok for Gudbrandsdalen* 2010: 244). Samma motiv finns på en oljemålning från 1700-talet i Norsk folkemuseum, Oslo (N.-A. Bringéus, Von Leberreimen. *Economy and Culture in the Baltic 1650–1700. Acta Visbyensia VIII:195*), vilken kan återgå på Merian (*Wort und Bild. Eine Einführung in die Merian-Bibel*. Hamburg 1965: 183). Typiskt för dessa motiv är att Tobias bär den stora fisken över axeln eller runt halsen och att den lilla hunden trofast följer honom och vid hemkomsten springer och möter Tobias föräldrar enligt bibeltexten. Det är genom sådana detaljer man kan spåra olika ”ekotyper” och rentav påvisa deras förlagor, såsom Garde varit inriktad på.

Elizabeth Philpot har gjort en ambitiös undersökning med större räckvidd än som är vanligt i skandinaviska avhandlingar. Man kan därför använda hennes arbete som ett uppslagsverk, som dock förmedlar mer kunskap om de apokryfiska böckerna än analys av de apokryfiska bildmotiven.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Madeleine Eriksson: *(Re)producing a periphery. Popular representation of the Swedish North*. Kulturgeografiska institutionen, Umeå 2010. 182 s. ISBN 978-91-978344-3-8.

Sedan långliga tider har en rätt tröstlös debatt förts om *Detta djävla Norrland*, även titeln på en under tidigt 1970-tal utgiven debattantologi. Tonläget har varit affekterat med mycken populism, kverulans, polarisering och ömsesidiga fördomar. Att ett vetenskapligt analytiskt grepp kopplats på det olycksaliga begreppet får därför ses som en välgärning. Så har skett i en färsk avhandling med titeln *(Re)producing a periphery. Popular representation of the Swedish North*, framlagd av kulturgeografen Madeleine Eriksson vid Umeå universitet.

Avhandlingens styrka ligger i att den knyter an till en internationell teoriram. Djärvt har generella teorier om kolonialism, inkluderande Edward Saids orientalism, applicerats på den s.k. Norrlandsfrågan. Inspiration har hämtats från såväl Gramscis hegemonibegrepp som från den postkoloniala tankesfären. Anknytning finns även till André Gunder Frank och dennes centrum/periferi- och beroendeteorier liksom Immanuel Wallersteins expanderande kapitalistiska världssystem. I detta breda teoretiska spektrum ryms även Stuart Hall, en centralgestalt i Birminghamskolans Cultural Studies. Platser och regioner inordnas i ett hierarkiskt mönster, i vilken den geografiska maktordningen utgör en trögriklig diskurs. Som idégivare inom den egna kulturgeografiska disciplinen figurerar Allan Pred, vid vars institution i Berkeley Madeleine Eriksson tillbringat ett fruktbärande doktorandår.

Efter den teoretiska och metodiska upptakten ligger huvudfokus i fyra empiriska kapitel på de bilder som förmedlas om en specifik region och dess människor i media – press, film, reklam, annonser och intervjuer. Därmed är temat givet, hur Norrland sedan länge åsatts vilseledande stereotyper. Fastän området utgör två tredjedelar av Sveriges yta – men bara en tiondedel av befolkningen – uppfattas det genom själva namngivningen som homogent trots uppenbara skillnader mellan norr och söder liksom mellan kust-, skogsland och fjälltrakter. En fiktiv norrlänning utmålas som den osofistikerade, mindre uppdaterade kusinen från landet som därtill lever i bidragsberoende och utanförskap. Generellt ses storstadsbor inte bara som urbana utan även som smartare än de som befolkar ”landsorten”. För undertecknad, med djupa rötter på Västkusten men i besittning av några decenniers erfarenhet av livet i landets nordligaste residensstäder, är den grovt tillyxade schablonbilden så uppenbar. Klichéerna är väl rotade men har enligt avhandlingsförfattaren späts på av den neoliberala diskursen. Ibland drivs generaliseringarna dithän att, om de applicerats på Afrika, tre gånger så stort som Europa, skulle de mötas av häftiga reaktioner. Också i den romantiska varianten, att i områden där moderniteten inte fått fäste, finns mer av autenticitet, skiner nedlåtenheten igenom. Inbäddad i det koloniala synsättet ligger fascinationen för det exotiska. Den urbana klassen har behov av ett fritidsland. Torparliv ses som nyttigt botemedel mot storstadsstress. Alltsedan antiken har överklassen haft sitt Tusculum. I vår tid, med sin tendens till refeodalisering, har herrgårdsliv och hästgårdar fått status.

Då Sverige för två hundra år sedan förlorade sin östra riksdal närdes förhoppningen att inom 1809 års gränser erövra Finland åter. Den ambitionen är numera övergiven och istället har vårt land krympt inom sina egna gränser. Fram träder snarare konturerna av medeltidens lilla kärn-Sverige kring Eriksgatan, utökat med den väst- och sydkust varmed Sverige begåvades under 1600-talet efter framgångsrika krig mot den danske grannen. Med anknytning till Annalesskolans betonande av ”*la longue durée*” i samhällsutvecklingen förefaller de sega strukturerna ha fortlevt in i vår samtid. Vill man hårdra utvecklingen skyntar, då det regionala identitetsskapandet framgångsrikt börjat utmana den traditionella nationalstaten, ett nytt mönster. Skulle sammanslagningarna i Västra Götaland och Skåne följas av ett norrländskt storlän skulle centreringen kring Mälardalen kunna urholkas. Om därtill läggs övriga skogslän utanför Eriksgatans sträckning, Dalarna och Värmland, krymper kärnlandet ytterligare. På längre sikt kan man föreställa sig ett scenario med nationalstaten eroderad, ersatt av ett metropolernas nätverk i en globaliserad ekonomi.

Ännu går *limes norrlandicus*, den gamla fäbodgränsen, i dagen. Även om det område norr därom som koloniserades från Mälardalen administrativt emanciperats, har det ekonomiskt, århundraden efter det att bottniska handelstvänet avskaffats, fungerat som uppland. Även kulturellt har den bilden blivit bestående. Emellertid står de attityder som Madeleine Eriksson kartlagt i uppenbar kontrast till den syn som rådde vid början av föregående sekel. För hundra år sedan sågs Norrland optimistiskt som möjligheternas land, något som Sverker Sörlin visat i avhandlingen *Framtidslandet*. Det var den avancerade ingenjörskonsten med järnvägsbroar och vattenkraftverk, som rönt uppmärksamhet. Platser som Porjus och Kiruna fick symbolvärde. Det industrialiserade Norrland, Sveriges Klondyke, stod för moderniteten, tydlig då Malmbanan, vår först elektrifierade järnväg, och Norra stambanan byggdes. Här finns en diskrepans gentemot synen på Botniabanan, som i ett sydsvenskt perspektiv uppfattats som en onödig och slösaktig investering. I intressant kontrast härtill står också att Ludvig Nordström i sin reportagebok *Lortsverige* från 1938 fann störst efterblivenhet i vår sydliga av bondekultur präglade landsända.

I Erikssons studie ställs glesbygden mot attityderna hos de välbeställda grupper som alltmer flockas i städernas innerkärnor. Inte utan propagandistiska övertoner har Richard Florida talat om den kreativa klassen, tolerant, förändringsbenägen, klimatsmart och hälsomedve-

ten. Fenomenet är internationellt, men överflyttat till vår svenska huvudstad har följt en demonisering av de förment mindre sofistikerade grupper som dväls utanför de gamla stadstullarna, i förorternas sprawl, eller norr om Dalälven, i utglesade landsdelar med folkligare livsstil. I aktuella böcker som Per Wirténs *Hatet mot förorten* och Kristina Mattssons *Landet utanför* har problemen belysts. I det perspektivet diskuterar Eriksson Umeås ambition att frigöra sig från sin omgivning, positionerande sig som en hipp metropol med förtätad stadskärna och spektakulär arkitektur, gärna på höjden. Det uppsatta målet att inom några decennier uppnå 200 000 invånare kan naturligtvis ses som hybris. Detsamma kan sägas om visionen att bygga ett nordligt mini-Manhattan eller Dubai, varigenom den äldre träbebyggelsen, klassad som av riksintresse, hamnar i skymundan. Sätillvida har Umeå lyckats med att för 2014 bli utsett till europeisk kulturhuvudstad. Framgångskonceptet har varit att i marknadsföringen anspela såväl på moderniteten som på det nordliga läget samt, en aning ansträngt, knyta an till den samiska kulturen. Ett konstnärligt campus vid älvstranden är under uppförande. Tanken är att den bild av kulturell öken som omvärlden föreställer sig skall vändas till sin motsats.

Till det material Eriksson analyserar hör den Norrbottensfödde regissören Kjell Sundvalls film *Jägarna* med dess inriktning på machokultur och traditionella könsroller, som driver kvinnorna på flykt. Här finns även tjuvjakten och andra företeelser, där laglighetens gränser bestäms lokalt. Därtill kunde fogas schablonbilden av norrlänningen som sävlig och fåordig, även om där samtidigt funnits tendenser till uppstudsighet och politisk radikalism. Det kan exemplifieras med arbetskonflikter såväl i Sundsvall 1879, Ådalen 1931 som Malmfälten kring årsskiftet 1969–70. Positiva sidor av det norrländska har i marknadsföringen utnyttjats av Norrmejerier och Spendrups – med varumärket Norrlands Guld.

Allmänt vore det önskvärt om det fördomsalstrande Norrlandsbegreppet tonades ner och att vart och ett av de nordliga länen lyfte fram sin egenart. Mångfalden skulle öka och nyanserna träda fram. För även om klichéerna inte skulle försvinna skulle de bli mer upplysande om de applicerades på avgränsade områden och inte klistrades på en heterogen landmassa från Gävlebukten till Torneträsk. Norrbotten kunde lyfta fram sitt teknologiska megasystem, sin låga kust och unika skärgård. Och svensken i gemen kan behöva upplysas om att det är invånarna i Lapplandskommunerna Jokkmokk,

Gällivare och Kiruna som ger det största individuella bidraget till vår bruttonationalprodukt. Västerbotten, känt för sitt litterära under, borde även marknadsföra sitt konstnärliga kulturarv, som nog kunde mäta sig med exempelvis Göteborgskoloristerna. Västernorrland framhäver med rätta sin höga kust och rika industrihistoria. I sin profilering har Jämtland, med norskt förflutet och ytmässigt näst störst av våra landskap, hunnit långt. Därför är det knappast en tillfällighet att just denna landsdel gjorts till föremål för en djupstudie kring hur regional identitet formas, såsom skett i Per Franssons aktuella avhandling *Landskapet som lärobok*.

I några stycken finns skäl till tveksamhet, såsom om källmaterialet uppfyller de krav på representativitet, som rimligen bör ställas. Då kriterierna inte är givna ter sig urvalet nyckfullt, med rejält svängrum lämnat åt improvisation. Genom avsaknaden av historisk bakgrundsteckning ges inte heller någon förklaring till hur den internationellt sett unika diskrepansen mellan syd och norr uppstått. Även på akribins område finns brister. Exempelvis har den korrekta uppgiften i inledningen, att Norrland omfattar två tredjedelar av Sveriges yta, i sammanfattningen reducerats till en tredjedel, varigenom en del av studiens poäng går förlorad.

Avhandlingen har en klar samhällsrelevans, då den berör fenomenet med ett alltmer delat Sverige, där det stora flertalet av landets kommuner, förvisso inte bara i norr, ser sin befolkning minska. Inom sina egna gränser håller Sverige på att krympa, med trängselproblem i de få expansionsområdena och däremellan stora gapande tomrum. En statistisk uppgift om att 84 procent av vår befolkning bor på 1,3 procent av vår yta stämmer onekligen till eftertanke. Nu är regionalpolitik inte ämnet för Erikssons avhandling, dock riskerar de attityder hon kartlagt att göra Sverige till ett alltmer ojämnt befolkat land, med försämrad livskvalitet såväl för dem som rymt i de trånga tillväxtregionerna som de som bor kvar i avfolkningsbygder. Därtill kommer den politiska klyvningen, väl demonstrerad i 2010 års val, med ett alltjämt rött norr, och ett successivt allt blåare syd. Det är frågor som ligger i förlängningen av Madeleine Erikssons studie, vars fokus som sagt inte ligger på den reala utvecklingen. Att hennes studie förtjänar att läsas av långt fler än en begränsad akademisk krets står klart. För samhällsdebatten vore det en vinst om inte hela landsändar åsattes vilseledande klichéer.

Bert Mårald, Umeå

RECENSIONER

Svenska etnologer och folklorister. Mats Hellspong & Fredrik Skott (red.). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala 2010. 296 s., ill. ISBN 978-91-85352-83-8.

Intresset för biografier och memoarer lär vara rekordstort, vilket verifieras av den stora mängden böcker om både historiska personer och mer samtida människoöden som finns i bokhandlarna, nu även ackompanjerade av ett par tidskrifter med inriktning mot personhistoria. Kungar, drottningar och statsministrar, skådespelare, författare och konstnärer är bland de mest populära att skriva biografier om, medan forskarbiografier sällan tillhör storsäljarna. Boken *Svenska etnologer och folklorister* är utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur på initiativ av Nils-Arvid Bringéus, som skrivit flera av de biografier som finns över etnologer, kan ses både som ett uttryck för intresset för biografier och för etnologisk ämneshistoria.

I boken finns porträtt av 35 personer som har det gemensamt att de varit verksamma som etnologer och folklorister i Sverige, från Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, avliden 1889, till Bengt R. Jonsson, som gick bort 2008. Tidsspännat innebär att denna bok också är ett bidrag till den etnologiska ämneshistorien genom korta biografier över dessa 35 forskare, som var verksamma vid såväl universitet som museer och arkiv och vars utbildningsbakgrund kunde variera stort. Bokens titel avspeglar en central fråga för etnologin i Sverige, att folkloristik inte blev ett eget universitetsämne utan att man här skapade det s.k. ”enhetsämnet” där folkloristiken blev en del av etnologin. Flera av bokens sammanlagt 27 författare berör förloppet kring införandet av enhetsämnet och följderna därav. De personer som porträtteras i boken är samtliga avlidna, vilket innebär att den senare delen av ämneshistorien med utvecklandet av den s.k. nya etnologin på 1970-talet bara skildras sporadiskt.

Artiklarna i boken är korta, 4–9 sidor, ett format som ställer krav på skribenten att vara stringent och hushålla med fakta. Resultaten har blivit genomarbetade artiklar

som inrymmer både väsentliga grunddata om den biografade personen och utrymme för skribentens egna reflektioner. Även om författaren i flera fall uttrycker beundran för den person som han/hon har skrivit om har resultaten inte blivit renodlade idolporträtt. Både styrkor och goda egenskaper liksom svagheter i den vetenskapliga produktionen eller andra tillkortakommanden beskrivs i flera av artiklarna, genomgående insiktsfullt och nyanserat med den förståelse för andra människors egenheter, val och överväganden som ett visst tidsperspektiv kan ge.

Flera av de personer som porträtterats i boken har tidigare varit föremål för mer omfattande biografier, men här får vi en mer kondenserad och ibland mer uppdaterad version av deras liv, gärning och betydelse. I några av texterna är det tydligt att skribenterna har material till betydligt utförligare skildringar av ”sina” forskarpersonligheter än vad som har fått plats i denna bok. Jan Garnerts artikel om Nils Keyland (1867–1924) antyder att här finns material till en mer omfattande studie än vad som just denna bok gett utrymme till. Artikeln om Nils Keyland är den enda som är illustrerad med fler bilder än ett porträtt av sin huvudperson. Garnert gör en analys av Keylands sätt att använda fotografi som väcker frågor om etik och om vad som uppfattas som autentiskt respektive objektivt i ett forskningsarbete. Dessa frågor är överförbara och relevanta att diskutera också i etnologiska fältarbeten som görs idag. På så sätt blir ämneshistorien, inte bara i just denna artikel utan i flera, en utgångspunkt för viktiga forskningsfrågor på 2000-talet. Flera exempel på detta finns i boken. Det gäller bl.a. Eva Silvéns artikel om Ernst Manker, där högaktuella frågor om nutida politik om minoriteter formuleras utifrån studiet av Mankers verksamhet vid mitten av 1900-talet.

Läsaren får inblickar i nu glömda men en gång glödande forskningsstrider, t.ex. von Sydows angrepp på ”Mannhardtianerna”, vilket berörs i flera av artiklarna. Nutida etnologi har ibland anklagats för att lida av en sorts ”snällism”, men nog är det att föredra som strategi för vetenskaplig utveckling jämfört med de aggressiva

rallarsvingar som har delats ut i vetenskapens namn och som i efterhand framstår som kontraproduktiva och meningslösa. Det är alltså inte bara framgångshistorier som möter läsaren. Boken ger inblickar i de betydande svårigheter och den marginalisering som kunde möta dem som hamnade vid sidan av vid tjänstetillsättningar, och som nu är mer eller mindre bortglömda av forskarsamhället. Johan Nordlander är ett exempel, Sven Liljebblad ett annat. Genom porträtten av dessa skildras också hur förutsättningarna för vetenskaplig verksamhet har utvecklats och förändrats genom decennierna. Det gäller i hög grad för hur kvinnors forskarvardag har sett ut, där t.ex. Ella Odstedt, som var verksam vid ULMA i Uppsala, framställs som helt central för den institution som hon verkade vid samtidigt som hon fick betydligt lägre lön än sina manliga arbetskamrater. Boken ger många sådana inblickar i kvinnors villkor i en forskarvärld där "Bäste broder" fram till ganska nyligen var en för många självklar hälsningsfras kollegor emellan.

Redaktionen har givetvis tampats med valet av personer, vilket antyds i bokens inledning. Målsättningen har enligt förordet varit att göra en bok som ger en god representativitet över tid och som omfattar personer verksamma vid olika ämnesinstitutioner, arkiv och museer. Denna målsättning har lyckats väl, men det finns förstås fler personer vars liv och forskargärning gör att de hade kunnat platsa i boken. En av dem är den tidigt bortgångne Dag Trotzig, vars avhandling *Slagan och andra tröskredskap* från 1943 allt som oftast fått tjäna som ett åskådningsexempel på den "gamla" etnologin, en annan den extremt produktive museimannen Albert Sandklef. Urvalet till boken har begränsats till personer verksamma vid svenska institutioner. Med en annan definition av ordet "svenska" i bokens titel skulle kanske även svenskspråkiga etnologer och folklorister i Finland ha kunnat få plats. Beträffande folkloristiken har en avsevärd del av ämneshistorien utspelat sig vid Åbo Akademi. Men att åstadkomma något som alla läsare uppfattar som komplett utan att producera en ohanterligt stor volym är naturligtvis en omöjlig uppgift. Önskvärt vore förstås om de finlandssvenska forskarna också kan få en liknande skildring som de svenska, och att motsvarande volymer produceras i fler länder – då skulle en än mer täckande helhetsbild kunna tecknas av framväxten av en vetenskap som trots ett långvarigt fokus på det nationella ändå alltid har präglats av studier av internationellt material och kollegialt utbyte över nationsgränser.

När en disciplins historia framställs genom dess en-

skilda utövare hamnar fokus helt naturligt på individer-
nas verksamhet, produktion och avtryck i vetenskaps-
samhället. Utvecklingen av de nätverk som de ingick
i står inte i förgrunden, vilket innebär att betydelsen
av aktiviteterna tillsammans med andra i olika sam-
manslutningar som akademier och andra föreningar
och intresseorganisationer kommer i bakgrunden. Det
var inom dessa fora som de vetenskapliga tidskrifterna
producerades och konferenser och kongresser formades.
De personer som skildras i boken ingick i en lång rad
sådana sammanhang, men även om redaktörskap och
liknande uppdrag berörs i flera av artiklarna så är det
de individuella insatserna mer än de som gjorts inom
ramen för olika nätverk som skildras.

På bokens omslag finns en klassisk bild från 1926.
Sigurd Erixon står i centrum av en krets lärjungar och
medarbetare från Nordiska museet på fältarbete i Da-
larna. Gruppen poserar vid den bil som användes vid
landsbygdsundersökningarna. Modernitet, i detta fall
i form av bil och studentmössor, möter spåren av ett
förmodernt samhälle på landsbygden. Bilden kan sägas
illustrera begreppet kulturmöte, och just kulturmöten i
många olika former har varit och är ett studieobjekt som
förenar alla dem som varit och är aktiva som etnologer
och folklorister vid olika institutioner, i olika tider, ända
sedan Hyltén-Cavallius dagar.

Karin Gustavsson, Malmö

Susanne Österlund-Pötzsch & Carola Ek-
rem: *Swedish Folklore Studies in Finland
1828–1918. The History of Learning and
Science in Finland 1828–1918*. Societas Sci-
entiarum Fennica 13b, Helsingfors 2008.
118 s. ISBN 978-951-653-367-7.

När Finland – efter flera århundraden – skildes från
Sverige 1809 blev det istället ryskt storfurstendöme.
Skilsmässan från Sverige medförde nästan omedelbart
att nationella processer av medveten förfinskning, fen-
nomani, igångsattes. Dessa processer hade som mål
dels att fjärma landet från den gamla svenska domi-
nansen, dels att undvika förryskning. Liksom i många
andra nationella projekt valdes folkkulturen ut som en
symbol för det äkta och genuint finska. Med hjälp av
systematisk insamling av s.k. runosånger, framför allt
i Karelen, satte exempelvis läkaren och senare profes-
sorn i finska språket och litteraturen, Elias Lönnrot,
ihop nationaleposet *Kalevala* (1835, 1849), vilket blev

en kraftfull nationalistisk symbol med stor kulturell räckvidd och betydelse. Lönnrot var inspirerad av såväl *Iliaden* och *Odysséen* som den poetiska *Eddan*, dvs. han strävade medvetet efter att skapa ett finskt epos av samma dignitet.

Vid skilsmässan var svenska språket, trots att det talades av endast en liten minoritet i Finland, ett kulturspråk som användes av de intellektuella och politiska eliterna. Finskan var den fattiga och maktlösa majoritetsbefolkningens tungomål, ett talat språk men inte ett kulturspråk i betydelsen ett språk på vilket det finns tryckt litteratur. Det blev därför nationalisternas sak att snarast göra det till ett sådant. Ett led i denna strävan att höja finskans status var bildandet av Finska Litteratursällskapet i Helsingfors 1831.

Elias Lönnrot var långt ifrån ensam i sin strävan att samla och utge finsk folklore för att skapa ett kulturarv till det finska nationalbygget. I den utmärkta sammanfattning av insamlingsinsatserna som Österlund-Pötzsch och Ekrem gör, nämns även bl.a. giganter som Henrik Gabriel Porthan ("historieskrivningens fader") och Christfrid Ganander. Dessa var influerade av den i Europa och Skandinavien samtida vurmen för folklig diktning och påverkade rent konkret av t.ex. McPhersons *Ossians sånger*. Ossian-cykeln var omåttligt populär årtiondena kring sekelskiftet 1800.

Det skulle dröja flera årtionden innan systematisk insamling av svenskspråkig muntligt traderad folkkultur tog ordentlig fart under 1860-talet. Dock, påpekar författarna, gjorde rektorn från Vasa, Johan Oskar Immanuel Rancken, ett uppdrag i tidskriften *Ilmarinen* år 1848 om vikten av att även samla svenskspråkig folkdiktning i Finland. Ranckens framskjutna position i detta sammanhang belyses av att han gärna kallas "den finlandssvenska folkloristikens fader". I särskilt fokus för hans samlarintresse stod folksången. Flera av Ranckens studenter kom att fortsätta denna insamling, bl.a. Jakob Edvard Wefvar och Johannes Reinhold Aspelin.

1885 bildade några studenter under ledning av Carl Gustav Estlander Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS). Sällskapets huvuduppgift var insamlingsarbete inriktat mot folksång och sagor. Ganska snart började sällskapet utlysa stipendier för fältarbeten i de svenskspråkiga delarna av Finland. Den som erhöll ett stipendium och gav sig ut i fält förväntades inte endast samla folkdiktning utan även föra dagbok över sitt arbete. Dagböckerna ger värdefulla inblickar i hur insamlingsarbetet organiserades, genomfördes och föll ut. Men

dagböckerna avslöjar också att insamlingen byggde på strikta urval och på en strikt förförståelse av vad som var värt att samla och vad som kunde lämnas därhän.

En av de drivande krafterna i SLS var Ernst Lagus. Han organiserade både insamlingsstrategierna och uppordningen och katalogiseringen av det insamlade materialet. Några av de mer namnkunniga samlarna under hans tid var Vilhelm Eliel Victorinus Wessman och Otto Andersson. Wessman blev välkänd för sina intervjuer med den store berättaren Berndt Strömberg, "Blind-Strömberg", från Leksvall vid Ekenäs. Andersson kom så småningom att bli professor musik och folkloristik vid Åbo Akademi (som inrättades 1918).

Från dessa den svenskspråkiga insamlingens pionjärer i Finland får läsaren följa med in i samtiden med dess samlare och universitetslärare i ämnet folkloristik. Författarna tar oss med ända fram till Ulrika Wolf-Knuts, universitetslektor och senare professor i folkloristik fr.o.m.1985 vid den institution som bildats vid Åbo Akademi 1968. På vägen dit nämns också en annan viktig milstolpe i den finlands-svenska folkloristikens historia, nämligen grundandet av Folkkultursarkivet i Helsingfors 1937 med Olav Ahlbäck och Ragna Nikander som de första dialektologiska respektive folkloristiska ledarna.

Swedish Folklore Studies in Finland är en historia om män. Det är tunnssätt med kvinnor, vilket delvis kan bero på att dessa var få inom verksamheten före 1950-talet, delvis på att kvinnor gärna förtogs i ämneshistoriska översikter. Dock tycks författarna ha strävat efter att ta med de kvinnor som faktiskt har varit verksamma, men det är ändå männen som tar det spatiala utrymmet i studien. De får även sina forskarinsatser noggsamt beskrivna, medan kvinnorna och deras vetenskapliga bidrag figurerar mer i bakgrunden. Kvinnorna får inte heller som männen uppträda med foto i boken. Vad detta kan bero på är svårt att bedöma, men nog tycker jag att välrenommerade och kända forskare som Alfhild Forslin och Ulrika Wolfs-Knuts kunnat få mer plats och också sina porträtt i studien. Kanske får de större utrymme i eventuella efterföljande översikter.

Innehållsmässigt är studien naturligtvis av stort ämneshistoriskt intresse. Författarna tecknar noggsamt och detaljerat framväxten av svenskspråkiga folkloristiska undersökningar i Finland och presenterar några av de viktigaste (manliga) förgrundsfigurerna inom detta vetenskapliga område. Layoutmässigt är boken dock något mindre lyckad. Texten är svårforcerad och komplicerad att överblicka på grund av alltför många och ibland

alltför långa hänvisningar och förkortningar inlagda där. Illustrationerna ligger dessutom för sig och inte insprängda i texten, där de kunnat förbättra läsintrycket genom att lätta upp textmassan. Dessa brister till trots är dock *Swedish Folklore Studies in Finland 1828–1918* ett välkommet tillskott till folkloristikens historia i Norden.

Agneta Lilja, Huddinge

Eva Carlsson Werle: *Vålnaden går före ... Folktron om själen*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 213 s., ill. ISBN 978-91-7331-341-4.

Folktroföreställningar om varsel, gengångare och andra folktroväsen är ett bekant ämne för en folklorist. Det har skrivits en hel del böcker på temat, både vetenskapliga och populära framställningar. Ämnet intresserar såväl studenter, media som gemene man vare sig det handlar om föreställningar om spöken eller synen på häxor. Eva Carlsson Werles bok om själens folktro behandlar ett mycket bekant ämne samtidigt som den har en annan ingång än folkloristiska studier brukar ha. Folklorister har fokuserat på föreställningarna genom begrepp såsom ödet och lyckan eller med fokus på övernaturliga väsen. Carlsson Werles ingång till att studera folktroföreställningar, om hur människan föreställt sig världen för 100 eller 150 år sedan, är föreställningar om själen. Hon gör det med utgångspunkt i ett begrepp vård (eller vålnad) som borde ha introducerats och problematiserats ytterligare. Hon läser alltså det arkiverade folkminnesmaterialet med fokus på trosföreställningar om själen. Det här kan ses som något kreativt, som ett sätt att studera ett gammalt material på ett nytt sätt.

Carlsson Werle är religionshistoriker och basen för denna, relativt populärt hållna, bok är en uppsats i religionshistoria vid Stockholms universitet. Detta gör att hon dels tar upp folkloristisk forskning kring folktroföreställningar, dels utgår från religionsantropologiska forskningsrön om själsföreställningar (bl. a. Åke Hultkrantz, Ivar Paulson och Ernst Arbman). Det är antagligen också hennes religionshistoriska utgångspunkt som gör att jag uppfattar att bekanta teman behandlas på ett fräscht sätt. Vem som är tänkt läsare av boken förblir aningen oklart, men med tanke på bokens stil är målgruppen sannolikt en relativt bred allmänhet med intresse för det förgångna och/eller det övernaturliga. Boken skulle ha varit betjänt av en mera ingående inledning med problematisering av målgrupp, men också

av själva temat och materialet som ligger till grund för studien.

Det är med hög igenkänning som jag läser bokens olika kapitel. Läsaren får ta del av varsel, människans frisjäl, här kallad för vården, blodet som människans livssjäl, andan i andedräkten och skendöda. I ett avsnitt som handlar om hur själen kan gå ut och in kan man ta del av en sårbar själ, och det onda som speciellt de nyfödda barnen var utsatta för. Vi kan också läsa om makt- och modstulna människor och djur med utgångspunkt i tanken om lyckan som en begränsad entitet. Vidare behandlar hon föreställningar om människor med kunskap om konsten att gå ut ur sig själva, en själens resa, samt föreställningen om hur människor kunde bli sjuka på grund av onda tankar eller blickar. Andra kapitel handlar om hugen, föreställningar om att vissa personer hade förmågan att göra själsresor, om skuggan som en bakvänd vård och det själlösa dö'folket, dvs. spöken och gengångare.

Exemplen som författaren ger är ur arkivens gömmor, dvs. ur det folkminnesmaterial som upptecknades i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. En svaghet i framställningen är att läsaren inte får ta del av hur frekvent förekommande de olika föreställningarna var. De framställs som enstaka berättelser från olika trakter i Sverige och Svenskfinland utan koppling till de studier om sägenkomplex som finns. Det här har antagligen att göra med att författaren önskat presentera materialet på ett populärvetenskapligt och läsarvänligt sätt.

Det mest givande i studien är en sammanfattning av föreställningar om själen med människans livstid som utgångspunkt. Själens inträde sker, i Carlsson Werles framställning, i etapper från en livssjäl som stiger in i fostret, den övriga själen som introduceras i samband med dopet och resten av själen som gör människan fullkomlig, en vård med personlighet och psyke. På motsvarande vis sker själens utträde i etapper med dödsvarsel som första tecken då själen lämnar människan tillfälligt, vården och livssjälen lämnar kroppen i samband med dödsfall för att i samband med begravning förvandla själen till ett slags dödsväsen. Bokens sista kapitel handlar om folktrons respektive kristendomens syn på själen. Detta avsnitt kunde med fördel ha lagts i början av boken eftersom det är ytterst centralt vad som avses med folktro och hur denna skiljer sig från kyrkans uppfattningar om själen i en studie som denna. I en kort avslutning sammanfattar författaren föreställningarna om själen genom påpekandet att de kan uppdelas i en del som är kroppsligt förankrad samt

en del som inte är det. Också kopplingar mellan folketro om själen och skönlitteratur samt film görs.

Många, för en folklorist, bekanta trosföreställningar förklaras med utgångspunkt i själens väsen. Framställningen lider aningen av att Carlsson Werle önskar föra detta i bevis, i vissa fall på bekostnad av eventuella andra förklaringar till trosföreställningarna. Hos mig som läsare leder detta tyvärr till en viss misstänksamhet snarare än övertygelse om tolkningarnas giltighet.

Lena Marander-Eklund, Åbo

Kristina Ekerö Eriksson: *Årstafruns dolda dagböcker*. Norstedts, Stockholm 2010. 320 s., ill. ISBN 978-91-1-302451-6.

Märta Helena Reenstierna (1753–1841) har genom sina dagböcker förda mellan 1793 och 1839 gett oss den mest inträngande skildringen av livet på en svensk herrgård som vi äger. För alla kulturhistoriskt intresserade är hon en kär bekant alltsedan dagböckerna i tre band utgavs av Nordiska museet 1946–53 av Sigurd Erixon, Sigurd Wallin och Arvid Ståhlhane i urval och med förklaringar av Gunnar Broman. I den tidens utgivarverksamhet vid Nordiska museet drog man sig emellertid inte för att utelämnas avsnitt som ansågs olämpliga för publicering, såsom rörande alkohol och sexualia, vilket Bo G. Nilsson belyst i sin avhandling *Folkhemmets arbetarminnen* (1996). Märta Helena Reenstierna började därtill först 40 år gammal att föra anteckningar. Dessa omständigheter har motiverat den nyutkomna boken *Årstafruns dolda dagböcker*, som Kristina Ekerö Eriksson gav ut i augusti 2010. Ytterligare en anledning var att ett miniatyrporträtt av Märta Helena Reenstierna identifierades 2008, vilket nu fått pryda bokens omslag. Därigenom har hon fått ett levande ansikte.

Huvudkällan är trots allt de tre tidigare utgivna dagböckerna och Ekerö Eriksson smyger ofta in kortare eller längre citat ur dem genom kursivering; dock utan att ange datum för citaten. Hon poängterar i slutavsnittet att det är hennes tolkning som möter läsaren, men att hennes avsikt varit ”att skriva Märta Helena Reenstiernas sanna historia”. Hur nu detta går ihop? Att läsa dagboksnotiser dag för dag, år för år är tröttsamt, författaren har därför i stället sammanfört notiser med likartat innehåll i 27 avsnitt, vilket ger en mer sammanhållen läsning. I centrum står naturligtvis familjen men också Årsta i fest och vardag. Årstafrun var en levnadsglad dam som älskade att arrangera fester, men

psalmordet ”Glädjen och sorgen de vandra tillsammans” gör sig ständigt påmint. Själv skulle hon inte bara följa maken, den 20 år äldre ryttmästaren Henrik von Schnell, till graven utan också deras åtta barn. Begravningsklockorna ringde förr jämt, men Årstafrun fick då sitta hemma och sörja eftersom damerna enligt tidens sed inte deltog i begravningarna. Det var dåtidens barnsjukdomar som släckte livslågorna, en efter en. Endast sonen Hans Abraham nådde vuxen ålder och drucknade utanför Årsta. Märta Helena Reenstierna var innerligt fäst vid honom trots att han ideligen vållade henne bekymmer av olika slag.

Årsta är beläget i Brännkyrka socken strax söder om Stockholm och dagböckerna ger goda inblickar i vad tyska etnologer kallar ”Stadt–Land–Beziehung”. Stockholm hade en obeskrivlig lockelse genom alla nöjen och begivenheter som där ägde rum. Från Årsta forslades regelbundet frukt och grönsaker till staden och dessa inkomstgivande kontakter hade det varit intressant att få veta mer om. Men i *Årstafruns dolda dagböcker* är det främst de sociala kontakterna som belyses; före telefonen var det de personliga visiterarna som gällde. Genom dem befästes vänskapen mellan huvudstadens borgerskap och landsbygdens herrgårdsfolk. Middagar och andra bjudningar spelade en viktig roll och Årstafrun lade ner mycken kraft på arrangemangen, men såg därigenom också till att själv stå i händelsernas centrum. Oändliga mängder vita vaxljus stöptes för att de dukade borden skulle framstå i all sin glans. Årstadagboken ger inte minst en inblick i namnsdagsfirandets praxis medan födelsedagarna betydde mer i södra Sverige. Vid namnsdagarna flödade mycken tillfällighetspoesi och bland poeterna i Årstafruns umgängeskrets fanns ingen mindre än Carl Mikael Bellman.

Naturligtvis skulle inte denna herrgårdskultur vara möjlig utan de personliga insatserna från manliga och kvinnliga tjänare. Samtidigt präglades relationerna mellan herrskap och tjänstefolk av ständiga problem. Husaga utövades flitigt och det var ryttmästarens uppgift medan Årstafrun nöjde sig med örfilar. Fast herrskap och tjänstefolk levde tätt samman tillhörde de olika kulturer. Men att överskrida de sociala gränserna hade också sin lockelse t.ex. för Hans Abraham, som ofta fann sin tröst i pigkammaren.

Kristina Ekerö Eriksson har gjort sig väl förtrogen med såväl känt som okänt källmaterial kring Årstafrun. Av dagboksanteckningarna har en läsvärd familjebiografi vuxit fram insatt i kontextuellt sammanhang. Men

den är inte skriven av Årstafrun utan av en nutida historiker och vetenskapsjournalist.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Ingegerd Blomstrand & Anders Blomstrand:
"Får jag åter se dig ansigte mot ansigte?"
De Blomstrandska familjebreven 1830–
1952. Sekel Bokförlag, Lund 2010. 302 s.,
 ill. ISBN 978-91-85767-69-4.

"Får jag åter se dig ansigte mot ansigte?" frågar missionären Anders Blomstrand sonen Theodor i Lund i ett brev från Indien 1879. De hade varit skilda åt i tretton år och det skulle dröja ytterligare sex år innan de återförenades. När de skildes var Theodor sex år gammal, och när de återsåg varandra hade Theodor hunnit bli 25 år och student, en vuxen man. Han mötte sin far när denne åldrad och utsliten återvänt till Sverige efter att ha verkat som missionär i 28 år i södra Indien. Där hade Anders Blomstrand bl.a. gjort ett stort arbete som författare och översättare av den kristna kyrkans olika skrifter. Han behärskade det inhemska språket, tamuliska (tamil) väl.

"Får jag åter se dig ansigte mot ansigte?" *De Blomstrandska familjebreven 1830–1952*, skriven av syskonen Anders och Ingegerd Blomstrand, är en fascinerande släktkrönika där vi får följa många generationer av släkten Blomstrand och deras missionsarbete i Indien. När Anders Blomstrand (den äldre) reste till Trankebar i södra Indien 1857 som Svenska kyrkans missionär, var det ett resultat av en djup inre kallelse. Två år senare följde hans tyskfödda hustru Eleonore efter, och 1860 föddes parets enda barn, sonen Theodor. När han var sex år reste hans mor med honom hela den långa vägen tillbaka till Sverige för att lämna över honom i släktens vård: farmor Severina, farbror Wille och faster Eva kom att bli hans nya familj på Magle Stora Kyrkogata 10 i Lund. Sedan reste Eleonora Blomstrand ensam hela den långa vägen tillbaka. Suezkanalen var inte färdig än så resan till Indien fick göras runt Afrika och det tog fyra månader. Tillbaka i Indien dog Eleonora. "Mein Kind! Mein Kind!" var hennes sista ord, och kanske saknaden efter sonen påskyndade hennes förtidiga död.

Theodor Blomstrand kom att fortsätta faderns missionsarbete i Indien. Tillsammans med hustrun Hilda lämnade han Sverige 1893. Paret fick åtta barn. Ett av dem dog tidigt, men de andra tog föräldrarna tillbaka till Sverige och lämnade över till moster Hedvig i Göteborg, där de fick växa upp. Döttrarna Elsa och Ingrid reste hem

med andra missionärer, medan Anders, Wilhelm och Karin överlämnades av föräldrarna vid ett besök i Sverige 1904. Sonen Harald, född 1905, reste med en annan missionärsfamilj till Genua 1910 där han hämtades av ditresta moster Hedvig. Banden mellan de frånvarande föräldrarna upprätthölls via brev, och det är slående hur positiv grundtonen är i dem. Det skrivs inte mycket om sorg och saknad, utan mer om vardagens glädjämnen och om en fast förtröstan på Guds kärlek och ledning.

Idag är det svårt att förstå beslutet att lämna ifrån sig sina barn för många år, lämna över deras uppväxt till andra. Att arbeta som missionär för hundra år sedan och tidigare innebar att de barn som föddes sändes tillbaka till släktingar hemma, och det framgår att trots saknaden efter barnen hos föräldrarna, så vägde missionskallet tyngre. "Det får lämnas i Guds hand", skriver Theodor om barnens uppfostran. Brevkorrespondenserna genom generationerna ger en bild av en stark familjegemenskap och sammanhållning, där släktingarna i Sverige blev en nödvändig förutsättning för att de utresta missionärerna skulle kunna utföra sitt arbete. Theodor Blomstrand fortsatte faderns arbete med att bygga upp den lutherska kyrkan, han undervisar och predikar. Hustrun Hilda hade ansvar för barnhemmet, för sjukvård och fattighjälpen. De arbetade främst bland de mest utsatta i samhället, de kastlösa. "Barmhärtighet hafwa Indiens parias ej funnit annorstädes än i den kristna kyrkan", skriver Theodor. Men målet var inte att göra om indierna till européer, det framhöll redan Anders Blomstrand, Theodors far, utan man skulle bevara allt som inte stod i strid med kristendomen. Kastsystemet med dess nedärvda hierarki var det stora problemet, helt i strid med det kristna evangeliets budskap.

Boken bygger på familjebrev skrivna 1830–1952, där vi får följa livet både bland tamulerna i Indien och livet i Sverige, i Lund, Göteborg och i Småland, där släkten hade sitt ursprung. Barnen visar stor lojalitet med sina föräldrar i båda generationerna, och även i den tredje generationen ägnar sig några åt missionärskallet. Genom breven kommer vi människor i det förflutna nära, och barnens och föräldrarnas ord spänner en båg både över geografiska och tidsmässiga avstånd. SVT gjorde i serien *Din släktsaga* ett program om Theodor Blomstrand och hans familj där vi också kan se Anders Blomstrands dröm förverkligad: att bygga en kristen kyrka som bärs upp av infödda, som kan föra den vidare.

Eva Helen Ulvros, Lund

Döden speglad i aktuell kulturforskning. Symposieföredrag. Anders Gustavsson (red.). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala 2009. 214 s., ill. ISBN 978-91-85352-80-7.

Forskning om död och begravning har blivit alltmer framträdande under 2000-talet. Som ett led i det under senare år ökade intresset för detta forskningsfält har en antologi i ämnet publicerats. Antologin bygger på en rad inlägg vid ett symposium i Oslo 2008, som arrangerades av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Letterstedtska föreningen och universitetet i Oslo.

Anders Gustavsson har redigerat den omfattande och läsvärda volymen som består av tolv uppsatser författade av etnologer, historiker, religionsvetare, sociologer och teologer. Sex av bidragen kommer från Sverige, tre från Norge, två från Danmark och ett från Finland. Antologin är indelad i fyra avdelningar och inleds med Död och begravning som forskningsfält förr och i modern tid. Därefter följer forskning om döden under medeltiden. I tredje avdelningen presenteras döden i det tidigmoderna samhället där både landsbygds- och stadsföreteelser blir belysta. I den sista avdelningen problematiseras olika aspekter av döden i det moderna och mångkulturella samhället.

Publikationens omslag, en kalkmålning av Albertus Pictor i Dingtuna kyrka i Västmanland, med motivet Jungfru Marie död, väcker läsarens förhoppning om att även medeltida förhållanden kommer att behandlas. Läsaren blir inte besviken. Teologen Stina Fallberg Sundmark och den norske kulturhistorikern Audun Kjus presenterar två artiklar utifrån helt skilda infallsvinklar på död under medeltiden. Fallberg Sundmark skriver om det s.k. sockenbudet som var noga reglerat i de medeltida landskapslagarna. En rad ceremonier, tända ljus, bikt, nattvard och sista smörjelsen utfördes för att ge den döende syndernas förlåtelse och samtidigt en rening av både kropp och själ. Ceremonierna tjänade också till att skydda mot djävulen i dödsögonblicket samt ge evigt liv. Kjus uppehåller sig vid brottslingar som dömts till döden. Stöld var förutom dråp en vanlig orsak till dödsstraff i Norge under 1200-talet, vilket kom att ersätta fredlösheten, den privata hämnden och rätten att ta livet av brottslingar.

Sociologen Michael Hviid Jacobsen inleder antologin med en artikel, *Den femte fase – med Philippe Ariès ind i det 21. Århundrede*, där han utgår från den franske mentalitetshistorikern Philippe Ariès tankar kring hur

döden under 1900-talet tabuerades och kom att gömmas undan men nu återigen har trätt fram i offentligheten. Av samma åsikt är Nils-Arvid Bringéus, som har forskat i ämnet under 60 år. Under denna tid har synen på döden förändrats, från en undagömd position till att ta allt mer plats i både medier och forskning. Bringéus har bl.a. undersökt sedvänjor kring dödsfall och begravningsritualer, vilka har förändrats påtagligt. Tydliga klasskillnader gjorde sig gällande i transportsätt till kyrkan, kistans utformning, material och dekoration, ringningen för den döda, platsen för jordfästningen och inte minst gravvårdens storlek, utformning och placering på kyrkogården. Allt detta som i en inte alltför avlägsen tid tydligt markerade människors olika värde, t.o.m. efter döden.

Etnologen Birgitta Skarin-Frykman belyser klasskillnader efter döden i en artikel med det välfunna namnet *Finns det ohederliga begravningar?*, om arbetarbegravningar under sent 1800-tal och fram till 1930-talet i Göteborg. Artikelförfattaren lyfter fram hur viktigt det var för många arbetare att få en s.k. hederlig begravning. Det handlade om en social markering. Även fattiga, egendomslösa människor kunde visas respekt efter döden. Ibland hade kanske denna respekt aldrig visats dem under deras livstid. En död arbetare, i en kista, kunde överheten buga och lyfta på hatten för, vilket man knappast gjorde för en levande arbetare. Begravningen har spelat ut sin roll som socialt distinktionsinstrument och blivit en privat angelägenhet, men det betyder inte att traditionella bruk spelat ut sin roll eller att det saknas sociala markeringar vid begravningarna idag. Skarin-Frykman menar däremot att förändringarna, som skett under kort tid, har lett till en ökad respekt inför den avlidnes och de närståendes önsknings angående utformning av begravning oavsett klass.

Den individualisering som skett under senare år kring begravningsformer, dödsannonsers utformning och gravvårdarnas utseende och utsmyckning tar den danska arkitekturhistorikern Ann-Louise Sommer upp i artikeln *Det flygtige og flydende – tendenser i dansk kirkegårdskultur*. Där kommer hon bl.a. in på de två helt överordnande kategorier som, trots mångfalden, kan skönjas i samtidens kyrkogårdskultur: tid och rum.

Också den norska religionshistorikern Cora Alexa Døving har intresserat sig för begravningsformer i det flerkulturella och föränderliga samhället. Det är ett viktigt fält med tanke på att nordiska länder för inte så länge sedan endast hade judiska begravningsformer utöver de kristna att ta hänsyn till. Vi får numera ta

del av fler religioner och därmed följer nya önskemål i samband med begravningsceremonier och gravplatsers utformning. Idag är islam den näst största religionen i både Sverige och Norge. En viktig fråga som Døving belyser med sitt bidrag är om det är rätt väg att gå när man med särskilda muslimska begravningsfält riskerar att cementera kulturella och religiösa mönster som inte representerar alla muslimer?

Etnologen Mirjaliisa Lukkarinen Kvist tangerar ämnet utifrån en annan infallsvinkel genom att ta upp gravplatsens betydelse för finska immigranter. Valet av gravplats visar sig bero på var de efterlevande befinner sig. Gravskötseln är det centrala. Föreställningen om den välvårdade graven kan ses som en metafor för att den avlidnas minne skall vårdas av barn och barnbarn.

Antologins finska bidrag kommer från Ilona Kempainen. Hon har analyserat dödsannonser i Finland och deras förändring från 1800-talet till nutid. Här presenteras ett oerhört spännande fenomen som förmodligen inte är allmänt känt för svenska läsare: *karsikkoträden*. En bit av stammen på en gran eller tall, som växte längs begravningsföljets väg till kyrkan, barkades av och där ristades den dödes döds- eller födelsedatum in, ibland också initialer, bomärken och kors. Syftet var att undvika gengångare. Man tänkte att den dödes själ inte kunde passera ett sådant träd fyllt med ristningar. Detta fenomen vill man som läsare (och folklorist) veta mer om.

Anders Gustavsson bidrar med en artikel om människors upplevelser kring död och begravning utifrån en västsvensk bondes dagböcker från senare hälften av 1800-talet. I dagboksanteckningar kan värdefull information hämtas som sällan går att finna i andra samtida källor. Här får vi veta hur begravningar utfördes, val av dekorationer och kosthållet i samband med begravning men också något så ovanligt som beskrivningar av människors känslouttryck inför sjukdom, död och begravning. Ytterligare exempel på information som kan finnas i dagböcker är dödsorsaken, som prästen många gånger underlåt att skriva ned i dödboken.

Döden slipper ingen undan. Men sätten att avsluta livet på varierar. För några blir det hastiga slut för andra kan det handla om en mer utdragen döds kamp. Särskilt vid obotliga sjukdomar, som t.ex. cancer, är det viktigt att patientens välbefinnande står i fokus. Alla önskar vi att få dö en god död. Detta viktiga men tunga ämne skriver etnologen Eva M. Karlsson om i artikeln med den träffande titeln *Att möta och bemöta den döende kroppen*. Det är en informativ artikel om palliativ hem-

sjukvård av patienter i livets slutskede. Hon tar upp frågan om vad som är en värdig avslutning på livet.

Antologin avslutas med en presentation av etnologen Ingeborg Svensson om ett pågående forskningsprojekt kring landssorg, dvs. kollektiv sorg i ett nationellt perspektiv. Perspektivet har förändrats. I äldre tid var landssorg endast knuten till dödsfall bland medlemmar ur kungahuset. Svenssons forskning kretsar kring hur kollektiv sorg ur nationell synvinkel ser ut idag. Hon konstaterar, som flera andra av artikelförfattarna, att döden under senare tid trätt fram i ljuset och en förändring har uppmärksamats till mer utlevelsefulla och individuella ritualiseringar kring både död och begravning.

Intresset för detta forskningsfält är stort, därför bör boken locka en bred läsekrets.

Ritwa Herjulfsson, Göteborg

Tom O'Dell: *Spas. The Cultural Economy of Hospitality, Magic and the Senses*. Nordic Academic Press, Lund 2010. 160 s., ill. ISBN 978-91-85509-35-5.

Tom O'Dell har i *Spas. The Cultural Economy of Hospitality, Magic and the Senses* analyserat den mångförgrenade spaindustri som växt fram i Sverige under det senaste decenniet. Han har satt gästfrihetens komplicerade växelspel och sinnlighetens magi i fokus. Syftet är att göra läsaren medveten om hur samtidens strävan efter hälsa och välbefinnande kombineras med de gamla hälsobrunnarnas kulturhistoria och kanaliseras in i ett omfattande ekonomiskt nätverk av ömsesidig påverkan.

O'Dell beskriver hur en mängd immateriella värden konkretiseras i säljbara tjänster och produkter. Det handlar om att lansera en livsstil, skapa en atmosfär, projicera en aura, men också om att skapa förtroende för personal och behandling. Det finns mycket att vinna om man lyckas. Åtskilliga hotellkomplex har fått nytt liv genom den expanderande hälsoindustrin. Det gäller både platser som tidigare varit kända som kurorter och helt nya anläggningar där man skapar sina egna traditioner.

Efter en historisk exposé över den svenska kurortsverksamheten koncentreras analysen på tre större spahotell: Varbergs Kurort Hotel & Spa, Varberg Stads Hotel and Asia Spa och Hasseludden Conference & Yasuragi utanför Stockholm. O'Dell har gjort deltagandeobservationer, men också intervjuat ägare, anställda och gäster. Han har studerat tidningar och tidskrifter, reklam och

broschyrer, statistik och hemsidespresentationer.

Han finner att ambitionen att kombinera förhoppningar om en medicinskt verksam behandling med associationer till ett lyxhotell eller en japansk badanläggning ställer stora krav, inte minst på arkitekturen. Undersökningen av reklam och prospekt visar en omsorg ner på detaljnivå. Entréer med valv och vindlande korridorer understryker individens överföring till en värld där andra lagar gäller och nya möjligheter öppnar sig. Väggarnas färgsättning förväntas skapa den rätta atmosfären av värme och vila. Olika gränsmarkörer ger en känsla av avskildhet och intimitet, samtidigt som stora fönster släpper in sol och ljus för att markera en livgivande närhet till naturen.

Trots att det ordnas många konferens- och gruppresor till dessa spaanläggningar tenderar marknadsföringen att visa vidsträckt naturscenerier och tomma lokaler i kombination med enstaka bilder av individer eller par. De amorösa och sexuella inslagen i bilden av den äldre kurortskulturen får i O'Dells material inte samma utrymme. Han finner inte heller den inriktning på familjegemenskap som utmärkte 1900-talets lansering av hemmabastu och privat swimmingpool. Den effekt som spakuren förväntas ge på 2000-talet tycks definitivt vara knuten till individnivån.

Presentationen av moderna spabehandlingar med löften om helande och flödande energier kan enligt O'Dell röra sig på gränsen till det ockulta. Dagens hälsomagi framstår visserligen som till stor del sekulariserad, men därför inte mindre omgiven av regler och förordningar. Spaanläggningarna beskrivs som helgedomar, vigda åt hälsans gudomligheter. Precis som i ett kyrkorum kan man mötas av doftande rökelse och inse att man måste uppträda på ett särskilt sätt, kanske röra sig försiktigt, sänka blicken, samtala lågmält och visa tydlig hänsyn till sina medmänniskor. Stressen ska man lägga av sig som en ytterrock när man ikläder sig den under kuren påbjudna klädseln. Alla världsliga bekymmer bör man lämna bakom sig när man som kurgäst vandrar i korridorerna, barfota eller i enkla tofflor.

Personalen förväntas bära något slags uniform och visa gästerna tillrätta vad gäller allt från anläggningens geografi till kurens vett och etikett. De bör ge ett vänligt och seriöst intryck för att motverka kritiken att spabehandlingar bara är inriktade på fysisk njutning och i grunden är nyliberal egoistiska, kanske till och med hedonistiska, till sin karaktär.

O'Dell använder generella föreställningar om magi, till stor del hämtade från Marcel Mauss' *A General*

Theory of Magic (1902), för att åskådliggöra vad som sker i samband med en spabehandling. Han betonar det rituella – de långsamma, upprepade rörelserna åtföljda av vissa ord och fraser. Yttre medel, utvalda essenser, oljor och leror förses med åtminstone symboliskt helande förmåga och kombineras med massage av olika slag. De professionella beröringarna är tillgängliga endast på sin rätta plats och i sitt rätta sammanhang. De utgör en effektiv form av kommunikation och själva rytmen i dessa rörelser tänks frigöra energi och påverka känslolivet.

För O'Dell är det uppenbart att dessa känslöintryck även har kognitiva aspekter – "[affect] is a corporeally anchored way of knowing the world" (s. 96) eller "[affect] as a form of embodied knowledge giving shape to the world" (s. 97) – och att känslorna vinner styrka genom att inte bara ha biologiska utan även sociala och kulturella rötter. Den som inte är nöjd med denna tankelinje kan få förklaringar av kurens effekt med en till synes mer vetenskaplig terminologi. Då talas det om theta-vågor, ökad blodcirkulation och stärkt immunförsvar.

Inspirationen till dagens spaanläggningar kommer inte bara från den gamla europeiska kurortskulturens blandning av vetenskap och religion, utan även från öster och från New Age-rörelsens skilda grenar. Det märks naturligtvis i Tai Chi, Qigong, yogaövningar och de meditationsinslag som erbjuds, men också i aromaterapi och den musik som tillsammans med det porlande vattnet utgör ett verksamt stämningsskapande medel i kurmiljön. På Yasuragi Hasseludden uppger man dessutom att man vid inredningen av lokalerna inhämtat råd från en Feng Shui-mästare.

O'Dell är noga med att påpeka att ambitionen att påverka både kropp och själ även återfinns i den äldre kurortskulturen. Anspråken på andliga dimensioner i behandlingen har visserligen förändrats, men inte utplånats, och man kan då som nu anspela på vattnet som ungdomskälla. Till likheterna hör även det faktum att kurortsmiljön domineras av kvinnor, åtminstone som gäster.

Spaindustrin har dessutom byggt vidare på den äldre föreställningen om en efterkur, ett fortsatt hälsosamt liv efter hemkomsten från kurorten. I sin moderna tappning leder det till totalrenoverade, helkaklade badrum med stora ekbadkar eller en ny jacuzzi. Badrumshyllorna fylls av olika väldoftande spaprodukter, exklusivt designade eller lättillgängliga i närmaste mataffär. Gröna växter, stillsam musik och levande ljus skapar den rätta stämningen.

Till skillnaderna mellan kurortskulturens då och nu hör den korta tid som numera oftast står till förfogande. En spahelg är regeln, inte en kurortstermin på fyra veckor som förr i tiden. Det ställer höga krav på intensiva upplevelser.

De sinnliga inslagen i spabehandlingen har en motpol som fascinerat O'Dell. I stället för bubbelbad och skrubbningar kan man få flyta tyst och till synes tyngdlös i totalt mörker. Berövad många av de vanliga sinnesintrycken förefaller tiden gå mycket långsamt. I detta tillstånd förväntas man njuta en särskild vila och i bästa fall finna sig själv.

På detta eller något annat sätt tycks spabehandlingarna ha vunnit en proselyt i bokens författare. Han sammanfattar:

“A visit to a spa may be seen as a way of pampering or spoiling oneself, and of having fun, but in order to work, it is dependent upon a densely woven web of rituals, props, and representations that provide the spa visit with its energy, and move it that much closer to being a magical experience of sorts – and if nothing else, a homage to the Self” (s. 91).

Oavsett hur det förhåller sig med detta har Tom O'Dell i denna volym samlat ett antal intressanta aspekter på den nya spakulturen, satt in den i en tydlig historisk kontext och på ett föredömligt sätt presenterat resultatet av sin analys för en internationell publik.

Elisabeth Mansén, Stockholm

Astrid Lindgrens världar i Vimmerby: En studie om kulturarv och samhällsutveckling.
Leif Jonsson (red.). Nordic Academic Press,
Lund 2010. 239 s., ill. ISBN 978-91-85509-41-6.

Leif Jonsson, företagsekonom och docent vid Tema Q, Linköpings universitet, har med hjälp av inte mindre än tio forskarkollegor åstadkommit en antologi om den upplevelseindustri som har skapats kring Astrid Lindgrens upplevelseområden i Vimmerby. Det är en osedvanligt sammanhållen antologi som på tolv kapitel behandlar tematiken ur olika infallsvinklar. Boken präglas av samhällsvetenskaplig analys och företagsekonomisk terminologi; men innefattar också medie- och kommunikationsvetenskaplig granskning samt förtjänstfulla bidrag från vardera Peter Aronsson och Svante Beckman.

Att *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby* tituleras i plural har sin förklaring i det att platserna som boken behandlar är dels Näs, där Astrid Lindgren växte upp, dels Sevedstorp som är förebilden för sagans Bullerbyn, dels bostadsområdet Bullerbyn från 1960-talet samt avslutningsvis självskrivet det stora besöksmålet Astrid Lindgrens Värld (ALV).

Leif Jonsson har skrivit såväl en inledande översikt som en sammanfattande avslutning för antologin. Till det står han även som författare bakom det egna kapitlet ”Kommunledning som kulturarvsaktör”. Redaktörens försäkning i Centrum för kommunstrategiska studier vid Linköpings universitet präglar somliga av bokens analyser, i mening att fokus har satts på dynamiken mellan olika aktörer, från privata intressenter till statliga styrmedel, med den lokala kommunledningen däremellan. Nämda centrumbildning står också som huvudfinansiärer för forskningsprojektet bakom antologin, tillsammans med företagen samt Sparbanksstiftelsen i Vimmerby. En av bokens förtjänster och slutsatser är att den tydligt visar på att samtliga dessa nivåer har varit involverade och bidragande till formerandet av det specifika kulturarvsbruk som ryms inom ramen för Astrid Lindgrens Värld (ALV). Kommunens hållning har gått från försiktig skepsis gentemot tre familjers initiativ att vid 1980-talets början skapa en ”Sagoby”, till ett numera familje- och kommunägt aktiebolag som driver temaparken ALV, med en årlig omsättning på 109 miljoner.

Syftet med boken är enligt Jonsson: ”Antologin vill belysa vad som händer i ett samhälle där det förekommer upplevelseindustri med anknytning till ett kulturarv.” Studiens tidsram sträcker sig i huvudsak 30 år bakåt i tiden, med undantag för en inledande historik om markanvändning vid Näs som tar sin början redan i det medeltida 1300-talet.

Tillkomsten av ALV skulle kunna tydas som en framgångssaga, där privata aktörer, företagande och lokal politik ömsesidigt har skapat en av Sveriges fem mest välbesökta turistanläggningar. Men som Svante Beckman noterar i sitt kapitel om kulturpolitik och tillväxtideologi, är det långt ifrån klart hur ALV ska tolkas ur kommunalpolitiskt hänseende. Anläggningarnas framgångsrika turism har ingalunda tillkommit genom ett implementerande av en ”medveten kulturpolitisk målsättning”, i mening att verksamheten har grundats på direktiv från statliga styrdokument. Som Beckman noterar är i själva verket den ambivalenta hållning till turism, kommersialism och kulturarv som nuvarande

ägarkonstellation bakom ALV ger uttryck för, en direkt spegling av rådande slitningar mellan offentlig kulturkontra näringspolitik. Beckman ger en elegant skiss över hur statlig kulturpolitik har gått från en ambition vid första halvan av 1900-talet att genom andlig och social ingenjörskonst skapa en modern kulturstat i vid mening, till dagens situation då kulturpolitiken har reducerats till smalare ansvarsområden för huvudsakligen s.k. finkultur.

Den traditionella kulturpolitiken skapade ett organisatoriskt och institutionellt ramverk med centralstyre, lagstiftning och ekonomiskt understöd som aktiva principer – samtidigt som utövad kultur framhölls som ett egenvärde, där friheten från kommersialismens negativa verkningar var ett honnörssord. Läget idag kännetecknas av ett ambivalent kvarhållande vid styrdokument, bidrag och kontrollfunktioner, samtidigt som regional självstyre, kommersialism och fritt entreprenörskap också retoriskt bejakas.

Som Peter Aronsson skriver i sitt kapitel om "Historiebrukens ekologi" finns det stora och mångdimensionella förhoppningar om vad "kulturella fenomen och investeringar ska åstadkomma i samtiden [...]": allt från bildning, goda hälsoeffekter, stärkt tillit; kreativa nätverk, attraktivt boende och ökad turism till direkta intäkter från evenemang, besök och övernattningar". Samtidigt pekar Lotta Svenssons bidrag i boken på att ungdomarnas syn på ALV och det Lindgrenska arvet i den egna närmiljön inte alltid upplevs som odelat positivt. Å ena sidan skapas möjligheter till sommarjobb och livaktiga säsongsevenemang, å andra sidan kan man uppleva att Vimmerby bli transformerad till en musealiserad miljö där turismen kring en idealiserad svunnen tid värnas högre än att skapa förutsättningar för unga att stanna kvar.

Mitt i detta har vi Vimmerby Tidning som företrädare för den platsbundna opinionen, inte sällan partisk och med en ledarspalt som öppnats för särintressen. Kajsa Althén har utfört en särskild studie om tidningens lokala roll, vilket utöver insprängda kommentarer här och var i antologin presenteras med ett eget kapitel. Utöver analys av pressklipp har Althén genomfört omfattande intervjuer med drygt 100 kommuninvånare om tidningens roll. Vimmerby Tidning framträder som ett populistiskt och ofta besvärande osakligt organ för partiska åsikter kring händelseutvecklingen i samband med ALV:s etablering. Tidningens ledare, i folkmun benämnd "Gristrumpeten", har inte sällan hovrat som en olycksbarn över konkursbesked och befarade köp

från intressenter "utifrån" (t.ex. Stockholm). Althéns analys pekar på att tidningen har frångått sin formella politiska koppling till Centerpartiet och allt "starkare blivit en del av det lokala och regionala näringslivet". Genom att underblåsa politikerförakt och ett "vi mot dom-tänkande" menar Althén att tidningen inte lever upp till målet om en oberoende och fritt granskande journalistik. Hon levererar en besk sammanfattning: "Avsaknad av helhetssyner, genomarbetad journalistik och politiska analyser leder till att tidningen försvårar en fortsatt demokratisk samhällsutveckling."

Antologins bidrag följer till sitt övergripande upplägg en logisk struktur, med en introduktion och en bakgrundshistorik – inkluderad platsbeskrivning, först. Därpå följer besökanalyser, beskrivning av ALV:s framväxt, redogörelser om historiebruk och kulturpolitik, analys om platsmarknadsföring och entreprenörskap, Vimmerby Tidnings roll, ungdomarnas syn på kulturturismen och sist en analys om kommunens roll i sammanhangen. Jag ger fortsättningsvis några valda kommentarer om allt detta.

Konstantin Economou och Rakel Hergli reflekterar i kapitel tre över hur autentiska alternativt konstruerade de olika miljöerna kan upplevas för såväl besökare som för ortsbefolkningen. De lämnar övervägande positiva bilder av inte alltför iscensatta miljöer, där det finns möjlighet till spontanitet och känsla av informellt vistande i miljöerna.

Kajsa Althéns därpå följande historik om ALV:s framväxt ger en tydlig bild av de komplexa maktrelationer och intressen som styrts framväxten av upplevelsemiljön. Althén har för antologins räkning tillsammans med Leif Jonsson genomfört sammanlagt 66 omfattande intervjuer med Vimmerbys kommunpolitiker, företagsrepresentanter samt olika generationer bofasta. Althén svarar också för tre av bokens kapitel, den inledande historiken är f.ö. författad tillsammans med Elisabeth Essen. En randanmärkning här är att Althéns kapitel om framväxten av ALV helt saknar källangivelser, trots en mängd blockcitater.

Kort kan det konstateras att ideella krafter startade vad som skulle bli ALV, med ett högst väsentligt stöd från Astrid Lindgren själv; det privatägda bolaget Riqma Fritid tog över i slutet av 1980-talet (namnbyte från Sagobyn till Astrid Lindgrens Värld, ett så småningom vinstgivande varumärke). Konkursshot 1992 följdes av rekonstruering och "tuffa år" när Wasa och IOGT gick in som nya ägare, ekonomin vändes till plus i slutet av 90-talet, och i november 1999 gick Vimmerby kom-

mun in som ny ägare, med starkt inflytande av Astrid Lindgrens familjeföretag Saltkråkan. Slutligen blev Saltkråkan i januari 2010 majoritetsägare med 70 % av aktieinnehavet, och kommunen som andra delägare. De kvarvarande minoritetsposter som de ursprungliga ”sagofamiljerna” hade kvar löstes in till höga summor.

Relationen mellan kommunen och Saltkråkan, som äger alla rättigheter till Lindgrens litterära figurer och berättelser, har präglats av en hederskultur. Kommunrådet Bengt Johansson var personlig vän med Astrid Lindgren och de ”gjorde upp” i samförstånd med handslag, vilket innebar att ALV inte hade något formaliserat avtal om rättigheterna, fram till hennes död 2002. Efter det har rättigheterna formaliserats; sedan 2010 äger som sagt Saltkråkan majoriteten av ALV. Kommunledning och kulturnämnd har haft undanskymda roller i allt detta – besluten har som påtalats fattats informellt mellan Astrid Lindgren och kommunledningen. ”Vimmerbys starkaste kulturpolitiker tycks ha varit Astrid Lindgren själv”, konstaterar Kajsa Althén. Författarinnan gav sitt stöd till ALV, samtidigt som hon hade inflytande på hur anläggningen skulle drivas. Hon bildade även lokala opinioner och agerade delvis framgångsrikt mot rivningar av äldre byggnadsmiljöer samt att hon själv gjorde egna ekonomiska insatser under perioder av kris.

I Bengt Johannissons och Elisabeth Sundins bidrag behandlas det under senare år så populära entreprenörsbegreppet ur marknadsrelaterad synvinkel. Deras slutsats är att ALV har utvecklats i en anda av ”samsälls-entreprenörskap” i sektorsövergripande form. Detta ansluter till den mångfacetterade utveckling som Althén har beskrivit, med den intressanta slutsatsen att den lokala och ibland hätska kampen om ägandeformer och målsättningar kring ALV i sig kan sägas ha stärkt parkens marknadsrelaterade överlevnadsförmåga.

Josefina Syssner fokuserar i sitt kapitel på platsmarknadsföringens betydelse för ALV och Vimmerby. Hon konstaterar att marknadsföringen har fokuserat på Astrid Lindgrens person, samtidigt som närmast värdekonserverativa ideal, småskalighet, hederskultur osv. litet paradoxalt lyfts fram som positiva faktorer för platsen. Syssner konstaterar dock att ”vi vet ganska litet om vilka faktiska konsekvenser platsmarknadsföringen i sig – och de beskrivningar den inrymmer – har för människors sätt att se på och förhålla sig till en plats”.

Ferdinand Tönnies klassiska begreppspår *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* återopas på ett par ställen i antologin. *Gemeinschaft* beskrivs i Johannissons och Sundins kapitel som ”en livsform där om andra i gemen-

skapen som familjen och lokalsamhället dominerar”, medan *Gesellschaft* på motsvarande sätt är ”en livsform som rättfärdigar egoism och som typiskt representeras av företagande i stadsmiljö”. I Leif Johannsons avslutande och sammanfattande kapitel tolkar han Vimmerbys utveckling som ”*Gemenishafspräglad*”, i mening att framväxten av ALV kan sägas vila på en organisk, oplanerad samhällsutveckling där ”det historiska arvet är starkt närvarande”. Personligen kan jag, efter att ha läst bokens bidrag, nog tycka att upplevelseindustrin i Vimmerby bär minst lika många drag av *Gesellschaft*, med tanke på vinstkrav, platsmarknadsföring och iscensättande av ett litterärt arv som inte uppenbart har förankring i historisk empiri.

Från min humanistiska och museologiska synvinkel hade jag gärna också sett en litteraturvetenskaplig analys om Vimmerbys Astrid Lindgren-världar. Den hade kunna belysa förhållandet mellan ett litterärt kulturarv och turistiska strategier att förmedla autenticitet och trovärdighet. Till detta hör också det intrikata faktum att Astrid Lindgren lämnade Vimmerby redan som 19-åring för Stockholm, där hon levde under mer än 70 år. Vad innebar exilen för hennes bild av hembygd och arv? Som läsare skulle man också önskat få veta mer om ortsbefolkningens syn på ALV och ortens kulturturism – röster från ortsbefolkningen återges förvisso litet sporadiskt här och var i boken, men det hade varit värdefullt med ett mer samlat grepp.

Avslutningsvis ska det dock sägas att antologin om Astrid Lindgrens världar i Vimmerby är en på många sätt imponerande studie – finansierarna borde vara nöjda med bokens mångfacetterade genomgångar och analyser. Sedan kan man ju inte undgå att undra hur boken tas emot i Vimmerby, av de involverade aktörerna. Inte minst den bitvis beska analysen av Vimmerby Tidning och kommunens ageranden beträffande såväl ALV som ungdomars möjlighet att stanna på orten lär stämma till eftertanke och måhända viss irritation. Det är forskarna till heder att de inte har låtit sina analyser styras av sådana eventuella förbehåll. För den som vill fördjupa sig i teman om historiebrukande mellan fakta och fiktion samt platsmarknadsföring och entreprenörskap är antologin *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby* en utmärkt bok.

Richard Pettersson, Umeå

Mats Nilsson: *Dans – polska på svenska*.
Arkipelag, Göteborg 2009. 126 s., ill. ISBN
978-91-85838-76-9.

”Det är nästan trance! Den pulserar som hjärtats slag.
Den är glad och sinnlig och den är rik på dialekter.
Den rymmer melankoli också.”

Citatet är hämtat ur en av de många intervjuer som etnologen och polskedansaren/polskeforskaren Mats Nilsson har som underlag för sin bok *Dans – polska på svenska* och är en informants beskrivning av vad polska egentligen är. *Dans – polska på svenska* är en liten bok som handlar om en subkultur i dagens Sverige – polskedansarnas. Inledningsvis ställs frågan ”Vad är polska?” till olika personer, där det vanligaste svaret är att det är ett språk, eller en kvinna från Polen. Inte många känner till att polska även är en dans, och en dans som funnits i Sverige i många hundra år. Polska är den första pardans vi känner till i Sverige, omnämnd redan på 1500-talet i notböcker och som dans på 1600-talet. Dansen kan, av namnet att döma komma från Polen, men vi vet inte mycket om hur den ursprungligen dansades mer än att det var en pardans med omdansning. I senare uppteckningar beskrivs den som hejdlös, hastig och lidelsefull.

Polskan har dansats kontinuerligt samtidigt som nyare modedanser dök upp under 1800-talet – vals, polka, mazurka och schottis – och har under senare decennier fått en renässans. Idag dansas polska runt om i landet på danskurser, spelmannsstämmor, folkmusikfestivaler, i danshus och i folkdanslag. Mats Nilsson urskiljer bland polskedansarna dels en generation med rötter i 1970-talets folkmusikvåg, dels en yngre född på 1980-talet och senare som har attraherats av världsmusik och globala folkmusiktraditioner.

Boken fokuserar huvudsakligen 2000-talets polskedans – hur polskan dansas och av vem, med kortare historiska bakåtblickar. Ett gemensamt drag för många informanter i deras beskrivning av dansen är känslan av berusning, flow, flyt och magi när allt stämmer – musiken, dansen, rytmen. Polskan är helt enkelt en fantastisk totalupplevelse av musik, dans och parvis rotation som ger upphov till meditativa känslor och ett slags rus. Jag, som också älskar att dansa polska, känner igen mig i informanternas beskrivning av dansen. I intervjuerna lyfts även fram att det finns en uppdelning mellan polskedansare och dem som dansar andra folkliga danser. Vissa dansar bara polska, och vissa endast andra typer av folkliga danser, t.ex. gruppdan-

ser som kadriljer och pardanser som schottis och vals. Den senare gruppen dansas ofta i ett folkdanslag. Det konstateras att ”folkdansverige och polskesverige inte är helt överlappande”. Många av polskedansarna har en starkare koppling till folkmusik än till annan folkdans. Mats Nilsson har försökt att systematisera ”folkmusik-folkets dansare” och ”föreningsdansarna” i en tabell där både det särskiljande och det förenande lyfts fram, vilket är klargörande. Även *hur* man dansar beskrivs i avsnitt som ”Sviktsystemet och fotförflyttningar”, ”Polska på fläck” och ”Polska i valsbana”, där dansen förklaras mer detaljerat i hur man lägger svikt på höger eller vänster fot och hur många varv man roterar. Vi får även en inblick i den stora variationen av polska, varianter som kan ha andra namn men som har polskans grunddrag.

Boken avrundas med en överblick över polskedansandet som ett populärt kulturellt uttryck och som en subkultur med flera delkulturer. Många unga aktiva polskedansare idag ser polskan som en populärkulturell ungdomskultur. Andra, ofta lite äldre, dansar företrädesvis polska i en förening. En tredje delkultur poängterar polskedansen som en del av världsdansen. Det sista avsnittet handlar om dansetnologi som begrepp, och där finns även en översikt över andra forskare i dans och deras arbeten, vilket är förtjänstfullt för alla som vill veta mer.

Dans – polska på svenska är nog i huvudsak inriktad mot dem av oss som redan är entusiastiska dansare, men enligt min uppfattning inte bara polskedansare utan även utövare av andra typer av både folklig dans och annan dans. För den som vill veta mer om polska av idag och även dess rötter bakåt, och om polskans släktskap med andra danser, har boken mycket att ge. Här finns en stor kunskap och inlevelse, som ger mig lust att genast kasta mig ut i en virvlande polska!

Eva Helen Ulvros, Lund

Hillevi Ganetz, Anna Gavanoas, Ann Werner, Hasse Huss: *Rundgång. Genus och populärmusik*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2009. 255 s., ill. ISBN 978-91-7061-066-0.

En kvinnlig dj får en klapp på baken och en manlig kollega frågar henne om det är hennes kille som har lärt henne dj:a. En annan kvinnlig dj berättar att man inte får vara för ”sexigt klädd” som dj, då anses man inte vara seriös. Varför blev så många kvinnliga delta-

gare utrustade ur *Fame Factory*? Varför talar man om ”gubbrock” och ”bögdisco”? Hur hänger musiksmak, genus och identitetsskapande ihop?

Det är några av frågorna som Hillevi Ganetz, Anna Gavanoas, Ann Werner och Hasse Huss har undersökt i boken *Rundgång. Genus och populärmusik*. Här blottas på ett skrämmande sätt genuskategoriseringar i musiklivet som många människor upplever som självklara och ”naturliga”. Intressant är att musiklivet fortfarande framstår som ett av de mest genusuppdelade områdena i vårt samhälle trots att så många människor av alla åldrar och kön sysslar med musik, t.ex. som amatörmusiker, yrkesmusiker eller som lyssnare. Musiklivet verkar vara ett av de mest seglivade områdena när det gäller att förändra och bryta upp till synes självklara genusnormer, t.ex. lyfter fortfarande många konsertbesökare ögonbrynen när en kvinna dirigerar en orkester. En kvinna är ofta ganska ensam bland många män om hon spelar tuba eller slagverk. Likaså en gitarrspelande kvinna som jag, är ganska ensam om att spela Fingerstyle-gitarr; även det en stil och ett instrument som domineras av män. Intressant är också vad som händer när män sjunger schlager eller tycker om att lyssna på popmusik eller dansbandsmusik: då tillskrivs de ofta en ”bögidentitet”, vilket i sin tur oftast inte betraktas som ”statushöjande”.

Rundgång tar sig an många brinnande frågor. Den består av fyra artiklar som bygger på lika många delprojekt under paraplyprojektet *Genus och populärmusik*. Det första bidraget är skrivet av genusvetaren Ann Werner. Hon har intervjuat och följt en grupp högstadietjejer i socialt och etniskt blandade områden i en mellanstor svensk stad för att studera hur musiksmak, genus och identitetsskapande hänger samman. Hennes undersökning visar att det finns ganska snäva normer kring musiksmak bland unga tjejer. Man tillåts avvika bara i en liten utsträckning om man inte vill hamna utanför sin kompisgrupp. Och tvärtom, när man lyssnar på ”rätt musik” ger det status i gruppen. Den vanligaste musiken bland de intervjuade tjejerna är hiphop och R&B, och här framför allt musik från topplistorerna och kända artister som t.ex. 50 Cent, Beyoncé och The Black Eyed Peas. Informanterna gillar musikens ”glada roliga rytmer”, men också ”sorgliga kärleksballader” (s. 32). Den sortens musik beskrivs som ”normalt” att lyssna på. Det finns även tydliga föreställningar om ”tjejmusik” och ”killmusik”. Så räknas t.ex. den hårdare hiphopen med tunga texter (som bl.a. behandlar politiska eller sociala problem) som ”killmusik”, medan musik med sång och en tydlig melodi ofta uppfattas som ”mjukare” och då

”tjejigare”. Den musik som räknas till ”killarnas område” ger högre status bland både tjejerna och killarna.

Werner konstaterar att det finns skarpa gränser för det ”normala” och att man lätt kan hamna utanför denna gräns. Exempel på gränsoverskridanden är att en tjej lyssnar för mycket på ”killmusik” och då riskerar att ”förlora” sin femininitet. Andra gränsoverskridanden är t.ex. att lyssna på schlager eller popmusik och öppet tala om det. Werner visar dessutom hur problematiskt det kan bli när musiksmak reproducerar etniska och nationella kategorier, som exempelvis i talet om ”svensk musik” (bl.a. pop, dansband, men även svensk rap och rockmusik) och ”utländsk musik” (musik, där texter framförs på ett annat språk än svenska, engelska eller spanska). Här kan tjejerna t.o.m. tala öppet i rasistiska och nedlåtande termer om andra människors musiksmak, som inte ryms inom ”den normala”.

Werners undersökning är viktig och väcker många tankar. Problematiskt är dock att hon många gånger lite oreflekterat intar de dominerande tjejernas position, t.ex. när hon skriver om Lotta, som inte riktigt tas på allvar i gruppen eftersom hon lyssnar på pop och dansbandsmusik. Här framstår Lotta som en ”konstig” tjej som inte riktigt kan tas på allvar och hon får inte heller tala själv. En mer ingående analys av vad det avvikande kan säga om det normala hade varit mer givande. Ibland kan läsaren dessutom uppleva det som om det som beskrivs som ”gällande smak” är hugget i sten och bara finns där. Här hade det varit bra att undersöka närmare vem som egentligen är med och skapar denna musiksmak som upplevs som så ”cool” av ungdomarna.

Socialantropologen Anna Gavanoas bygger sitt bidrag om teknologi, genusfiering och andlighet på intervjuer med kvinnliga dj:ar på elektroniska dansmusikscener i Berlin, London och Stockholm. Hon undersöker hur olika värderingar i den elektroniska dansmusikens (EDM) ”taste communities” konstrueras, hur teknologiska, ekonomiska och sociala villkor på nationella och transnationella elektroniska musikscener förändras och hur dj:arna förhåller sig till teknologi, andlighet, genusfiering och sexualisering (s. 79). Det framgår inte varför författaren har valt de tre nämnda städerna, vilken kunskap det ska tillföra studien.

De teoretiska utgångspunkterna förblir dock lite otydliga i artikeln. I stället följer ett långt avsnitt om EDM:s historia och utveckling, som visserligen är intressant men hade kunnat kortas. Centrala begrepp som t.ex. genus och sexualitet framstår som otydliga. Begreppet ”genusfiering” är dock ett användbart begrepp här för

att illustrera hur processer i musiklivet kodas på olika sätt som ”manligt” och ”kvinnligt”.

Läsaren får dock följa med på en spännande resa in i dj:arnas värld, som f.ö. författaren själv ingår i eftersom hon också arbetar som dj. Insiderperspektivet gör att man får en djup inblick i denna värld, samtidigt som vissa EDM-begrepp ibland kastas fram lite för självklart och den oinvigda läsaren hade varit tacksam för en närmare definition. Gavanoas bidrag visar dock tydligt hur aktörer inom EDM-världen ständigt reproducerar stereotypa genuskategorier och -hierarkier. Dj:arnas värld var redan från början en ”maskulint” präglad värld och de kvinnliga dj:arna är fortfarande inte många och de berättar hur de kämpar för att bli tagna på allvar av sina manliga kollegor. Så ifrågasätts ofta tjejernas tekniska kunskaper eller det antas att de har lärt sig dem av sina pojkvänner och att det inte handlar om ett genuint intresse (se det inledande exemplet i denna recension). Här framkommer ett liknande ”dilemma” som i de övriga bidragen: tjejerna ska agera ”feminint”, men inte för mycket, gränserna är mycket snäva och kan lätt överskridas. Agerar de kvinnliga dj:arna för ”kvinnligt”, t.ex. genom sin klädsel eller val av musik, ifrågasätts deras musikaliska och tekniska professionalism. Agerar de för ”manligt” respekteras de inte längre som kvinnor. Dock kan det sistnämnda ge högre status i en mansdominerad bransch. Eller som Gavanoas uttrycker det: ”Att uppfattas som en ’riktig dj’ sker dock på bekostnad av att inte uppfattas som ’riktig kvinna’” (s. 116).

De snäva gränsdragningarna för kvinnliga aktörer inom populärmusiken tas även upp i Hillevi Ganetz bidrag. Ganetz, som är medieforskare, har granskat *Fame Factory* utifrån ett genus- och sexualitetsperspektiv. Centrala begrepp är bl.a. hegemonisk maskulinitet och det Ganetz benämner ”genusslentrianer”, dvs. ”vane-mässiga oreflekterade och upprepade skildringar av manlighet och kvinnlighet” (s. 137). Ganetz visar tydligt i sina analyser vilka politiska konsekvenser dessa genusslentrianer får.

Fame Factory, en reality-tv-serie, som visades under fyra säsonger i TV 3 under åren 2002–2005, handlar om hur unga människor som är intresserade av att jobba som artister, väljs ut och förbereds inför en karriär som musiker och artist. Artisterna i *Fame Factory* är för det mesta vokalist. Ganetz studie visar på ett skrämmande sätt hur unga människors strävan efter erkännande, mediernas behov av högre tittarsiffror och musiklivets kommersialisering samverkar i produktionen av genus- och även sexualitets- och etnicitetslentrianer. Det börjar

redan vid det första urvalet till *Fame Factory*. Medan männen bedöms i första hand utifrån sin musikalitet, bedöms kvinnorna i mycket högre utsträckning utifrån sitt utseende. En viktig förklaring till varför kvinnorna röstades ut ur serien är enligt Ganetz just deras låsta genuspositioner. Hennes analyser visar hur kvinnorna å ena sidan ska vara vackra och feminina, å andra sidan får de inte vara ”för sexiga” och ”för feminina”, eftersom då kan de få ”slampa”-stämpeln på sig och att de bara försöker vinna på sitt utseende och inte på sin musikalitet. Deras röster låter ofta väldigt likartat, de klär sig likartat och de dansar på liknande sätt. Varför det? För att passa in i en mall om ”kvinnlig normalitet” på scenen. Men när de anpassar sig till denna mall kritiserar de för att inte ”vara sig själva” och för att inte vara originella. Är de ”för utåtagerande” på scenen eller har en för mörk röst, döms de också ut för att vara ”för manliga”. Kvinnorna framställs dessutom oftast som ett kollektiv, medan männen visas mer som individer.

Den annars utmärkta analysen begränsas dock av att Ganetz framställer de unga artisterna i serien i första hand som offer för mediebranschen. Här får man inte glömma att deras medverkan är frivillig och att de på så sätt också själva bidrar till manifesteringen av dessa diskurser, de är inte bara offer, utan samtidigt aktörer. Något som Ganetz hade kunnat lyfta fram mer, är hur medier och musikbranschen tjänar stora pengar just på genus-, sexualitets- och etnicitetslentrianer, dvs. dessa snäva kategoriseringar verkar vara något som många tv-tittare faktiskt vill se! Här bidrar dessutom tv-tittarna till att snäva och orättvisa kategoriseringar befästs i vårt samhälle.

Varför säger man ”gubbrock” och inte ”gumrock”? Varför säger man ”tjejpop” och ”bögdisco”? Dessa frågor ställer socialantropologen Hasse Huss i bokens sista bidrag. Han har undersökt hur genus och genre hänger ihop. Huvudfrågan i hans artikel är huruvida svensk mainstream, pop och schlager, måste vara den ”konstnärliga återvändsgränd” och ”kommersiella tvångströja” som den ofta framställs som? Han vill veta om det även kan finnas frizoner när det gäller genusskapande och kreativitet och om man kan befria sig från rockmusikens heteronormativitet och autenticitetskrav (s. 189). Hans artikel ställs dock inte på en tydlig teoretisk grund, vilket gör det svårt att följa hans analyser och slutsatser. Men han visar i diskussionen av sina intervjuer med olika aktörer inom musiklivet, hur det även här framkommer snävare gränsdragningar för kvinnliga artister, då deras musikaliska kvalitet inte

bara bedöms utifrån musikaliska kriterier utan även utifrån deras utseende och privatliv. Genre och genus används dessutom för att skapa ordning i musiklivet, samtidigt som de är betydelsefulla kategorier för kommersialiseringen av musiken. Huss bidrag är skrivet i en lättsam, lite ironiserande ton som gör det spännande att läsa. Ibland hade det dock varit bra med en tydligare röd tråd i texten. Analysen hade kunnat utvecklas mer, bl.a. kring intressanta begrepp som autenticitet, ekonomiskt och kulturellt kapital. Men Huss artikel väcker många viktiga och nya tankar kring kopplingarna mellan genre och genus och musiklivets kommersialisering.

Hela boken är ett mycket viktigt bidrag till forskningen om genus och musik. När jag läser den, så slår det mig hur lite det har forskats på området hittills och hur mycket som återstår att göra. Bidragen visar hur viktigt det är att upplysa om de oerhört snäva kategoriseringarna i musiklivet, hur hierarkier uppstår och befästs, hur vissa grupper i samhället nedvärderas eller begränsas i sitt musikutövande och i sin musikanvändning och hur detta utarmar vårt samhälle. Det är viktigt att öppna ögonen för dessa orättvisor, eftersom musik är någonting som tillför människan stor glädje och mening. Alla människor borde ha samma chanser att använda sig av musik och att utöva musik, utan snäva och fördomsfulla begränsningar av sitt handlingsutrymme.

Petra Garberding, Uppsala

Maja Jacobson: *Färgen gör människan: om färg, kläder och identitet från antiken till våra dagar*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 308 s., ill. ISBN 978-91-7331-252-3.

Maja Jacobsons bok är ett gediget och rikt illustrerat arbete om klädernas språk och om kläder som kulturspeglar. Eftersom boken inte är en vetenskaplig avhandling, ges inte så stort utrymme åt att driva en teoretisk diskussion, presentera och relatera till aktuell forskning o.dyl., även om t.ex. färghistorikern Michel Pastoureaus, dräkt-historikern François Boucher, textilfärgforskaren Gösta Sandberg och några andra forskares studier presenteras. Samtidigt finns ändå det vetenskapliga närvarande med källhänvisningar och bakgrundsresonemang, liksom utredningar av de begrepp som används och syftet med forskningen. Dessutom har Jacobson, fil.dr i etnologi, även själv en bakgrund inom klädvärlden med både beklädnadsteknisk utbildning och arbete på skrädderier och inom textiltutbildning, något som varit en stor

tillgång då hon skrivit de stycken i boken som handlar om 1900-talet.

Maja Jacobson har också tidigare skrivit två arbeten om kläder som symbolspråk, *Kläder som språk och handling: om unga kvinnors användning av klädseln som kommunikations- och identitetsskapande medel* (avh. 1994) och *Gör kläderna mannen?: om maskulinitet och femininitet i unga mäns bruk av kläder, smycken och dofter* (1998). Dessa båda tidigare böcker uppehåller sig kring kläderna i vår egen tid med tillbakablickar snarast inom 1900-talets ram. Den senaste boken, *Färgen gör människan*, bjuder däremot på en längre idéhistorisk resa med mycket utrymme för olika tidsbilder som sätter in klämodet i dess historiska kontext både långt tillbaka i tiden och under de senaste decennierna.

Med färgen på våra kläder, konstaterar författaren, sänder vi olika budskap till dem omkring oss. Hur vi väljer att klä oss påverkar vilket första intryck vi gör på omgivningen och hur vi blir mottagna. Kläd- och färgspråk är symboliskt laddad kommunikation som både frammanar känslor och signalerar ekonomisk, religiös och social status och tillhörighet samt i vissa fall kön. Jacobson tar upp färg ur ett mer fysiologiskt perspektiv och visar på vissa biologiska förhållanden som påverkar hur färger uppfattas. Men hon visar också på hur materialtillgång, som regleras av t.ex. klimat och handelskontakter eller av ekonomiska och färgningstekniska aspekter, på betydande sätt påverkat både färganvändning och värdering av olika färger i olika tider. Samhällets lagar och kyrkans inställning som skapat tabun och ideal är också faktorer som reglerat klädfärger.

Boken erbjuder läsaren ett brett perspektiv på färgens och klädernas kulturhistoriska roll i samhället och författaren resonerar på ett intressant och kunnigt sätt kring hur kläder, färg och identitet är sammanlänkade och hur mode och färg kan karakterisera olika tidsperioder och folkgrupper. Som Maja Jacobson också påpekar, är associationerna kring en viss färg t.ex. inte desamma i västerlandet och i Asien. Det är ett faktum som bl.a. påverkar hur filmer kan exporteras över världen och i vilken mån samma bildbudskap fungerar i olika kulturer. Gult är inte samma sak i det gamla Kina och i europeisk historia, svart är inte sorgens färg i alla kulturer och en man i färggranna kläder uppfattas inte likadant i dag som under renässansen. Man ska inte ens vara alltför säker på att alla i samma samhälle läser alla koder likadant och att tolkningen är densamma hos olika samtida generationer eller samhällsgrupper.

Genom att koppla samman kunskaper om förhål-

landen mellan material, samhälle och olika samhällsgrupper kan man både bredda sitt perspektiv på livet under olika historiska perioder och hitta ett nytt sätt att se på klädsignalerna i samhället omkring sig. Efter att ha fördjupat mig i boken känner jag, att jag kommer att kunna betrakta både gamla kyrkomålningar, medeltidsgycklares klädsel och dagens modetrender på ett nytt sätt. Det är också intressant att kunna se ett mönster i hur trender växlar över kortare och längre perioder – färger och stilar uppträder ofta som ett slags reaktioner och motreaktioner på varandra och en stil får ofta sin betydelse i förhållande till det avstånd den tar till en tidigare inriktning.

Speciellt intressant och belysande upplevde jag Jacobsons framställning av 1800-talet som en period som formade mycket av det som för oss idag är ”gamla sanningar”. Då kom de mörka kostymerna för män med auktoritet och då blev de färgstarka manskläder som tidigare varit normen avvikande. Före 1800-talet kunde en man ha prunkande sidendräkt, men sedan slog det diskreta och enhetliga igenom så starkt att det fortfarande idag är kontroversiellt om en man väljer alltför utstickande accessoarer till den närmast obligatoriska mörka kostymen. Mer dekorativa kläder blev samtidigt ett kvinnoområde när också kvinnorollen förändrades. Här kan många paralleller dras till de böcker som skrivits om 1800-talets kvinnoroll. Jag tycker Maja Jacobsons bok blir ett intressant komplement inte minst för att den lite mer betonar mansrollen, inte bara som en självklarhet i förhållande till en kvinnoroll som primärt analyseras utan som något som också tydligt var i utveckling och som i sig är värt att studera. Samtidigt, kan man i boken också skymta den roll skillnader i samhällsklass spelade under 1800-talet, även om det perspektivet här är mindre markant än för de tidigare århundradena.

Färgen gör människan är en bok om färg och om klädernas färg. Ändå ter den sig för mig nästan ännu mer som en bok om hur de olika klädda människor vi möter omkring oss eller kan studera i historiskt källmaterial kommunicerar med oss. Både medvetet och omedvetet.

Maja Jacobsons bok erbjuder på ett fint sätt läsaren möjlighet att begrunda kläder och färger ur många delvis parallella perspektiv och angriper på ett bra sätt ett vidsträckt och krävande ämne. Om boken kanske inte helt lyckas besvara den ställda frågan om hur man bedömt och värderat klädfärger i olika tider och hur detta avspeglat samhälle och tidsanda, så lyckas den åtminstone med att få mig som läsare att ta med mig frågan som ett analysredskap och ett nytt sätt att se på

fenomenen. Allt mode och alla klädfärger, visar studien, kan ses som viktiga uttryck för sitt samhälle och sin tid och genom att analysera förändringar i klädbruket kan man också lära sig mer om rörelser och utveckling i samhället i allmänhet.

Maria Ekqvist, Åbo

Ulrika Torell, Roger Qvarsell & Jenny Lee:
Burkar, påsar och paket. Förpackningarnas historia i vardagens konsumtionskulturer.
Nordiska museets förlag, Stockholm 2010.
272 s., ill. ISBN 978-91-7108-539-9.

Den snygga, välproducerade och innehållsrika boken *Burkar, påsar och paket. Förpackningarnas historia i vardagens konsumtionskulturer* presenterar många intressanta studier av förpackningar och konsumtion. Nyckelkällorna i boken är livsmedelsförpackningar och reklam för livsmedel och boken är ett resultat av ett samarbete mellan Tema Kultur vid Linköpings universitet och Nordiska museet i Stockholm. Boken handlar om hur förpackningar ger konsumtionen av varor mening och betydelse. Författarna nämner ett komplext system av konsumtionskulturer där inköp av livsmedel är en del. Fokus ligger på urbana kulturer med ett inslag av stads- och arkitekturhistoria. Man vill berätta hur ”vårt” kommersiella stadslandskap växt fram. I boken möter läsaren konsumtionssamhällets visuella inramning. Författarna skriver att rumsliga perspektiv är centrala i ett försök att teckna förpackningarnas historia. I boken presenteras studier av olika förpackningar med kakmixar och sillkonserver, och studierna presenterar också något om de sammanhang i vilka de förpackade livsmedlen fått sina betydelser.

En central ambition i boken, vid sidan om den mer traditionella historieskrivningen, är att beskriva vad livsmedelsförpackningarna, utöver sin funktion att emballera och sälja varan, berättar om det goda och rätta livet.

Författarna vill i studien av livsmedelsförpackningar som en del i en framväxande konsumtionskultur analysera allmänna värdetförskjutningar, människors begär och önsknings, deras livsideal och ambitioner. Det handlar om hur livsmedelsförpackningar och konsumtionskulturer påverkar sociala identiteter och självbilder, hur de markerar social status och ger uttryck åt ideologiska ställningstaganden. Författarna i redaktionen hänvisar till Ulf Hannerz resonemang om varor som identitets-

och livsstilsmarkörer. Den övergripande ambitionen med en mer sociokulturell ansats är att beskriva idéer, föreställningar och värden kopplade till livsmedelsförpackningar och konsumtion. Man vill också beskriva gestaltningar av vad, hur, vem och varför konsumtion av livsmedel är viktig i ett försök att förstå modern svensk efterkrigstid. Ytterligare en ambition med boken är att beskriva konstruktioner av efterfrågan, gestaltningar och manifesteringar av behov, begär och önskningar som konsumtionen skall tillfredsställa.

Redaktörerna skriver att "new cultural history" är en viktig forskningstradition som man vill knyta an till genom att studera livsmedelsförpackningarna som en del av det framväxande konsumtionssamhällets materiella kultur och därmed beskriva allmänna värdeförändringar och människors begär, önskningar, livsideal och drömmar om ett gott liv. Centrala begrepp i antologin är mat, livsmedel, konsumenter, konsumtion, konsumtionskultur, urban kultur samt de kommunikationsteoretiska begreppen mediering och medialisering. Ambitionen är alltså att göra sociokulturella analyser som en utveckling av de mer traditionella kronologiska beskrivningarna av historiska skeenden som exempelvis automatiseringen av livsmedelshandlingen och framväxten av snabbköpen utgör. I frågan mellan beskrivningar av historiska skeenden och analyser av vad dessa får för sociokulturell betydelse faller boken ibland lite baktungt mot en mer traditionell historieskrivning.

Det inledande kapitlet saknar en beskrivning av metod och hur de sociokulturella analyserna av materialen är genomförd. Det ger boken en låg grad av analytisk transparens. Istället består avsnittet "Att studera förpackningar" av en detaljerad beskrivning av tillgången på livsmedelsförpackningar och det faktum att Nordiska museet i sina samlingar har 2 500 föremål kategoriserade som förpackningar. När det gäller tidigare forskning redovisas något från sex böcker men det saknas artiklar från vetenskapligt granskade tidskrifter. Man försöker legitimera bristerna i redovisning av tidigare forskning genom att hävda att studier av förpackningshistoria inte är ett stort område, vilket kan vara riktigt om de betraktas som genomförda i en traditionell historisk disciplin, men fel om de placeras i den tvärvetenskapliga forskningsgenren "Social and Cultural Studies in Science, Technology and Medicine". Exempelvis har KTH ett eget bibliotek med litteratur inom "history of technology" som det skulle vara fruktbart att placera bokens teoretiska ansats i. Viktigt att påpeka är att bristerna i beskrivningen av analytiska tillvägagångssätt inte

påverkar det generella intrycket av boken som vetenskapligt gedigen och väl genomarbetad.

Bokens inledande kapitel följer en mycket traditionell idéhistorisk tradition och i det har redaktörerna Ulrika Torell, Roger Qvarsell och Jenny Lee ambitionen att ge en bakgrund till de mer specifika studierna i de kommande kapitlen genom att beskriva livsmedelshandelns utveckling i Sverige från försäljning över disk i början av 1900-talet till utvecklingen av snabbköpet efter andra världskriget. Boken börjar i resonemang om genomgripande förändringar i produktionen och distributionen av livsmedel under 100 år. Den börjar också i den nya butikskultur som utvecklas och som ger ett nytt visuellt konsumtionsrum med självbetjäning. Man konstaterar att symboler och tryckta budskap på förpackningar som börjar omsluta livsmedlen rymmer budskap som organiserar konsumentens inköpspraktiker. Det inledande kapitlet är mycket välskrivet och genomarbetat samtidigt som det bär prägeln av en sorts historiesjuka. Sjukan handlar om att språkstilen i kapitlet ligger nära ordval och anslag som kännetecknar det historiska material som analyseras. Det resulterar i att språket i några av de mer resonerande och analytiska delarna kan uppfattas som ålderdomligt av en samtida läsare. Exempel på den typen av ordval och formuleringar är "publika", "att begära fram", "en given komponent", "omdana", "dock", "försöket bar sig inte" och "påtalades". Med användningen av äldre uttryck och formuleringar i de analytiska delarna kan en modern läsare lätt gå vilse i texten och bli oklar över om han å ena sidan läser citat och rå empiri eller å andra sidan läser analyserad samtida författartext.

I bokens andra kapitel beskriver Ulrika Torell och Jenny Lee utvecklingen från betjäning över disk i början av 1900-talet till snabbköpets etablering efter andra världskriget. Sedan följer tre individuella kapitel skrivna av var och en av redaktörerna. I "Kaffet. Butikens älskade problembarn" ger Lee en beskrivning av den historiska utvecklingen av paketering av kaffe. I "Svenskt välstånd i standardförpackning. Lanseringen av socker för masskonsumtion" gör Torell en sociokulturell analys av hur sockret skulle säljas in i var mans mun.

I "Konservburken och den moderne konsumenten" ger Roger Qvarsell en kronologisk skildring av konservburkens historia. Det sjätte kapitlet behandlar "Butikens ansikte" och handlar om skyltningen som visuell kultur. Efter det görs en temporal tripp till modern tid med Louise Nilssons analys av ett avsnitt av tv-serien *Sex and the City*, som handlar om hur serier formas för att

rymma reklam för olika produkter.

I Maria Arvidssons ”Rätt packad. Visuella & verbala strategier för att vinna Fru Konsumentens tillit” är vi tillbaka i Sverige efter andra världskriget. I kapitlet behandlar Arvidsson visuella och verbala strategier kopplade till produktionen av livsmedelsförpackningar som användes för att vinna konsumentens tillit. Fru Konsument klappar förtjust, klapp-klapp!, med händerna och utropar namma-namma! när kakmixen blir till kaka.

I det nionde och tionde kapitlet görs ytterligare en temporal tripp till samtiden. I ”Coco Pops, Kalaspuffar och leksaker. En visuell analys av barn tilltalet på flingpaketerna” gör Anna Sparrman en analys av hur flingpaketens layout, innehåll och anslag talar till barnen. I bokens sista kapitel, ”Matens märkesvaror. Rättvisemärkta förpackningar – medier för politisk konsumtion”, genomför Anita Andersson en sociokulturell analys av hur ideologiska aspekter spelar in i konsumtionen av livsmedel.

Utöver bokens kapitel rymmer den sju mellanspel som består av korta författarlösa texter om skafferiet, distribution, kyl & frys, gatans kommersiella rum, snabbköpet, blåvitt och High tech & retro. De kortare texterna förvirrar läsningen och bokens disposition skulle ha tjänat på en exkludering av dem. Vidare skulle bokens disposition ha tjänat på att dela in kapitlen i två tidsepoker, en som rymmer avsnitten om modern tid och en om de från början av 1900-talet fram till 1960-talet.

Den närläsning av empirin som författarna gjort i *Burkar, påsar och paket* skulle lätt ha kunnat skjutas vid sidan om målet att genomföra sociokulturella analyser av förpackningarnas historia i vardagens konsumtionskulturer, genom att vara allt för angelägna om att läsarna skulle förstå de studerade fenomenens ”genesis”, och samtidigt få med deras mest centrala kontextuella omständigheter. Det skulle ha kunnat leda till att själva analyserna av de sociokulturella aspekterna, fenomenens symboliserande krafter, mer eller mindre uteblivit. Så är inte fallet med *Burkar, påsar och paket*, som lyckas gå den svåra balansgången mellan att beskriva förpackningarnas ursprung, deras historiska kontext och dessutom tolka vad de utöver sin funktion berättar om vidare sociala och kulturella förhållanden.

Rikard Eriksson, Ljungskile/Oslo

Ulf Stahre: *Den globala staden. Stockholms nutida stadsomvandling och sociala rörelser*. Bokförlaget Atlas, Stockholm 2007. 300 s. ISBN 978-91-85677-58-0.

Etnologen Ulf Stahre har i en serie böcker behandlat förhållandet mellan stadsomvandlingar och sociala rörelser i Stockholm. I avhandlingen *Den alternativa staden* (1999) tog han upp den protesterörelse mot stadsbyggandet som växte fram vid 1960-talets slut och 1970-talets början, och i *Den gröna staden* (2004) uppmärksammade han den stadsmiljörelse som agerade mot Dennispaketets trafikledsprojekt i Stockholm under 1990-talet. Med *Den globala staden* (2007) har turen kommit till millennieskiftets nya urbana rörelser. Stahre anger att studiens syfte är att ”studera de nutida rörelserna i Stockholm och deras struktur mot bakgrund av stadsomvandlingen och globaliseringsprocesserna i Stockholm och västvärldens storstäder”.

Till sitt upplägg består boken av en kort inledning följt av sex kapitel. I det första kapitlet ger Stahre en översikt av dels ekonomiska och kulturella globaliseringsprocesser, dels den nutida utvecklingen i världens stora städer med fokus på ”globala städer”, dvs. de noder kring vilka den ekonomiska världsordningen spinner sitt nät enligt John Friedmanns och Goetz Wolffs teorier, dels den nutida stadspolitiken. Stahres beskrivning grundar sig på en närmast rapsodisk genomgång av teorier av modernitetsuttolkare, urbana teoretiker och statsvetare som Arjun Appadurai, Zygmunt Bauman, Manuel Castells, Richard Florida, Margit Mayer, Saskia Sassen och Deyan Sudjic samt deras behandling av samtida urbana fenomen som ”urban sprawl”, ”edge cities”, gentrifiering och ”gated communities”. I sin förklaring av de globala städernas utveckling faller Stahre tillbaka på Friedmann och Wolff vilka menar att globaliseringsprocesserna leder till en social, ekonomisk och rumslig polarisering – en utveckling som de beskrivit med hjälp av metaforerna ”citadellet” och ”gettot”. Beträffande stadspolitiken har den, enligt Stahre, utvecklats i en nyliberal riktning, som en följd av globaliseringen och uppkomsten av det nya postfordistiska produktionsystemet.

I det andra kapitlet ändrar Stahre fokus från det globala till det nationella och regionala. Han sammanfattar de senaste femtio årens stadsutveckling i Stockholm, redogör för ”den nya ekonomins” uppgång och kris, pekar på marknadskrafternas ökade inverkan på staden och på den nyliberala stadspolitikens genomslag och

ställer avslutningsvis frågan huruvida Stockholm är en global stad. Stockholm, hävdar Stahre, uppvisar flera drag som är typiska för de globala städerna, men skiljer sig samtidigt från schablonbilden av den globala staden genom att vara modifierad av "lokala förhållanden", som Sveriges välfärdspolitik och Stockholms urbana rörelser.

I det tredje kapitlet ger Stahre en bild av den pågående stadsomvandlingen i Stockholm utifrån ett antal exempel. Han pekar på den påtagliga förändringen av stadslandskapet de senaste decennierna. Den första tendensen är en utbredning och utglesning av stadslandskapet i form av "urban sprawl". Stahre identifierar handelns förändring och nyetableringar samt kommunikationssystemen som drivande krafter. Den marknadsstyrda utvecklingen av bilberoende handel i form av ombyggnader av större centrumanläggningar, nya köpcentrum och överglasade gallerior, kommersialisering av gamla, nedlagda industriområden, s.k. Factory Outlets, samt upplevelsecentra leder till en utarmning av de tunnelbanebaserade förortscentra som etablerades under efterkrigstidens första decennier. Den andra tendensen är omvandlingen och utvidgningen av det centrala stadsområdet där kapitalintensiva projekt bidragit till att förnya stadsbilden. Ett påtagligt drag här är gentrifieringen av centralt belägna bostadsområden. Stahre menar att de två utvecklingslinjerna lett till en polarisering av staden och att denna polarisering kan beskrivas med hjälp av metaforerna citadellet och gettot.

I kapitel fyra anlägger Stahre ett historiskt perspektiv på Stockholms urbana rörelser på grundval av resultaten i sina två tidigare böcker *Den alternativa staden* och *Den gröna staden*. I det femte och längsta kapitlet tar han sig an de nya rörelserna, vilka uppstod kring millennieskiftet som en reaktion från radikala vänster- och miljögrupper mot "den nyliberala stadspolitiken" och "den nya ekonomins konsekvenser". I huvudsak handlade det om två olika strömningar: Den ena uppstod i opposition mot den nya stadspolitiken i Stockholm; den andra uppstod efter inspiration från den Londonbaserade organisationen Reclaim the Streets, vars primära syfte var att kräva tillbaka staden och dess gator från "den kommersialiserade och globaliserade ekonomins samhälle".

I sin översikt redovisar Stahre för det första de vänsterpolitiska nätverk (Mot marknadens diktatur, Stockholm inte till salu, Gemensam välfärd) som framför allt agerade under det borgerliga maktinnehavet i Stadshuset under perioden 1998–2002. För det andra uppmärksam-

mar han organisationerna Kollektivtrafikant Stockholm och Planka.nu som med fundamentalt skilda metoder argumenterade för en förbättrad och reformerad kollektivtrafik. För det tredje tar han upp globaliseringsrörelsens lokala engagemang – främst genom organisationen Globalisering underifrån – och allmänningarnas roll som argument för de nya rörelserna. För det fjärde berättar Stahre om förortsgruppen Husby Unite som huvudsakligen bestod av invandrare och framför allt agerade för att förbättra sin närmiljö. Avslutningsvis diskuterar han de svenska avknoppningarna (Reclaim the Streets och Reclaim the City) till den utpräglat globala rörelsen Reclaim the Streets, vilka han ser som synteser av en politisk rörelse riktad mot den nyliberala staden och en ungdomskulturrörelse.

Med det sjätte och uppsummerande kapitlet har Stahre ambitionen att sätta Stockholms urbana rörelser (1968 års byalagsrörelse, 1990-talets stadsmiljörelse och millennieskiftets nya rörelser) i ett större sammanhang. Han påpekar att rörelserna har förändrats över tid som en följd av stadsomvandlingens förändrade karaktär. De nya rörelserna har således främst vänt sig mot inslag i den nutida nyliberala stadspolitiken som de omfattande privatiseringarna samt nedskärningarna i den offentliga sektorn och i välfärdssystemen. De skiljer sig från gårdagens genom att vara mer differentierade; flera av dem har t.ex. varit organiserade i form av nätverk. Ny teknik som mobiltelefoner och internet har präglat samarbetet även om det fysiska mötet fortfarande kvarstår som den ojämförligt viktigaste interaktionsformen. Stahre pekar vidare på hur Stockholms urbana rörelser historiskt sett framgångsrikt förmått formulera alternativ till den rådande politiken och även etablerat dessa alternativ på den politiska agendan. I jämförelse med de tidigare rörelserna har millennieskiftets nya rörelser inte nått motsvarande framgångar, medan de däremot har utvecklat nya kategorier som ungdomar och invandrare. Stahre ser avslutningsvis de sociala rörelserna som en motkraft till globaliseringsprocesserna samtidigt som han konstaterar att de själva påverkas av de globala influenserna.

I *Den globala staden* skildrar Stahre på ett engagerat och flyhänt sätt millennieskiftets stadsomvandlingar och sociala rörelser. Som framgår av ovanstående referat är boken uppslagsrik. Den ger många värdefulla porträtt av stadsutvecklingens olika ansikten. Men den vittomfamnande ansatsen är också dess största svaghet. Problematisering och analys får stå tillbaka på bekostnad av bredd i redogörelsen.

Givet Stahres syftesformulering måste bokens disposition karaktäriseras som framtung. Först i det femte (och näst sista) kapitlet behandlar han de nya urbana rörelserna som boken syftar till att beskriva och analysera. De föregående kapitlens roll är något oklar. Å ena sidan utgör de en bakgrund till den empiriska undersökning som redovisas i det femte kapitlet, å den andra tar de formen av självständiga forskningsöversikter och empiriska redogörelser. Sett som bakgrundskapitel är de dock alltför omfattande och brett anlagda. Behövs verkligen all den information som ges där för att stödja resonemangen om millennieskiftets nya sociala rörelser? Hade det inte varit bättre att strukturera framställningen efter syftesformuleringen och interfoliera den med bakgrundsteckningar vid behov? Sett som forskningsöversikter och redogörelser av empiriska förlopp blir kapitlen i stället alltför svepande och summariska i sina slutsatser.

Problematiserande är t.ex. Stahres redovisning av makroteorier om globalisering och städer i det första kapitlet. Som läsare undrar man hur han förhåller sig till de presenterade teorierna. Och i vilken utsträckning är dessa relevanta för Stahres undersökning av de nutida urbana rörelserna i Stockholm? Ta de amerikanska urbanteoretikerna Friedmanns och Wolffs teori om citadellet och gettot som bitvis intar en strukturerande och förklarande funktion i Stahres framställning. Den beskriver polariseringen i de globala städerna utifrån en generalisering av den amerikanska stadsutvecklingen. Men i vilken omfattning är den överförbar till europeiska, svenska eller stockholmska förhållanden? Valet av teori leder Stahre till att övertolka tendenser i den svenska stadsutvecklingen. Visst är det dramatiska skillnader i medelinkomst mellan olika områden i Stockholmsregionen, men är det verkligen rimligt att, som Stahre gör, diskutera Rinkeby, Tensta och Kista under rubriken "gettot"? Eller att nämna områden som Starrbäcksängen på Gärdet eller Sankt Eriksområdet på Kungsholmen i samma andetag som "gated communities"?

Till de andra teorier som redovisas i det första kapitlet, men som inte är bärande för framställningen (och därmed strängt taget hade kunnat utgå), hör Zygmunt Baumans teori om att platsen förlorat sin mening för "den nya eliten". Baumans tes skulle ha tjänat på att problematiseras. Skulle inte eliter vurma för platser? Rör sig inte eliten huvudsakligen mellan ett begränsat antal geografiskt avgränsade platser – utspridda i rummet men sammanbundna av transportkorridorer – laddade med berättelser, symbolik och värderingar? Stahre pekar ju

själv på förekomsten av "citadell" världen över i den fortsatta framställningen. Vilka befolkar dessa om inte den nya eliten? Och Baumans teori är bara en av många som får stå utan att bli ifrågasatt.

Boken hade definitivt vunnit på ett mer kritiskt förhållningssätt gentemot dessa makroteorier och deras hegemoniska förklaringsanspråk. Stadsutvecklingen framstår som determinerad av strukturella faktorer som globaliseringen, de postfordistiska flexibla produktionsystemen, marknaden och den nyliberala stadspolitiken. Resultatet: en tilltagande homogenisering av (väst)världens globala städer.

Ett exempel är Stahres karaktäristik av stadspolitiken som entydigt nyliberal. Visst ligger det en hel del i detta, men är bilden verkligen så enkel? I såväl Sverige som Stockholm har den politiska majoriteten trots allt skiftat under den tid Stahre beskriver. Och Miljöpartiet har etablerat sig på den politiska arenan. Planeringen av miljöstadsdelen Hammarby Sjöstad och diskussionerna om att införa trängselavgifter i Stockholmstrafiken bidrar till att ytterligare komplicera bilden. Ett generellt problem med Stahres studie är att stadsomvandlingarna beskrivs ur ett aktörlöst makroperspektiv. Hade Stahre inkluderat stadens politiker, tjänstemän, experter, näringslivsföreträdare och debattörer i sitt narrativ skulle processerna som lett fram till stadsomvandlingarna sannolikt framstått som betydligt mer heterogena, komplexa och kanske t.o.m. som motstridiga. Och förklaringsmodellen som trovärdigare.

Om Stahres beskrivning av stadsomvandlingarna i alltför hög utsträckning präglas av makroteoriernas deterministiska förklaringsmodeller, framstår hans redogörelse av de sociala rörelserna i det femte kapitlet som heterogen och mångfacetterad. Stahres empiriskt grundade analyser i detta kapitel känns trovärdiga. Tyvärr är denna centrala del i hans studie alltför kort. Det är många frågor som man som läsare gärna skulle vilja se utredda och mer utförligt belysta, t.ex. frågan om kontinuitet och förändring. Stahre menar att det är en helt ny våg av rörelser som präglar millennieskiftet. Samtidigt framgår det av hans redogörelse att flera av de "gamla" rörelserna som Alternativ stad och Socialekologisk aktion lever kvar. Så hur "nya" är de nya rörelserna egentligen? Och hur förhåller sig det som verkligen är nytt till det "gamla"? Vidare hade det varit intressant att få ta del av hur andra aktörer som politiker, tjänstemän, experter, näringslivsföreträdare och debattörer uppfattade och bemötte millennieskiftets nya rörelser.

I flera fall tycks Stahre vara färgad av de sociala rörel-

sernas beskrivningar och analyser av de processer som format stadsomvandlingarna. Ett slående exempel är hans diskussion av begreppet allmänningar i det femte kapitlet (s. 184–185), som uteslutande grundar sig på vänsterradikalerna Michael Hardts och Antonio Negris omdebatterade bok *Imperiet*. Längre fram i redogörelsen visar det sig att deltagarna i globaliseringsrörelsen haft just Hardt och Negris bok som en viktig inspirationskälla (s. 200). I stället för att problematisera globaliseringsrörelsens syn på allmänningarna gör Stahre deras tolkning till sin. Hur andra aktörer, t.ex. företrädare för den ekonomiska och politiska makten, uppfattade allmänningsbegreppet får läsaren inte reda på. Inte heller redovisas hur Hardts och Negris allmänningsbegrepp förhåller sig till Garrett Hardins och Elinor Ostroms syn på saken.

Boken lider av en del onödiga upprepningar av resonemang (t.ex. på sidorna 59–67, 86 och 137). Kapitel fyra är därtill en ren sammanfattning av Stahres tidigare böcker och hade kunnat utgå. Akribin lämnar en del i övrigt att önska. Stahre för ingen diskussion om källmaterialet. Det framgår inte när intervjuerna gjorts, om de spelats in eller om avskrifter eller inspelningar finns i författarens ägo. Ibland hänvisas till intervjuerna i löptexten, ibland inte. Likaså händer det att långa blockcitat från dagstidningar, flygblad eller liknande källor saknar referens. Beträffande användningen av internet som källa har Stahre inte angivit när webbplatsen eller webbsidan i fråga konsulterades. Att ange när informationen hämtades är inte oviktigt eftersom källmaterial av detta slag saknar den tryckta källans beständighet. Det finns inte heller någon förteckning över källmaterial i boken, däremot över refererad litteratur. För överskådligheten hade det också varit värdefullt med ett sakregister, inte minst med tanke på den stora mängden organisationer och namn som presenteras i boken.

Avslutningsvis ska det understrykas att även om Stahres bok *Den globala staden* är vidhäftad en del problem främst rörande disposition, teoribehandling och akribi, så är den också en angelägen och läsvärd redogörelse av en inte tidigare uppmärksammas del av Stockholms samtidshistoria.

Per Lundin, Stockholm

Kartan i forskningens tjänst. Lars-Erik Edlund, Ann-Sofie Gräslund & Birgitta Svensson (red.). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala 2008. 206 s., ill. ISBN 978-91-85352-77-7.

Vad är egentligen en karta, och på vilka olika sätt kan kartor idag användas i den kulturhistoriska forskningen? Kartans användbarhet som förmedlare av kunskap är en fråga som under lång tid och med skiftande intensitet diskuterats i olika vetenskapliga sammanhang. Inom exempelvis kulturgeografi och landskapsplanering är kartan ett arbetsredskap av central och sällan ifrågasatt betydelse, medan etnologer under decennier distanserat sig från de kartografiska metoder som tidigare användes inom ämnet.

I boken *Kartan i forskningens tjänst* får vi ta del av texter baserade på föredrag från ett symposium med samma titel, som hölls i Uppsala hösten 2006. Utifrån olika humanistiska och samhällsvetenskapliga perspektiv presenteras här en rad exempel på hur kartor kan användas som analysredskap, källmaterial och förmedlingsform. Genom att samla skilda infallsvinklar och användningsområden inbjuder boken till en förutsättningslös diskussion om vilka möjligheter kartan idag kan erbjuda.

Symposiet i Uppsala hölls i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens regi. För arrangemanget ansvarade Lars-Erik Edlund, Ann-Sofie Gräslund och Birgitta Svensson, och denna trio har också fungerat som redaktörer för boken. De 13 artiklarna utgör merparten av de föredrag som presenterades under de tre symposiedagarna. Boken är rikt illustrerad, inte minst med många olika typer av kartor, och kartmaterialet speglar i sig den mångfald av perspektiv och användningsområden för kartan som volymen omfattar.

Som exempel på bokens spännvidd kan nämnas Göran Bäärnhielms fascinerande exposé över fantasikartor genom historien och Carola Wingrens intressanta diskussion av hur landskapsarkitekters kartografiska representationer av en planerad framtida utveckling bidrar till att faktiskt generera nya verkligheter. Else-Marie Karlsson Strese beskriver i sin artikel hur lantmäterikartor från 1600-talet visat vägen till ännu levande plantor av förvildad humle, medan Lennart Elmevik presenterar den kartläggning av europeisk dialektgeografi som genomförs i projektet Atlas Linguarum Europae.

Mentala kartor står i fokus i Lars-Erik Edlunds artikel; från morfars representation av sin ångermanländska

hembygd via skillnader i hur olika etniska grupper skildrar en amerikansk storstad, till medeltidens sätt att med kartor fulla med bilder och andra symboler porträttera världen. En viktig iakttagelse är här att även kartans tomrum och ”tystnader”, det som medvetet utelämnas av kartritaren, kan vara nog så informativt som det som faktiskt återges.

Staffan Helmfrid diskuterar i sin artikel kartografins roll inom geografifämnet, och Clas Tollin, Olof Karsvall och Mats Höglund följer upp detta genom att inledningsvis i sin artikel om äldre geometriska kartor slå fast att ”kartor är överlägsna alla andra sätt för att redovisa och analysera rumsliga geografiska sammanhang”. En mer kritisk ansats till kartan som geografiskt källmaterial presenterar Elisabeth Gräslund Berg som utifrån ett genusperspektiv diskuterar vilka människor och aktiviteter som blir synliga, och vilka som inte så tydligt framträder, i de äldre lantmäterikartorna. Ett kritiskt perspektiv på kartans sätt att representera verkligheten återfinns också hos Tomas Germundsson, som i en diskussion baserad på såväl lantmäteriakter från 1700-talet som planeringskartor från 2000-talet särskilt framhåller kartans maktperspektiv.

Två av artiklarna diskuterar kartans roll i arkeologisk forskning: Anne-Sofie Gräslund gör en översikt över kartors olika användningsområden inom arkeologin medan Daniel Löwenborg utifrån sin forskning om Västmanlands järnålder diskuterar vilka nya möjligheter som den tekniska utvecklingen av GIS (geografiska informationssystem) erbjuder. Av båda artiklarna framgår att kartor av olika slag spelar en mycket viktig roll i den nutida arkeologin.

Inom etnologin har kartan under senare tid haft en mer undanskymd roll. Nils-Arvid Bringéus blickar i sin artikel tillbaka på ett antal etnologers omfattande arbete från 1930-talet och framåt med *Atlas över svensk folk-kultur*, men berör också den utveckling som följde under andra hälften av 1900-talet, då etnologin tydligt tog avstånd från den tidigare så etablerade kartanvändningen. ”Kritiken riktades visserligen inte mot kartorna per se utan främst mot diffusionsforskningen som byggde på kartering”, konstaterar Bringéus. Även Birgitta Svensson blickar tillbaka, och riktar uppmärksamheten mot en avhandling som fick stort inflytande inom etnologin, nämligen Börje Hanssens *Österlen* från 1952, och diskuterar här särskilt Hanssens sätt att presentera sina resultat i form av kartor.

En förnyad diskussion om kartans användbarhet utgör onekligen en särskild utmaning inom etnologin.

Bringéus påpekar att han inte kan skönja någon renässans för kartorna i svensk etnologi. Svensson framhåller att Hanssens analysmetoder än idag har aktualitet, men hon ser få som följer i hans fotspår när det gäller användningen av kartor.

I andra discipliner, där kartans roll som förmedlare av kunskap är stark, och där kartor inte betraktas som något som tillhör det förflutna, framstår behovet av en kontinuerlig diskussion om kartanvändning, dess möjligheter och begränsningar, som en mer självklar angelägenhet. Ett tvärvetenskapligt utbyte av erfarenheter och tolkningar av kartornas användning och betydelse är av värde för alla som använder kartor i sin forskning, men också för alla oss som aldrig upphör att fascineras av kartor. Volymen *Kartan i forskningens tjänst* har sin främsta styrka i att den ger plats för ett tvärvetenskapligt kunskapsutbyte, med användningen av kartor som gemensamt prisma.

Katarina Saltzman, Göteborg

Inger Larsson: *Millefolium, rölika och näsegräs: medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 2009. 256 s., ill. ISBN 978-91-85205-83-7.

Hösten 2010 deltog jag i en exkursion till Alvastra kloster, där vi skulle fånga rudor för DNA-analyser, som en del av ett pågående etnobiologiskt och kulturzoologiskt forskningsprojekt. Även kulturhistorisk forskning måste uppdatera sina metoder. Det finns tre vattensamlingar vid ruinerna, kanske de samma som omtalas som odlingsdammar för fisk i källor från 1500-talet (*Ruuddamm* nämns vid Alvastra 1548) och vilka dessutom är markerade på en karta över Alvastra kloster från 1639. I bästa fall är de rudor som alljämt finns i dessa dammar en reliktpopulation från katolsk tid då rudodling förekom vid vissa kloster men också vid större gårdar i södra och mellersta Sverige. Runt dammarna i Alvastra växte ymnigt med ståtliga exemplar av pestskräp (*Petasites hybridus*), en art som i det allmänna medvetandet kanske mer än någon annan växt förknippats med monastisk medicinalväxtodling i Sverige. En kollega noterade genast att ”det måste vara en klosterväxt” som odlades som medicin mot pesten. Det finns dock inga skriftliga belägg för att den verkligen skulle ha införts till Sverige av munkar under medeltiden, än mindre att den skulle ha ordinerats som pestmedicin, en uppgift

som det oaktat repeteras i botanisk litteratur med kulturhistoriska uppgifter. Det är ett exempel på vad jag med en term lånad från filologin kallar en *spökuppgift* (jfr *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 1998, s. 133ff.) som traderas i litteraturen, vanligen utan någon egentlig känd ursprunglig källa. Trädgårdshistoriker kallar det, med ett användbart begrepp, för en kompendietradition som förmedlas genom litteraturen och sådana är vanliga när det gäller ”medeltida klosterväxter”.

Källkritik är inte alltid den ekonomisk-botaniska handbokslitteraturens styrka, och tyvärr fortsätter den här typen av ostrykta spökuppgifter att valsa runt i litteraturen, även i senare års etnobotaniska uppslagsverk där tillfället fanns att rensa ostrykt och inlånat litterärt gods från sådant som faktiskt kan kontextualiseras på inhemsk grund. Ävenledes Arvidh Månsons *En mycket nyttigh Örta-Book* – vanligen i 1642 års upplaga eftersom den finns tillgänglig i facsimil – utnyttjats ofta fastän den helt saknar källvärde (som Gunnar Eriksson visade i sin studie av botanikens historia från 1969) för forskning om svenska förhållanden.

Just uppgifter rörande den monastiska trädgårdskulturen har uppenbarligen en stark dragningskraft, men som Inger Larsson i föreliggande arbete klart kan visa, saknar stöd i befintligt skriftligt källmaterial. Vad som faktiskt odlades i de svenska klosterträdgårdarna vet vi inte, framhåller hon med rätta. Hon manar också till försiktighet med den välkända bevarade ritningen från 800-talets St Gallens klosterplan, eftersom vi inte vet i vilken utsträckning den realiserades. De bevarade svenska läkeböckerna, med sina många medikamenter från växtriket, är översättningar och kan inte tjäna som källor för inhemskt växtkunnande. Inte ens läkebok 7 i Klemmings utgivna samling *Läke- och örtaböcker från Sveriges medeltid* (1883–1886), som länge attribuerats till ”en praktiserande läkares anteckningar” håller måttet, utan visar sig till stora delar vara en ordagrann översättning av *Christiern Pedersens Legebog* tryckt 1533. Pedersens bok bygger, som Larsson anmärker, i sin tur på en rad kontinental förlagor. Odling förekom säkert, men vi vet inte vilka växter som fanns där, och vi kan inte med säkerhet fastställa att sådana arter skulle leva kvar på platsen.

Pestskråpen vid Alvastra är sannolikt av mycket yngre datum och har förmodligen inget med munkarna att göra. Uppgiften om pestskråp som pestmedicin är betydligt yngre och går tillbaka till den tyske läkaren och örtaboksförfattaren Leonard Fuchs 1549, och repeteras sedan av andra ofta återopade men osjälvtän-

diga författare som John Gerhard 1597. I själva verket har pestskråp odlats vid dammar för att skydda ankor och gässlingar från predatorer, men framför allt som medicin mot vissa svinsjukdomar, något som är belagt på kontinenten sedan renässansen och i Sverige först från 1700-talet och fram till andra världskriget. Det var bönder, inte munkar, som odlade pestskråp. Det kan nämnas att pestskråp över huvud taget inte omnämns i det medeltida materialet på svenska.

Inger Larsson är språkvetare, nordist, och har tidigare avhandlat yngre växtnamnsmaterial i en avhandling och i ett par artiklar. Här har hon tagit sig an de många växtnamn, närmare 500 visade det sig, på svenska som förekommer i skriftlig dokumentation från medeltiden, i grova drag fram till 1520, den gräns som SAOB sätter för modern svenska. Merparten av växtnamns materialet är uppenbarligen översättningsnamn och speglar därför knappast något folkligt språkbruk. Som undertiteln visar handlar det om en ”lärd” växtnamns tradition. Uppenbarligen har bara ett litet antal benämningar med förankring i allmogens folkbiologiska uppfattningar bevarats i svenskspråkiga skriftliga källor. Förvånansvärt få – ”en handfull av de medeltida svenska växtnamnen har visat sig vara folkliga med inhemsk anknytning” – uppger hon nämligen. Dit hör *byttogräs* för älggräs, *baggsöta* för den norska gentianan, *brakhvider* för brakved, *dunkäfle* för kavedun, *groblad* och *vägghreda* för groblad, *getapors* för skvattram, *tangh* för blåstång och möjligen andra tångarter, samt några till. Måhända undervärderar författaren betydelsen av bandtång (*Zostera marina*) i sin analys av begreppet *tangh* när hon hävdar att den haft jämförelsevis marginell betydelse i allmogens behållning. Den har åtminstone på 1700-talet använts som taktäckning i vissa kustområden, som stoppning i dynor på Gotland, vid tätning i träväggar och för inpackningar av glas och porslin. I angränsande delar av nordvästra Europa har den haft ytterligare användningsområden.

Några egentliga örtaböcker med illustrationer som vi känner från kontinenten finns inte på fornsvenska. Medeltida läkeböcker på svenska innehåller däremot ett förvånansvärt stort antal växter och merparten av dem tycks gå att identifiera, även om försiktighet i attributering av alla växtnamn i äldre källor är av nöden. Larsson listar dem alla med textutsnitt och översättningar till modern svenska. Mästerroten rekommenderades mot bröstvärk och andfäddhet, kransborre ansågs bra mot hosta och andtäppa, medan man skulle bota spetälska med blommorna och knopporna av korstörel. Så kan man läsa om växt efter växt. Allt prydligt uppställt och

arrangerat efter nutida vetenskapliga benämningar, vilket gör det lätt att hitta i boken. De språkliga utredningarna är viktiga och kommer att ha betydelse för framtida forskning. Vi kan emellertid inte dyka ner i tidsdjupet med en förhoppning om att kunna kika in i medeltidsmänniskornas värld av lokala kunskaper om växter i Sverige. Etnobiologin har därför inte så mycket att hämta i det källmaterial som framhålls här. Larsson gör en mycket nyttig genomgång av de bevarade skriftkällorna, och utreder hur de är avhängiga utländska förlagor. Läkeböckerna är, som Larsson och flera med henne tidigare visat, översättningslitteratur och har mera lärdoms- och medicinalhistoriskt intresse än etnobiologiskt. Larsson har källkritiskt låtit granska de bevarade handskrifterna (och handskriftsutgåvorna) som återger medicinska uppgifter med definierat ört-

material. Den enda källkategori som har något att säga om äldre tiders förhållande till växter och växtdelar (bast, ollon) i Sverige är medeltidslagarna, där en del träd figurerar, men också ag, hassel, pors, starr, vass och vissa odlingsväxter. Det är växter av ekonomisk betydelse, något som också speglas i lagtexterna. Ett material som inte beaktats här, och som sannolikt skulle ge en viss inblick i medeltida folkligt växtnamnsskick, är ortnamnen, men det är en annan uppgift.

Inger Larssons bok om de medeltida svenska växtnamnen i lärd tradition är en mycket vacker bok, rikt illustrerad (mestadels hämtat ur *Ortis sanitatus*), och snyggt formgiven. Texten är tillgänglig och boken är underhållande att läsa, och rekommenderas alla med allmänt intresse för växters kulturhistoria.

Ingvar Svanberg, Uppsala

NOTISER

Torbjörn Ericson & Kjell Israelsson: *I afton dans. När en dansbiljett kostade tio öre*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 303 s., ill. ISBN 978-91-7331-037-6.

Styrkan i *I aftons dans* ligger på det underhållande planet. Den innehåller förvisso ett rikt bildmaterial, vid sidan av angenäma och uttrycksfulla teckningar signerade bokens författare Torbjörn Ericson. Medarbetaren Kjell Israelsson står som fotograf. Men, vilka individuella foton just denne bidragit med, eller vilka av övriga tidstypiska bilder, omslag och konvolut som istället hämtats ur eventuella arkiv och samlingar, med visshet undertecknade andra ursprungliga fotografer, står inte att finna. Ämnet för boken kan kännas igen från etnologiska och musiketnologiska omgivningar och kapitel två rubricerat *Dansbaneeländet*, ett begrepp med rötter i 1930-talets debatterande om den förtappade ungdomen, och många minns förstås Jonas Frykmans bok från 1988 med samma titel.

Ericsons & Israelssons genomgående prosaiska alster, med drag av encyklopedi, befäster inga ambitioner på stringent vetenskaplighet. I texten saknas hänvisningar till litteratur samt en bra metod att referera till nyckelpersoner. I källförteckningen listas ändå dokument om artister som Alice Babs, Charlie Norman och Monica Zetterlund. Men, väl inne i boken ges ingen bestämd uppfattning om utsagors historia eller proveniens – dvs. hur, var och när samtal och kommentarer uppkommit. Uppenbart är att den innehåller en rad intressanta citat med vag contextualisering.

Uppdelningen i klämmiga och snuttifierade kapitel, sextiotvå till antalet, följer i stort sett ett kronologiskt upplägg. I inledningen belyses det ”moderna dansandet”, exemplifierat i one-step och dansbanor med tak, som intar scenen märkesåret 1909 och samtidigt konkurrera ut s.k. ”gammeltjo”. Avslutningen kretsar kring den tid då radiospisandet tolkas ta över i ännu högre grad.

Sammanfattningsvis beskrivs en tidsepok från sekelskiftet 1900 till början av 1960-talet. Vi rör oss vanligtvis i Mellansverige, i riksmitten med andra ord. Det är en

bok som i realiteten mest handlar om svensk jazzhistoria i betydelsen swing med orkester, vilket understryks av att i kapitlet om celebriteten Thore Ehrling, omfattande bara dryga två sidor brödtext plus bilder och bildtext, förekommer ordet ”orkester”, eller en flexion på detta, inte mindre än 25 gånger.

Arbetet omfattar ett tämligen snävt men inte ointressant panorama, vilket jag inte tog för givet då jag började läsa. Baksidan av pärmen lovar nämligen annat; här menas att verket åtminstone delvis befattar sig vidare med begrepp som tango, bostonvals, foxtrot osv. Efter bara några inledande kapitel, inklusive det bästa som handlar om jitterbug, avtar aspekterna på själva dansandet i sig. Istället tar porträtterandet vid, av de både mer eller mindre kända orkestrarna, artisterna och andra aktörer som spelade eller spelade upp till dans. Inte desto mindre är det en behaglig publikation, stinn med kuriosor, som sannolikt kan få en läsekrets att vilja förkovra sig ytterligare om en tid då det fortfarande jazzades om aftonen även i de breda leden, i någon kontrast till den nutida televisionens besynnerliga fokus på kändisdanstävlingar.

Patrik Sandgren, Lund

Ska vi gå på marknad eller shoppa? Etnologiska analyser av skiftande marknadsbruk och konsumtionsmiljöer. Anne M. Niemi & Anna-Maria Åström (red.). Etnologi vid Åbo Akademi Rapport 13. Åbo 2009. 171 s., ill. ISBN 978-952-12-2344-0.

Underrubriken i den antologi som här ska recenserar är mycket sakligt vald och talar ganska precist om vad antologin handlar om: etnologiska analyser utförda på skiftande marknadsbruk och i skilda konsumtionsmiljöer. Boken består av ett inledningskapitel, författat av en av redaktörerna, Anne M. Niemi. Bidragen har delats in i fyra avdelningar som fått namnen Marknadsbeskrivningar, Nyetablerade marknader, Nya konsumtionsplatser ur kvinnligt perspektiv samt Informantminnen.

Detta sista avsnitt bygger på material från Etnologiska arkivets frågelista om marknader och gatumusikanter. Inom varje avdelning presenteras två kapitel, utom inom den sista som innehåller fem. Två av bidragen i denna avslutande avdelning är skrivna på finska och har därför inte varit möjliga att recensera. Genomgående i boken illustreras texten av svartvita fotografier som på olika sätt anknyter till innehållet. Flera av dem verkar ha tagits i samband med de fältarbeten som ligger till grund för varje kapitel.

Syftet med antologin är att analysera olika slags marknader och konsumtionsplatser i Finland. Texterna har tillkommit i studier i etnologi, förklaras det i inledningskapitlet som ger en kort och god överblick över konsumtionsforskning, de förändringar som skett i konsumtionsmiljöer och i hur man konsumerar. Samtidigt presenteras antologins olika bidrag. Att kapitlen i huvudsak är skrivna av studenter förklarar varför Anna Sundelins bidrag om konsumtion i 1700- och 1800-talens England, liksom inledningskapitlet, sticker ut och upplevs som mer drivet författade.

Det etnologiska anslaget tydliggörs i inledningen, där en av redaktörerna, Anne M. Niemi, skriver: ”I fokus står nödvändigtvis inte de ekonomiska transaktioner som sker, utan vad som sker vid sidan av, det vill säga det sociala spelet, ritualerna, drivkrafterna, rutterna och rörelserna i rummet” (s. 5). Det är också detta som de olika kapitlen tar fasta på när de rör sig mellan olika tider och rum, från tjänstefolksmarknader i början av 1900-talet, till samtida medeltidsmarknader och loppmarknader samt kvinnligt shoppande. Konsumtionens historia tecknas med början i marknader som betraktas som sociala och ekonomiska tillställningar med inslag av nöjen. Med varuhusen började konsumenterna istället umgås med saker samtidigt som dessa tidiga köptempel kom att bli en offentlig arena där kvinnor kunde röra sig. Skyltfönster betraktas som en del av spektakelkulturen, där det visuella står i centrum och tjänar som ingång till konsumtion. Shoppingkulturen som fick sitt genombrott på 1960-talet, beskrivs som en urban företeelse som skapar njutning och som ger möjligheter till köp. Att shoppa innebär att man rör sig bland varor, dagdrömmar och planerar framtida inköp. Shopping ses som en företeelse som har likheter med turistindustrins sightseeings. I en yttre beskrivning av konsumtionskulturens förändring talas det om köpcentrumens framväxt och att dessa kan ses som rum för konsumtion snarare än platser som relaterar till lokala kulturer (s. 12).

Även alternativa shoppingformer som loppmark-

naden med sitt oförutsedda utbud diskuteras. Där kan man fynda unika föremål samtidigt som det betraktas som etiskt att utmana konsumtionssamhället genom att handla i andra hand. Även om antologin inte innehåller några djupare teoretiska och metodologiska diskussioner, är den en trevlig läsning som ger en överblick över skilda konsumtionskulturer och hur dessa har förändrats över tid och i skilda rum. Dessutom är det roligt med en satsning riktad mot studenter som på detta sätt får en möjlighet att skriva och att publicera sig.

Anneli Palmsköld, Göteborg

Per-Ola Räf: *Fårkonsulenter på 1700-talet. Biografisk matrikel över eleverna vid Jonas Alströmers schäferskola på Höjentorp och i Alingsås 1736–64*. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm 2010. 158 s., ill. ISBN 978-91-85205-89-9.

Enheten för de areella näringarnas historia (ANH) har i sin bokserie Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden gett ut en biografisk matrikel över eleverna vid Jonas Alströmers schäferskola. Den var belägen på kungsgården Höjentorp nära Varnhem i Västergötland under åren 1734–1758. Sistnämnda år flyttade den till Alingsås och lades ned 1765.

Per-Ola (Pelle) Räf har utarbetat matrikeln och trots ett bristfälligt källmaterial lyckats att få fram uppgifter om elevernas och provinsialschäfrarnas liv. Agrarhistorikern Carin Martiin inleder med att placera in skolan i sitt sammanhang.

På svenska kom schäferi att betyda en anläggning för uppfödning av högklassiga får av utländsk ras. Schäferiskolan ingick i ett omfattande 1700-talsprojekt som ständerna antagit och som kallades ”schäferistaten”. Den var ett led i hattarnas merkantilistiska politik. Avsikten var att öka produktionen för avsalu och produktionen av finare ullsorter som skulle hindra import från utlandet. Projektet hade initierats av en grupp textilmanufakturister med Jonas Alströmer i spetsen. Schäferier inrättades på gårdar i Östergötland, Västergötland, Halland, Skåne och Gotland, där det fanns lämplig höglänt och torr mark.

Kommerskollegium uppmanade 1736 landshövdingarna att välja ut elever med universitetsutbildning. I schäferiskolan utbildades discenterna (eleverna) i naturhistoria, mineralogi, anatomi, sjukdomslära, läkemedelslära, schäferi, trädgårdsplantering, humleplantering

och tobaksplantering. Utbildningen varade 2–2½ år. Skolan drev också projekt med syfte att förbättra det svenska lantbrukets ekonomi. Det omfattande kursinnehållet tyder på att detta är den första lantbruksutbildningen i Sverige.

1748 blev Linnélärjungen Karl Dahlman Eskilsson föreståndare och lektor i ekonomi. Han ersattes 1753 av docenten Lorens Wolter Rothof från Uppsala. Den tyske schäfern Joachim Christian Stahl (ca 1701–1767) var lärare i fårskötsel. Övrig personal var en trädgårdsmästare och en tobaksplantör samt ett antal drängar. När naturforskaren Anders Tidström besökte skolan 1756 studerade fem ordinarie och en extra lärjunge vid skolan.

Efter utbildningen utnämndes eleverna till provinsialschäfrar i olika län. De skulle försörja sig genom att bedriva lantbruk med föredömlig fårskötsel. De hade dock svårt att få allmogens förtroende och saknade ekonomiska medel att bedriva effektiv rådgivning.

En av de första som intresserade sig för Höjentorps historia var adjunkten vid Veterinärinrättningen i Ska-

ra Lars Tidén (1777–1847), vars uppsats publiceras i matrikeln. Originalet förvaras i handskriftssamlingen i Hernquistbiblioteket i Skara. Tidén ansåg att Alströmers schäferskola var Europas första veterinärskola.

Nytrycket av uppsatsen ”Några uppgifter om Sveriges första landbruksskola” författades av provinsialläkaren Gustav Ferdinand Berggren och publicerades i ”Elsborgs läns Kongl. Hushållningssällskaps tidskrift” 1896. Berggren ansåg att provinsialschäfrarnas uppdrag påminde om senare tiders länsagronomers.

Matrikelns minibiografier ger inblick i familjeförhållandena, privatlivet och yrkeskarriären för dem som genomgick schäferskolan. Matrikeln är en viktig källa för de lantbruks- och personhistoriker som sysslar med 1700-talet men är också en viktig resurs för lokalhistoriker och släktforskare. Matrikeln har ett ort- och personregister.

Göran Sjögård, Lund